

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0336-4

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1988
4

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 36	ŠT. 4	STR. 331-460	LJUBLJANA	JAN.-DEC. 1988
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

HAN STEENWIJK, Sestav naglašanih samoglasnikov v belskem govoru	331
MIRAN HLADNIK, Prežihov <i>Boj na požiralniku</i> in metodološka vprašanja analize pripovedne proze	339
SORIN PALIGA, Slovansko * <i>szto</i> — izzivalen problem?	349
CARMEN KENDA-JEŽ, Gombrowicz po slovensko (Razčlemba romana <i>Ferdydurke</i>)	359
MAJDA MERŠE, Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji	373
STANISLAVA SIRK, Fantastično in fantastična literatura	399
IRENA NOVAK-POPOV, Vesolje v kaplji rose: Prispevek k pomenski analizi Zupančičeve zbirke <i>V zarje Vidove</i>	419
IGOR GRDINA, Vojni dnevniki Edvarda Kocbeka	427

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

JOŽE TOPORIŠIČ, Jezikoslovje s simpozija Obdobja 8	437
MIRJANA D. STEFANOVIČ, Nemaški prevod srbskih in hrvatskih ljudskih pesmi	449
MARC L. GREENBERG, Slovar prekmurskega govora	452
VESNA POŽGAJ-HADŽI, Lingvistički časopis <i>SOL</i>	457
BRATKO KREFT, Dr. Oton Berkopec	459

CONTENTS

STUDIES

HAN STEENWIJK, The accented vowel system of the Resian dialect of Bela (San Giorgio, Tuw Bili)	331
MIRAN HLADNIK, Prežih's <i>Boj na požiralniku</i> and methodological questions of narrative prose analysis	339
SORIN PALIGA, Slavic * <i>szto</i> — a challenging problem?	349
CARMEN KENDA-JEŽ, Gombrowicz in Slovene: An analysis of the translation of <i>Ferdydurke</i>	359
MAJDA MERŠE, Word-formational meanings of desubstantial verbs in the Dalmatin Bible	373
STANISLAVA SIRK, The fantastic and the fantasy literature	399
IRENA NOVAK-POPOV, The universe in a dewdrop: A contribution to the semantic analysis of O. Zupančič's collection <i>V zarje Vidove</i>	419
IGOR GRDINA, Edvard Kocbek's wartime diaries	427

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS

JOŽE TOPORIŠIČ, Linguistic papers from the <i>Obdobja 8</i> symposium	437
MIRJANA D. STEFANOVIČ, <i>Hoch am Himmel steht ein Falke</i> , transl. Hans Diplich and Franz Hutterer	449
MARC L. GREENBERG, <i>Slovar beltinskega prekmurskega govora</i> , by France Novak	452
VESNA POŽGAJ-HADŽI, <i>SOL</i> , a journal for linguistics	457
BRATKO KREFT, In memory Oton Berkopec (1906—1988)	459

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Aleksandra Derganc, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu, (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Sifer (predsednik — Chairman), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

Tehnična urednika — Managing Editors: Velemir Gjurin, Miran Hladnik.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Znidarič.

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. — 1100 izvodov — 1100 copies.

ISSN 0350-6894. — ISBN 86-377-0336-4

SESTAV NAGLAŠENIH SAMOGLASNIKOV V BELSKEM GOVORU

Prikazan in komentiran — tudi v razmerju do doslejnjega védenja — je 12-fonemski sestav naglašanih samoglasnikov govora vasi Bela (San Giorgio, V Bili) v Reziji, ki ga izkazuje novo nabrano gradivo (1987). Sestav se loči od drugih rezijanskih po odrazih praslovanskih kratkih *i in *u: ti so v Beli visoki, drugod pa nizkosredinski samoglasniki. Odrazi za dolga *i in *u so v Beli samo fonetično drugače uresničevani.

Using the material collected in 1987, the author renders and discusses (accounting also for the results of previous surveys) the vowel system (12 phonemes) under accent of the Resian dialect of Bela (San Giorgio/V Bili/Tuw Bili). The system differs from the rest of Resian by its reflexes of short *i and *u: Bela has high vowels here, whereas the other villages have low-mid ones. The Bela reflexes of long *i and *u merely have a different phonetic realisation.

1 U v o d. — Slovensko narečje v Reziji je že dalj kakor sto let predmet jezikoslovnega proučevanja. Objavljenih je bilo več raziskav, ki vsebujejo gradivo iz tega narečja, zlasti raziskave B. de Courtenayja (BdC) 1875 in 1895, Ramovša 1928 in Logarja 1972 in 1981. Vendar vsa ta dejavnost doslej še ni izrisala nedvoumne podobe. Največ protislovij v objavah zadeva samoglasniški sestav in so strnjeno povzeta pri Vermeerju 1987: 240, 241—2, 246—8.

Ta protislovja so verjetno nastala kot posledica tega, da so med govori rezijanskih vasi nezanimljive fonetične razlike, in pa tega, da so nekateri glasovi v rezijansčini z vidika slavistike močno nenavadni. Kljub razlikam v razvrstitvi nekaterih samoglasniških fonemov je Logar (1963: 120) postavil trditev, da za vse rezijansko govorno področje velja en sam samoglasniški sestav.¹

Ker je bil razvoj samoglasniškega sestava v najzahodnejši rezijanski vasi, v Beli (Tu w Bili, San Giorgio), nekoliko drugačen kakor razvoj, ki je pripeljal do samoglasniškega sestava preostalih vasi (prim. Rigler 1963: 71—2, Logar 1972: 8), se zdi smotrno to vas pogledati še enkrat ob pomoči novih podatkov.

2 G r a d i v o za pričujoči pregled je bilo nabrano med dvomesečnim bivanjem v Reziji poleti 1987. Nabrano je bilo po dveh različnih metodah. Pri eni informantki je bil uporabljen izbor iz vprašalnika za Vseslovanski jezikovni atlas (VJA, = OLA): izbor sestoji iz enot, ki so na seznamu VJA označene s F (fonetika) in M (morfologija). Te enote so bile izvaljene tako, da je informantka morala prevajati kratke italijanske povedi. (Treba je vedeti, da je vsak narečje govoreči Rezijan dvojezičen.) Pri drugi informantki je šlo za pogovore v narečju, da bi se zagotovilo neprisiljeno ubesedovanje.

¹ Logar (1963: 120) daje naslednji sestav naglašanih samoglasnikov:

$$\begin{array}{cccc}
 & i & & u \\
 e & & o & \\
 \text{e} & \text{ɔ} & & \\
 & a & &
 \end{array}
 +
 \begin{array}{cc}
 i & u \\
 \text{e} & \text{ɔ}
 \end{array}$$

V obeh primerih so bili rezultati posneti na trak. Obe informantki sta bili stari okoli 60 let. Druga ni nikoli živela zunaj domače doline, prva pa je veliko let prebivala v raznih mestih severne Italije.

3 Sestav naglašanih samoglasnikov, ugotovljiv iz tega gradiva, je tak:

i	i̇		y	u	u
	ė	ȯ		ȯ	
	ė	ė		ȯ	
			ȧ		
			a		

V tem poglavju bo obravnavano govorno uresničevanje fonemov in dokazan gornji sestav, medtem ko bodo mnenja drugih raziskovalcev predstavljena v naslednjem poglavju. Vsi fonetični zapisi so po sistemu MFA (mednarodne fonetične abecede, = IPA).²

3.1 /ȯ/ se izgovarja kot visokosredinski zaokroženi sprednji samoglasnik, vendar ima izgovorno mesto umaknjeno nekoliko proti sredini glede na [Ø], tako da ga kaže prepisovati takole: [Ø]. — Nasprotja:

/p'øT/ <i>pet(i)</i> 'prepevati'	/p'ɛT/ <i>pet</i> '5'
/l'ødA/ <i>leda</i> (Red)	/p'øT/ <i>pot</i> 'steza'
/paršl'ø/ <i>prišlo</i>	/gl'ødAT/ <i>gledati</i>
/d'øT/ <i>ded</i>	/l'øde/ <i>hlode</i> (Tmn)
/šl'ø/ <i>šlo</i>	/paršl'a// <i>prišla</i> (ž. sp. ed.)
/g'ørkI/ <i>gorki</i>	/d'aT/ <i>dati</i>
	/šl'y/ <i>šli</i> (m. sp. mn.)
	/g'yrdI/ <i>grdi</i>

Alternativno se sliši visokosredinski nezaokroženi sprednji samoglasnik, katerega izgovorno mesto je umaknjeno nazaj glede na [Ø], v prepisu [ɔ̇]. Tako imamo npr. /d'ølu/ 'delo' [d'ølu, d'ɔ̇lu], /Økn'ø/ 'okno' [økn'ø, økn'ɔ̇]. — Ta glasova je najbolje imeti za prosti varianti.

3.2 /i̇/. Ta fonem se uresničuje kot visoki sprednji nezaokroženi samoglasnik, ki ima izgovorno mesto za malenkost umaknjeno nazaj glede na [i], v fonetičnem prepisu [i̇]. Nepripravljenemu poslušalcu se sprva zdi nerazločljiv od [i], vendar obstaja nekaj ključev, ki so v veliko pomoč. Prvič, /i̇/ je nekoliko krajši od /i/. Drugič, pri /i/ lahko izgovor včasih niha med [i — i̇ — ė], pri /i̇/ pa se to ne dogaja nikdar. Toda enkratna izpričanost za odločitev v teh rečeh ne zadostuje. — Nasprotja:

/l'ipA/ <i>lipa</i>	/l'ipA/ <i>lepa</i> (Ied, ž. sp.)
/pr'iT/ <i>priiti</i>	[l'ipä, l'ipäe, l'epə]
/sId'i/ (on) <i>sedi</i>	/pr'iT/ <i>préd</i> (prisl.)
/wm'iT/ <i>umit</i> (del., Ied, m. sp.)	/wud'yT/ <i>oditi</i>
	/wm'yT/ <i>umiti</i> (nedol.)

3.3 /ɥ/ je visoki zadnji zaokroženi samoglasnik z za malenkost naprej pomaknjanim mestom izgovora glede na [u], prepisljiv kot [ü]. Razločevati /ɥ/ od /u/ ni tako težko kakor /i/ od /i/, toda mutatis mutandis prihajajo prav isti pomočki kot prej: /u/ je daljši od /ɥ/ in se včasih lahko izgovarja bolj nizko, tj. [u — ɥ — ɔ]. — Nasprotja:

/m'ɥš/ muš 'osel'	/m'uš/ mož [m'uš, m'uš, m'oš]
/guzd'ɥ/ gozdu (Ded)	/d'u/ kdō
/gl'ɥ/ gluh	/ml'u/ meno(j) (os. zaim., Oed)
/šk'ɥšA/ 'lub'	/k'usIC/ kosič (ptiček)

3.4 /i, u/. Kot že omenjeno, sta ta visoka samoglasnika (sprednji nezaokroženi oz. zadnji zaokroženi) včasih izgovorno zelo blizu [e, o]. Nasprotno pa se /e, o/ nikoli ne izgovarjata više od [e, o], tako da je zamenjava izključena. — Nasprotja:

/l'iT/ led	/gl'edAT/ gledati
/r'uK/ rog	/r'oko/ roko (Ted)

3.5 /y/ se da opisati kot visoki srednji nezaokroženi samoglasnik z izgovornim mestom umaknjanim proti središču glede na [i], v fonetičnem prepisu podan kot [ɨ]. Nastopa v glavnem v končnih zlogih in pred istozložnim /r/. — Nasprotja:

/un'y/ oni (os. zaim., Imn, m. sp.)	/n'j/ ni (3. os. ed.)
/d'yskA/ deska	/d'qsAT/ deset (šteev.)
/w'yrbA/ vrba	/v'qrjQn/ verujem

3.6 /a/ ima izgovorno mesto bliže središču kot /a/, njegova uresničitev pa je bolj spredaj ali bolj zadaj, tako da niha med [æ — ä — ä]. Nasprotno pa se /a/ nikoli ne uresničuje kot sprednji samoglasnik, ampak zmeraj kot samoglasnik vmes med srednjim in zadnjim položajem. /a/ nastopa samo v končnih zlogih. — Nasprotja:

/gr'a/ grah 'fižol'	/str'a/ strah
/sp'aT/ spati	/sp'aT/ spat (nam.)
/sastr'a/ sestra	/sastr'e/ sestre (I/Tmn)
/Import'anT/ 'pomemben'	/kont'eT/ kontent 'zadovoljen'
/gláč'an/ 'mrzel'	/rač'on/ rečem (1. os. ed.)
/gozd'a/ gozda (Red)	/gQzd'Q/ gozdu (Med)
/st'ar/ star (prid.)	/st'yrT/ strd

Nasprotje /a/ ↔ /a/ ↔ /e/ je nevtralizirano v okolju /' — j # /, kjer uresničitve variirajo med [æ — ε] npr. /kr'Ej/ 'kraj (pokrajina)' in 'kralj', /m'Ej/ 'nikoli' (prisl.).³

² Arhifonemi so zapisovani z velikimi črkami, npr. /T/ v /l'iT/. Ležeče velike črke pomenijo neobvezne arhifoneme, tj. foneme, ki se udeležujejo nasprotja, ki se v do-ločenih položajih nevtralizira. Zgled /A/ v /d'yskA/.

³ Pri nasprotju /e/ ↔ /e/ ni bilo najti nič takega.

3.7 /o, ɔ/. Uresničitve /o/-ja nihajo med [o — ɔ — ɔ], npr. /d'ɔP/ 'dob, hrast' [d'ɔp, d'ɔp]. Razlika med /o/ in /ɔ/ se ohranja zato, ker slednji, izpričan samo v sposojenkah iz furlanščine/italijanščine, ne izkazuje kake velike izgovorne variantnosti in ga je mogoče podajati z [ɔ], npr. /k'ɔP/ '(strešni) korec', furl. *còp*, it. *coppo*, /m'ɔnT/ 'čist', furl. *mònt*, it. *mondo*.

4 R a z p r a v a. — Zgornji samoglasniški sestav belskega govora se razlikuje od doslej objavljenih rezijanskih samoglasniških sestavov, prim. op. 1. En fonem iz Logarjevega opisa (1963), namreč /ɛ/, manjka, nastavljena pa sta dva nova, namreč /y/ in /ɶ/. Na prvi pogled se to zdi presenetljivo, toda pretres vsega, kar so o tej problematiki povedali drugi raziskovalci, bo pokazal, da so bile posamezne prvine pričujoče razčlenbe že anticipirane.

4.1 /ɛ/. Logar (1962—63: 5) pravi, da sta /ɛ/ in /o/ očitno sovpadla v en fonem, vendar v drugih člankih o rezijanščini tega problema ne načinja več. Groen predstavlja rezijanski črkopis, ki ga je razvil Hamp; tam je rečeno, da sta grafema *ë* in *ö* fonetično istovetna, razlika v pisavi je ohranjena zato, ker se udeležujeta različnih premen (Groen 1983: 262). Longhino, Rezijan, živeč na Bavarskem, rabi v svojih objavah en sam grafem, namreč *ö*.⁴

Te opazke o statusu /ɛ/-ja se ne nanašajo specifično na belski govor in jih je treba razumeti kot veljavne za celo Rezijo. Gradivo, ki sem ga posnel na Njivi (Gniva), potrjuje, da tudi v tej vasi obstaja enak položaj: /ɛ/ in /o/ sta popolnoma sovpadla.

4.2 Preostale nove prvine v tu prikazanem samoglasniškem sestavu vse zadevajo značilnosti, ki so tako ali drugače posebnost belskega govora. Če različne poglede uredimo časovno, dobimo naslednjo preglednico:

Splošno-slovensko	BdC 1875	BdC 1895	Ramovš 1928	Logar 1972	Tu
* <i>i</i> , * <i>ü</i> →	<i>i</i> , <i>u/ü</i> ^A	<i>i/i</i> , <i>u/ü</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> ^G , <i>u</i>
* <i>i</i> , * <i>ü</i> →	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i/i</i> ^B , <i>u</i> ^C	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>i</i> , <i>u</i>	<i>y</i> , <i>u</i>
* <i>r</i> , * <i>6</i> →	<i>i/e</i>	<i>i</i> ^C	<i>i</i>	<i>e</i> ^E	<i>y</i>
* <i>ä</i> →	<i>a</i>	<i>a/ä</i> ^D	—	<i>e</i> ^F	<i>ä</i>

Opombe k preglednici:

A. Prvotno dolgi (cirkumflekirani, novoakutirani) *u → *u*: *glüh* Op. 11;⁵ drugotni dolgi (podaljšani stari akut) *u → *u*: *drüga* Op. 57 (led ž. sp.).

B. 9 × *e*: *tacé* Mat. 8 (vel. ed.), toda tudi *taci* Mat. 6,
jtèt Mat. 12/Mat. 26, toda tudi *jtít* Mat. 12,
dojtèt Mat. 16,
sér Mat. 19 (Ted) 3 ×,
petelèn Mat. 19,
romunèt Mat. 29.

C. 1 × *u*: *wün* Mat. 20 (prisl.), toda tudi *wùn* Mat. 7.

C. 1 × *i*: *tirk* Mat. 522 (Ted), toda tudi *tirk* Mat. 521;
 4 × *e*: *tèrk* Mat. 11 (Ted), toda tudi *tirk* Mat. 521,
vèsi Mat. 24 (Med), toda tudi *vìsi* Mat. 25,
dèn Mat. 28 (štev.), toda tudi *dìn* Mat. 521,
umèr Mat. 19 (del. -l, m. sp.).

⁴ Longhino (1984: 18) ima *nöbe/nöbö* (Med) in *dölu* (prisl.).

⁵ Op. 11 pomeni BdC 1875: 11, Mat. 8 pomeni BdC 1895: 8.

D. *ɶ* je večinoma vnesen v popravkih k izvirnemu besedilu (BdC 1985: 519—30).

E. Ko Logar govori o odrazih za etimološki jer, pravi: »v govoru vasi Bela pa je pod akcentom prešel v /e/, sicer pa govorijo zanj /a/ in /e/, če so podatki mojega informatorja verodostojni« (Logar 1972: 7).

F. V zvezi s tem odrazom je rečeno: »Res pa je, da gradivo glede tega ne kaže popolne doslednosti, zlasti ne v govoru Osojan in Bele« (Logar 1972: 7).

G. Izjemoma pa tudi /y/: /tr'y/ 'tri', /tr'lyst/ 'trideset', /st'y'snu/ 'stisniti', /du-tr'yno/ 'katekizem'.

4.3 *i, *ū. Glede *i* Baudouin pravi: »... *i* здесь (в говоре G. (= San Giorgio, H. S.) гораздо ближе обыкновенного *i*, нежели того же *i* других говоров...« (BdC 1875: 6). Pozneje pa, ko obravnava rezijske odraze praslovanskih samoglasnikov, izrecno izjavlja, da je odraz glasov *i, *y v govoru Bele samo *i* (BdC 1875: 58—60). Na drugi strani omenja za ta govor *u* kot pravilni odraz za praslovanski *ū (glede njegove domnevne razvrstitve gl. op. A k tukajšnji preglednici), toda ta *u* »... в говоре G. почти нельзя отличить от *ū*...« (BdC 1875: 56).

Te izjave kažejo na fonetično vrednost za /*i*, *u*/, ki je zelo blizu /i/ oz. /u/, veliko bliže kakor v drugih rezijskih vaseh.⁷

V BdC 1895 res najdemo *i* in tudi *u*, kjer ju glede na BdC 1875 ne bi smelo biti, npr. *viliki* Mat. 16/*viliki* Mat. 24 in *drúgo* Mat. 8/*drúgo* Mat 519 (Ted ž. sp.). Ramovš 1928, ki je moral delati samo z Baudouinovimi podatki, se je odločil abstrahirati iz te variantnosti v prid /i, u/. Rešitev, do katere je prišel Logar 1972, pa je spet razumljiva v luči močne fonetične podobnosti med uresničevanjem /i, u/ oz. /*i*, *u*/.

4.4 *i, *ū. O fonetičnih uresničitvah odrazov za ta samoglasnika BdC (1875: 57, 60) pravi, da v Beli »dajejo vtis« kratkih ostrih naglašanih *i*, *ū*. V BdC 1895 se zdi možen tudi *i*,⁸ Ramovš 1928 pa spet odloča v prid /i, u/. Logar 1972 vpeljuje novost in nastavlja /*i*, *u*/. V primeru /*i*/-ja ni dejansko nobene velike diskrepance s pričujočim predlogom, saj se ta ujema z Logarjem 1972 v tem, da ohranja različnost med *i in *i.⁹ Tega ni mogoče reči o odrazih za *ū in *ū, ki sta po pričujoči rešitvi sovpadla.

4.5 *r, *6. V tem primeru BdC 1875 ne omenja nobene regularnosti v rezijskih odrazih in se omejuje na naštevanje izpričanih enot (BdC 1875: 60—4). Pričujoči predlog se strinja z BdC 1895 in Ramovšem 1928 toliko, da je belski odraz visoki nezaokroženi samoglasnik. Nestrinjanje se tiče sovpada tega odraza z odrazi drugih praslovenskih samoglasnikov. Medtem ko naj bi bil po videnju prejšnjih dveh avtorjev sovpadel z odrazoma tako *i-ja kot *i-ja, se je po pričujoči razčlembi dogodil samo sovpad z odrazom *i-ja.

⁶ V sposojenkah iz furlanščine/italijanščine se romanski /i/ v nekončnih zlogih navadno odraža kot /*i*/, npr. /kant'inA/ 'klet', /InvIl'inI/ 'poklapan' (Imn, m. sp.).

⁷ In res sem pri terenskem delu na Njivi brez sleherne težave razločeval uresničitve /i/-ja od uresničitev /*i*/-ja, kajti slednjega so uresničevali nekje med [i — u], tj. kot središčni ali zadnji nezaokroženi samoglasnik. K temu vprašanju se nameravam vrniti ob drugi priložnosti.

⁸ Zaradi mnogih variant v BdC 1895 ostaja do neke mere tvegano deducirati odraze za tukajšnje praslovanske samoglasnike, prim. opombe B—D k tukajšnji preglednici; vendar so v tej preglednici podatki, ki se zdijo pravilo v belskih besedilih.

⁹ Pripomniti je mogoče tudi, da fonetične uresničitve belskega /y/ niso tako zelo različne od nekaterih uresničitev njivskega /*i*/, prim. op. 7.

Logar 1972 navaja čisto drugačen odraz, vendar sam izraža dvome o zanesljivosti svojih podatkov (op. E k tukajšnji preglednici).

4.6 *â. V dodatku k BdC 1875 je omenjen »temni a«, toda zaradi pomanjkanja gradiva se je BdC vzdržal tega, da bi kar koli dejal o njegovi razvrstitvi (BdC 1875: 128). V uvodu v BdC 1895 se omenja »engen«, »gepreszten« »a«, pojavljajoč se v govorih Bele, Lipovca (Lipovaz) in Ravence (Prato di Resia), ki ga je BdC zmožgel zaznati šele po večkratnih obiskih Rezije (BdC 1895: XV). Zato najdemo *a* vnesen v popravke, ki so nastali ob teh obiskih. Ramovš 1928 ne omenja nobenega odraza *â-ja, zato pa Logar 1972 ne dopušča nobenega dvoma, da ta odraz ni sovpadel z odrazom *â-ja. (Toda prim. op. F k tukajšnji preglednici.)

5 Sklep. — Kolikor že se utegne pričujoči predlog še zmeraj razlikovati od prejšnjih razčlemb — glede enega je belski samoglasniški sestav zdaj bližje »splošnorezijanskemu« samoglasniškemu sestavu (prim. op. 1). V Beli imajo /j/, y/ iz *i, *û, prav kakor v drugih vaseh (Logar 1963: 120). Toda izrazito drugačne so v Beli fonetične uresničitve (prim. op. 7).

To, kar belski govor loči od preostale rezijanščine, so odrazi za *i, *û. Vse druge vasi imajo tu nizkosredinske samoglasnike, /ç, o/ (Logar 1963: 120), v Beli pa so odrazi visoki, /y, u/.

Odrizi za *r, *6 in *â pa so šli, tako se zdi, v vsaki rezijijski vasi svojo pot (Logar 1972: 6—7), tako da Bela za ta del ni nič bolj samosvoja kakor druge vasi.

Prevedel Velemir Gjurin
Filozofska fakulteta, Ljubljana

Navedenke

Avanesov, Ruben Ivanovič

1965 in dr. (ur.), *Voprosnik Obščeslavjanskogo Lingvističeskogo Atlasa*, Moskva.

Baudouin de Courtenay, Jan Nicislav (= Boduën-de-Kurtenè. I. A.)

1875 *Opyt fonetiki rezjanskix govorov*, Varšava-Peterburg.

1895 *Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i ètnografii. I. Rezjanskije teksty*, Sanktpeterburg.

Groen, Ben M.

1983 "On the problem of an orthography for the Resian dialects", v: B. J. Am-senga in dr. (ur.), *Miscellanea Slavica to honour the memory of Jan M. Meijer*, Amsterdam, 253—263.

Logar, Tine

1962—63 »Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije«, v: *Jezik in slovo-stvo* VIII, 1—6.

1963 »Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih«, v: *Slavistična revija* XIV, 111—132.

1972 »Rezijanski dialekt (Glasoslovna skica)«, v: *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 1—10.

1981 »Solbica«, v: P. Ivić in dr. (ur.), *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatsko-srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističnim atlasom*, Sarajevo, 35—40.

Longhino (-Arketöw), Arturo

1984 (ur.), *Raccolta di Pater noster resiani*, San Giorgio/Grassau.

Ramovš, Fran

1928 »Karakteristika slovenskega narečja v Reziji«, v: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VII, 107—121.

Rigler, Jakob

1965 »Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu«, v: *Slavistična revija* XIV, 25—78.

Vermeer, Willem

1987 »Rekonstruiranje razvoja samoglasniških sestavov v rezijanskih govorih«, v: *Slavistična revija* XXXV, 237—257.

SUMMARY

The material used in this survey was collected during a two months' stay in Rezija (Val di Resia) in the summer of 1987. The accented vowel system for Bela (V Bili/San Giorgio) that can be deduced from this material is presented on p. 332.

Differing from previous analyses as the present proposal may be, in respect to one issue the Bela vowel system is now closer to the "general Resian" vowel system (cf. note 1). Bela does have /j, y/ out of *i, *ū, just like the other villages (Logar 1963: 120). But the phonetic realisations differ sharply in Bela.

What makes Bela stand out from the rest of Resian are the reflexes from *i, *ū. The other villages all have low-mid vowels here, /e, o/ (Logar 1963: 120), whereas Bela has high reflexes, /y, u/.

With respect to the reflexes from *ĭ, *b and *â each Resian village seems to have adopted a different solution (Logar 1972: 6—7), so here Bela is not more out of line than the other villages.

PREŽIHOV BOJ NA POŽIRALNIKU IN METODOLOŠKA VPRAŠANJA
ANALIZE PRIPOVEDNE PROZE

Ob noveli Prežihovega Voranca *Boj na požiralniku* (1935) so za potrebe fabulativne, motivne in tematske analize preizkušene tri metode: E. Frenzel, S. Chatmana in J. M. Lotmana. — Interpretacijska teza razprave je, da konec novele, če ga opazujemo v okviru žanrske tradicije kmečke povesti in iz perspektive proletarske književnosti, ni nujno tragičen.

For a triple analysis (of plot, of motive, and of theme) of Prežihov Vranc's short story *Boj na požiralniku* (1935), three methods are tested: E. Frenzel's, S. Chatman's, and J. M. Lotman's. — The interpretational thesis of the study is that the end of Vranc's story, if viewed within the tradition of the "rural story" as a genre and in the perspective of proletarian literature, is not necessarily tragic.

V prvi vrsti gre za analizo in ne za interpretacijo. Interpretacija si prizadeva k odkritju smisla (sporočila) besedila, namen literarne analize pa je le pokazati na umetelnost, domišljenost literarnega diskurza in zgradbe. Ker je literarna analiza univerzalnejša, bolj preverljiva in objektivnejša, mora temeljiti na kar največ besedilih in v njih odkrivati skupne zgradbene postopke, interpretacijo pa zanima eno besedilo in njegova sporočilna in oblikovna specifika. Take so načelne razlike med postopkoma.

Najprej se je treba odločiti, ali naj se analiza začne kar pri najdrobnejših pripovednih elementih, kakor je pokazal Chatman¹ in ki bi se je v načelu lahko lotili kar vzporedno s prvim branjem, ali iz abstraktnega zarisa semantičnih polj po vzoru Jurija M. Lotmana,² ki jih odkrijemo in potrdimo šele ob koncu branja. Zelo kratka besedila pod lupo prve metode ponujajo natančnejši odgovor na vprašanje, kako nastaja dojem besedila, zato je metoda zanimiva za recepcijsko vedo, pri besedilih večje dolžine, ki svojega smisla ne gradijo na zaporedju obvladljivega števila najmanjših členov pripovednega zaporedja, ampak na zaporedju pripovednih elementov višjega reda, pa induktivna metoda komajda pride v poštev. Tretjo, sredinsko ali klasično možnost analize ponuja Elisabeth Frenzel.³

Chatman je pri nas še najmanj poznan, zato naj najprej predstavim in komentiram tisti del njegove izhodiščne sheme, ki je za nas zanimiva, z dodatkom nemških terminoloških pojasnil.⁴

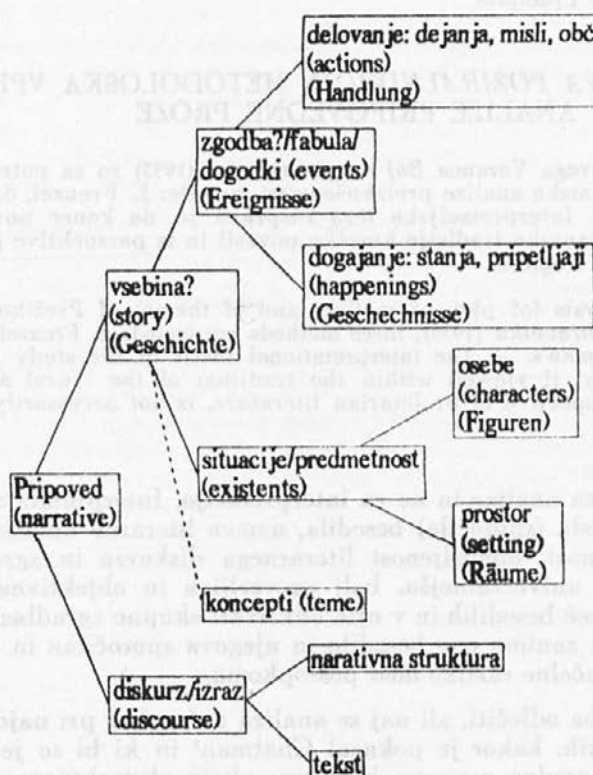
¹ Seymour Chatman, *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca/London 1983², str. 54.

² Jurij M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*. Beograd 1976, str. 300.

³ Elisabeth Frenzel, *Motive der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Stuttgart, 1976.

⁴ Hans Wilhelm Schwarze, *Ereignisse, Zeit und Raum. Sprechsituationen in narrativen Texten*. V: Hans Werner Ludwig (ur.): *Arbeitsbuch Romananalyse*. Tübingen 1982 (*Literaturwissenschaft im Grundstudium*, 12), str. 145–188.

Diagram pripovedne strukture

Slovenske izrazoslovne težave se začno pri okencu »story«, ki bi se moralo slovarsko prevajati z »zgodba«, vendar je njegov pomen označen z »vsebina«, kar pa naša veda strogo ločuje. Druga težava je z uvrstitvijo sižeja kot posebne časovne organizacije fabule — shema sižeju ne odreja jasnega mesta. Empirično je bralcu dano samo besedilo, torej zadnja postavka sheme. Vse ostalo je konstrukt, tako tudi zgodba. Zgodbe nikoli ne preberemo, ampak jo vedno povzamemo in opišemo. To storimo tako, da serijo prebranih dogodkov parafraziramo z imeni dogodkov: dogodke naslovimo, jih opremimo z nalepkami (angleški izraz za to je »event-labels«) kot npr. umor, srečanje, maščevanje, ločitev, poroka ... (temu se je včasih reklo motiv) ali pa jih povzamemo v cel stavek, ki nudi dodatno informacijo o udeležencih dogodka, njegovih vzrokih in sklepu. Tako oblikovan povzetek se imenuje **narativna propozicija**. Ponavadi je to sklop dveh motivov, eden je vzrok, drugi posledica, npr.: pravdarska strast + gospodarski propad → gospodarski propad zaradi pravdarske strasti. Zgodba nam je dostopna le preko narativnih propozicij.

Kako oblikujemo pripovedno propozicijo prvih treh odstavkov Boja na požiralniku?

Dihurjeva bajta je imela pet njiv, na največjo je prišlo okrog dva birna posetve. Kadar so spomladi, ko je macesen na gori že ozelenel, Dihurjevi začeli z oranjem, so sosedje rekali:

»Pri Dihurjevih že spet zemlja gori!«

Dihurjev svet je ležal na zgneteni grudi ogromnega plazu, ki se je v starih časih udrl visoko na gori in do gole skale vse poplaknil v dolino. Zaradi tega se je pri hiši pravzaprav rekalo pri Plazovniku, vendar je vsa soseska že od nekdaj uporabljala ime Dihur.

Na začetku je pred bralcem vrsta nejasnosti, ki jih mora odpraviti. Teoretično, z nekaj pretiravanja, če bi šel brat novelo popolnoma nepoučen, bi bil v prvi vrstici celo v dvomih, ali ne gre morda za žival dihurja in torej za basen ali živalsko pravljico. Ne ve, kaj je to biren, oziroma ne ve, ali je to veliko ali malo, in zato ne ve, ali so Dihurji bogati ali revni bajtarji. Nejasen je tudi citirani verbalni akt soseske »Pri Dihurjevih že spet zemlja gori!«, v katerem vidi Zadravec⁵ celo sporočilni ključ novele. Njegove razlage bi bile lahko:

- a) zemlja se pri oranju kadi, ker je vlažna, in se zato zdi, kot da bi gorela,
- b) zemlja je rdeče/rumene barve (potrdilo za to je na naslednji strani: »lakotna, rdeča zemlja«),
- c) Dihurji se ukvarjajo z nečim, kar je proti zdravi pameti, saj za zdravo pamet zemlja ne more goreti,
- č) Dihurji so kolerična družina, ki vse dela s strastjo (spomnimo se pregovora: Kaj noriš, saj ne gori voda),
- d) šlo bo za štiri osnovne elemente: zemljo, ogenj, vodo in zrak,
- e) izjava kaže, da se sosedje ironično distancirajo od Dihurjev,
- f) izjava kaže, da se je soseska zmožna metaforično izražati in je tu kot pohvala »ljudskemu« jeziku.

Določene informacije seveda bralec dobi: da zgodba ni od danes, ker birn ni današnja mera, da se dogaja v hribovitem okolju in na kmetiji. Ker ne gre za kakšno intenzivno ali tipično dogajanje, imamo težave z oblikovanjem imena dogodka kot najmanjše pripovedne enote. Pomagajmo si s povzetki sporočilnih enot, večjih od stavka, ki jih imenujmo **pripovedne mikrosekvence** in se običajno pokrivajo s segmentacijo v odstavke. V citiranem odlomku sta taki mikrosekvenci kljub trem odstavkom dve (citirani govor ni samostojna enota, oddeljen je le po tradiciji):

- a) Dihurjevi so strastni kmetje.
- b) Sosedje so jim našli zaničljivo ime.

Prvi narativni propoziciji informirata o izhodiščnem položaju protagonista, najprej tako, da je protagonist nosilec lastnosti, potem pa še tako, da je pasivni objekt poimenovalnega dejanja soseske.

Pogled na diskurzivno raven pokaže podobno komponiranost odstavkov. Informaciji o glavni »osebi« (A) sledi v obeh primerih komentar soseske (B), izražen enkrat na način kazanja oziroma citiranja (»showing«) in enkrat na način pripovedovanja (»telling«). Povzeli smo jih po sledeči formuli:

$$A_1, B_1 \rightarrow A$$

$$A_2, B_2 \rightarrow B$$

⁵ Franc Zadravec, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 6. Maribor 1972, str. 231.

Če smo pri prvi repliki soseske še dvomili v ironični podton, ga pri drugi repliki ne moremo spregledati, saj preimenovanje Plazovnikov v Dihurje kaže na izrazito slabšalni odnos. V prvih stavkih pripovedi se je torej oblikovala opozicija Dihurji—soseska, ki jo bomo kasneje uporabili za deficijenco semantičnih polj.

Tako oblikujemo še druge propozicije prve polovice prvega poglavja:

c) V suhem letu 1876 so imeli Dihurji izjemno rekordno letino.

č) Dihurjev rod je vedno bolj krmežljiv.

d) Dihurji so prestradani.

e) Dihurji so zavaljeni zaradi pretiranega zibanja.

f) Uspešni sorodniki ne marajo za Dihurje.

Kakor je povzemanje videti enostavno, je že interpretativno in ne več analitično početje. Brez vnaprejšnje vednosti o sporočilu novele bi najbrž povzete oblikovali bolj dobesedno, npr.:

č₁) Dihurji z muko obdelujejo svoj mokrotan in ilovnat svet.

d₁) Dihurji so veliki požeruhi.

e₁) Dihurji imajo vedno veliko otrok.

f₁) Na pol dorasli otroci se raztepejo po svetu.

Skoraj vsak odstavek je vseboval nastavke dveh razlag: dobesedne, ki ugotavlja položaj in lastnosti Dihurjev, in metaforične, ki v zgornjih primerih izpostavlja vzroke za to stanje ali njegove neogibne posledice. Tako imenovanju »objektivni pomen« je za literaturo nepomemben. Namesto pomena mora bralec realizirati smisel, do tega pa pride z interpretacijo, ki se odloča med večjim številom pomenov. Dlje živi literarno delo, več razlag se lepi nanj; vsak spremenjen kontekst, v katerem se znajde delo, prispeva k rojstvu novega smisla besedila.⁶ Lahko smo prepričani, da Prežihu ni šlo za dobesedni pomen; literaturo beremo in imamo z njo veselje prav zaradi pomenov, ki jih je šele treba razvozlati in to so razlogi za vnašanje interpretacije že na tej najnižji pripovedni ravni, pa najsi je ponekod vprašljiva.

Propozicije od a) do f), ki pokrivajo prvo polovico prvega poglavja, moremo strniti v propozicijo višjega reda, ki jo imenujemo **pripovedna makrosekvenca** in se običajno pokriva s pojmom poglavja:

1. Revni in številni Dihurji se borijo z mokroto na njivi za existenco.

Osem pripovednih propozicij ranga makrosekvence sestavlja analizirano novelo:

2. Sedanji gospodar je božjasten po krivdi brezobzirnih sosedov.

3. Dihur si prizadeva izkoptati se iz revščine.

4. Dihur v pretirani delovni vnemi »strga vola«.

5. Dihurji so čudaki.

6. Dihurka umre zaradi pretiranega garanja.

7. Dihurska strast je krompir.

8. Dihurjevina propade.

Na celo stvar je mogoče pogledati še malo drugače, s stališča pomembnosti dogodkov. **Dogodek** je prehod iz enega stanja ali situacije v drugo. Zato se da večina dogodkov razstaviti vsaj v dvoje situacij, izhodiščno in končno.

⁶ Milivoj Solar, Smisao teksta. V: Ideja i priča. Aspekti teorije proze. Zagreb 1980, str. 24—35.

Situacije same so navadno posledica serij dogodkov različnega ranga, od stavčnega do makrosekvenčnega.⁷

Dogodki so, neodvisno od ranga, glede na potrebnost v zgodbi dveh vrst: taki, ki pomikajo zgodbo naprej in h koncu (ogrodni dogodki, »kernels«), in taki, ki zgodbo zadržujejo (satelitski ali obrobni dogodki, »catalysts«). Prvi nosijo t. i. pripovedno tveganje, drugi tega nimajo, ampak le pojasnjujejo, dopolnjujejo ogrodne dogodke z dodatnimi informacijami, skrbijo za atmosfero, komentirajo izvršene dogodke, karaktērizirajo osebo, ji določajo vlogo v zgodbi ipd. Riziko ogrodnih dogodkov je v možnosti, da se izvršijo uspešno ali neuspešno. Identifikacija (ne)uspešnosti ni vedno enostavna, posebej če sta udeleženca dogodka dva antagonistata; kar je za enega uspešno, je za drugega poraz.

Kako uveljavimo opisane distinkcije na odlomku s prve strani *Boja na požiralniku*?

Situacija 1: *V suhih letih, ako vigredi ni žgal suhi veter in je bilo brez toče, so Dihurjeve njibe ponavadi dajale štirikratno seme. To je bila že dobra letina. V mokrotnih letih pa so včasih komaj seme vračale.*

Situacija 2: *Nekoč je dal oves na njivi »spodnja čeljust« desetkratno seme. Ko je takratni Dihur stresel zadnji, dvaindvajseti biren v predal na podstrešju, je vzdihnil:
»Tako bi nosil vse življenje...«
Bilo mu je takrat sedemdeset let. Za spomin na tako letino je vsekal v podboj gumna letnico 1876.*

Vrnitev v izhodiščni položaj:

Take letine od tistih dob ni bilo nikoli več.

V zgornjem primeru ležeče natisnjeni deli označujejo ogrodne dogodke, navadni tisk pa dogodke satelite, ki natančneje pojasnjujejo (datirajo), komentirajo okoliščine glavnega dogodka, vrednotijo glavni dogodek, mu iščejo opozicijo, skrbijo za atmosfero. Označeni dogodki so ogrodni le za makrosekvenčno propozicijo, ki jo sestavljata situacija 1 in 2 (V suhem letu 1876 so imeli Dihurji izjemno rekordno letino), nikakor pa ne za razvoj dogajanja na ravni osmih makrosekvenc, kar nakazuje že vrnitev v izhodiščni položaj v citiranem odlomku. Gledano iz tega širšega vidika so vsi citirani dogodki v službi karakterizacije glavne osebe in so torej dogodki sateliti. Hiter pogled na celotno novelo nas pouči, da je situacij, dogodkov in propozicij enakega značaja še več in da predstavljajo večino pripovedne verige. Med osmimi makrosekvencami je mogoče kot ogrodno določiti samo zadnjo, kar se popolnoma ujema z »novelskim značajem« besedila, ki naj bi prikazoval samo en usoden in prelomen dogodek. Ta dogodek premakne dogajanje z mrtve točke, obenem pa je zaključni dogodek. Vsi dogodki prej so imeli funkcijo karakterizirati »glavno osebo« ali najti njeno vlogo v pripovedi. Nekateri so prav napeti, razgibani in relativno dolgi (npr. kaznovanje zaradi kraje krompirja), vendar so vključeni v pripovedne sekvence, ki imajo izrazito retardacijsko vlogo.

⁷ V daljši pripovedni prozi obstajata še dve višji ravni: makrosekvence se zbirajo v glavno zgodbeno linijo (main story-line), ki zajema samo en set oseb (glavni pramen): ko se pridružijo še drugi prameni (subsidiary story-lines), dobimo šele celo zgodbo.

Zdi se, da so zaporedni deli pripovedne verige, ki pripadajo istemu redu, večinoma omejeni na število, obvladljivo za pomnjenje, torej največ dvanajst. Takoj ko je število preseženo, se za lažje pomnjenje oblikujejo enote višjega reda. V našem primeru je štiri do sedem stavkov dalo eno mikrosekvenco, sedem mikrokvenc je dalo makrosekvenco in osem makrosekvenc je dalo zgodbo.

Skladnja dogodkov:

Pripovedne sekvence (tj. dogodki raznih rangov) se vežejo med seboj

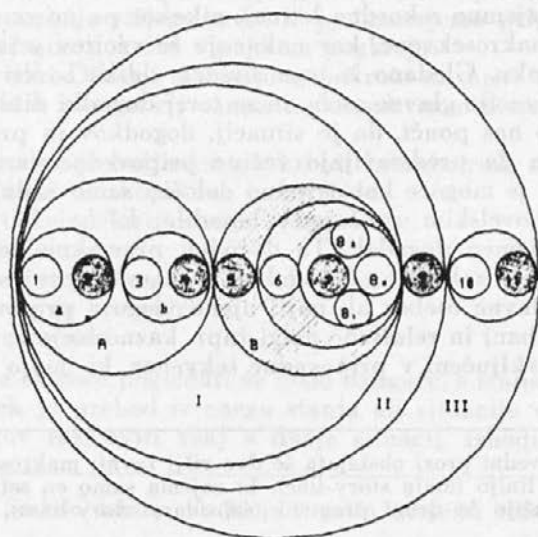
a) vzročno: izid dogodka je izhodišče novega dogodka: *Nekoč mu ukrade kos mesa, zato ga je ubil.*

b) ena sekvenca je vložena v drugo kot detajl ali specifikacija: *Živel je mož, imel je psa (= Živel je mož s psom).*

c) en dogodek združuje dva dogodka: *Polica j je ubil tatu (= Polica j je ubijalec; Tat je bil ubit/kaznovan).*

Skladnja pripovednih kvenc je podobna nadstavčni skladnji, le da so gradbeni elementi iz skonstruiranih propozicij in ne iz v tekstu izpričanih stavkov, kakor v sledečem ilustrativnem primeru.

1. Ko je imel sedanji Dihur deset let,
2. ga je mati odvedla h kmetu Osojniku pod goro za pastirja.
3. Vso pot mu je slikala izobilje, ki ga tam čaka, potice in pogače,
4. da Dihurček pri slovesu niti solze ni potočil.
5. Toda tam ga je čakalo trdo življenje.
6. Sit je sicer bil.
7. toda napor i službe so presegali njegove moči.
8. (1...n) Čez dan je pasel petnajst glav govedi [...]
9. Silno sovraštvo ga je obšlo do vseh in
10. ko je dekla Mica odšla mlest,
11. je neopaženo izginil s skednja in jo pobrisal proti domu.

Dogodki 2, 4, 5, 7, 9 in 11 so ogrodni, vendar ne vsi na isti ravni. 4 je nadrejen dogodku 2, 5 pa dogodku 7. Dogodka 2 in 4 (lažno upanje) sta v medsebojni opoziciji s parom 5, 7 (razočaranje), vsi dogodki od 1 do 8 (razočarano lažno upanje) pa so v opoziciji do enega samega dogodka 9 (sovraštvo) in od 1 do 9 (sovraštvo zaradi razočaranih upov) v opoziciji z 11 (beg).

Ali z besedo:

III Beg

II iz sovraštva

I zaradi B razočaranih

A lažnih upov b o lepem življenju pri sosеду,
a kamor gre mali Dihur.

Tudi skladenjska struktura je že rezultat interpretacije. Zgornja je izhajala iz konca pripovedne sekvence in je zato v njej poudarila skladenjski princip vključenosti. Sprotno kronološko povzemanje v stilu

- I A Ko je šel mali Dihur k sosеду,
je sanjal o lepem življenju.
II B ki se ni uresničilo,
III zato je vse zasovražil in pobegnil.

daje več teže vzročnemu skladenjskemu principu.

Tu približno se moči Chatmanove metode zaenkrat izčrpajo. Poimenovanja dogodkov v zadnjem odstavku (beg, sovraštvo) pa so že nakazala motivno analizo Frenzlove. Za stavčno povzete dogodke predvideva Chatman neomejeno število formulacij, Frenzlova ima vsega skupaj 50 motivov in je za klasifikacijo bolj operativna, čeprav manj natančna in včasih grobo zanemarljivoča motivna dejstva posameznih žanrov. Motivi so le tiste situacije, stanja, dogodki, lastnosti, ki se ponavljajo in so dobili svoje ime (»label«). Lahko so bolj ali manj kompleksni. Ne pripadajo več plasti pripovedi, ki jo obvladuje le časovni princip, ampak tudi tisti njeni polovici, ki je določena s prostorom (existents) in sta njeni glavni sestavini oseba in prostor. Motivi so poimenovani kot odnos (npr. sovraštvo med bratoma) ali kot kvaliteta (femme fatale).

V Boju na požiralniku je mogoče odkriti motiv sirote, pretepanja/kaznovanja, smrti (mati, oče in vol umrejo od pretiranega dela), oranja, ubežnika, pohabljenosti (oče in sin imata kilo, drugi sin je brez očesa, vsi Dihurji so kremežljavi), sloge med zakoncema, strasti (Dihurji strastno ljubijo krompir, strastno ljubijo zemljo in svobodo), naravne nesreče in sovražne soseske.

H klasični analizi besedila sodi tudi identificiranje snovi ali tematike ter teme. Za snov Boja na požiralniku je mogoče reči, da je iz kmečkega sveta ali pa iz sveta revščine, označuje torej realno predmetno območje, iz katerega literatura jemlje gradivo. — Tema je problem ali problemsko območje znotraj tematike. Tematika je izraz za material, tema je izraz za »idejno« ali »duhovno« plat teksta. Tako je mogoče reči npr., da je osnovna tema kmečke tematike lastninski odnos. Teme so nekakšni aspekti na snov oziroma motiviko, so sinonim za specifične konflikte oz. probleme snovi. Kakor so v načelu lahko distinkcije jasne, zaplete se pri konkretni analizi. Temo je priporočljivo iskati nekje med definicijo snovi in množico motivov, vendar smo mar-

sikdaj v dvomih, kako široko jo poimenovati, da ne bi prišlo do poenačenja z motivom. Nobenega trdnega pravila za oblikovanje imena teme in za formiranje kataloga tem ni.

Klasična motivna analiza se izčrpava v naštevalnosti in katalogiziranju, ne da bi ugledala globljo urejenost besedila ali celo njegovo specifično sporočilo; koristna pa je, ko našteva motive, značilne za kak žanr.

Lotmanov model ni namenjen izključno pripovedni prozi, zato tudi ni utemeljen v časovni, ampak v prostorski dimenziji besedil. Model je dovolj znan: njegova prva naloga je odkritje dveh semantičnih polj, identifikiranje meje med njima in postavitev glavne osebe v ta prostorski zaris. Opozicija, ki se je oblikovala v uvodnih mikrosekvencah, je veljavna tudi za generalni načrt novele, ki raste iz nasprotja med Dihurji in sosesko in jo je mogoče posplošiti v pare samostojnost-nesamostojnost, kmetstvo-proletarstvo, z dodatnimi informacijami kasneje pa še v individualno-kolektivno, revno-bogato, zgoraj-spodaj, človeško-brezobzirno, naravno-pokvarjeno... Brez predhodne natančne analize mikrosekvenc bi omenjena nasprotja težje odkrili; zavajal bi nas že naslov, ki nakazuje opozicijo Dihurjevina-požiralniki ali posplošeno človek-narava, ki se je kasneje izkazala drugotnega pomena.⁸

Kolektivni nosilec zgodbe (Dihurji) se spočetka nahaja v polju, ki ga odlikujejo predznaki samostojnost, svobodnost..., torej zgoraj, čeprav na njegovem robu. To omogoča celo elemente idile, ki se kaže v slogi med zakoncem. Prizadevanje glavne osebe je usmerjeno k ohranitvi izhodiščnega položaja in trdnejši zasidranosti v njem. Konec novele je v znamenju padca družine dol v polje odvisnosti in brezlastništva, deklasiranosti, izgube doma in smrti. Padec (propad) je tudi edino »dejanje« v noveli in zato ni čudno, če se najkrajši možni povzetek zgodbe dotika prav te točke: »propad revne kmečke družine«. Izid dogodka je neuspešen, ravno nasproten želji, ki je akterja spodbujala v aktivnost.

⁸ Take pare opozicij vključuje nemški teoretik Karlheinz Stierle (*Die Struktur narrativer Texte*, Frankfurt, 1977) v Chatmanovo preglednico pod imenom »koncepti«. To so časovno privzdignjena, abstraktna izhodišča za snovanje zgodbe; radi jih nakazujejo že naslovi tekstov: *Svetloba in senca*, *Stara in nova hiša*... Koncepti se uveljavijo v določenih pogledih (temah) in so abstraktna podlaga za kreiranje teme. Koncepti Boja na požiralniku so npr. zajeti v opozicije zmaga/poraz, človek/narava, družina/družba.

Lotmanova metoda literarne analize je dobrodošel korektiv stranpotem, na katere se utegne izgubiti drobnjakarska analiza po vzorcu Seymourja Chatmana, obenem pa je zaradi večje stopnje abstrakcije primerna tako za oblikovanje tipologije tekstov kot za uspešen skok od analize v interpretacijske labirinte.

Do sem sem kazal na analitična opravila, nujna za interpretacijo novele. Naj za konec, ne da bi želel biti izčrpen povzamem nekaj interpretacij novele. Smisel besedila po Linu Legiši⁹ ni v misli o pravici, ki si jo delijo premožni, niti v dvomu v garanje na slabi zemlji, niti v prepričanju o prekletstvu, ki leži nad zemljo, ampak v formi besedila, v njegovi slikovitosti, »učinkovitem načinu«, kakršnega poznata tudi pravljica in pripovedka. — Antonu Slodnjaku¹⁰ pomeni *Boj* sporočilo o »tragični pogubnosti individualnega garanja na premajhnih in premalo rodovitnih posestvih« in »obsodbo zemljiške posesti v imenu kolektivizacije«. Zdravec (Zgodovina slovenskega slovstva 6, Maribor 1972, str. 231) namiguje, da so »Dihurji tu zaradi posebne moči zemlje«. Interpretacija Ferda Kozaka, urednika *Sodobnosti*, kjer je bila 1935 prvič objavljena novela, je bila do besedila nasilna in je iz njega izločila odstavek o žalik ženah, ki so verjetno v nasprotju s tedaj modernim socialno-realističnim principom kazale na romantično usodnost dogajanja. Podobno samovoljen je Stanko Janež v Vsebinah slovenskih literarnih del, ko v relativno natančnem povzetku dogajanja izpusti eno poglavje o Dihurjevi krompirski strasti, in se tako izmika premisleku o individualni motiviranosti propada. Vodil bi namreč lahko v socialnodarvinistično razlago, po kateri je za Dihurjev propad kriva njihova degeneriranost.

Interpretacija, ki jo v koncu dodajam doslej znanim in zapisanim, upošteva kontekst, ki ga literarna zgodovina rada spregleduje: žanrskost besedila. Z upoštevanjem tega konteksta je mogoče postaviti provokativno tezo, da konec novele *Boj na požiralniku* ni nujno tragičen ali neuspešen. Argumentacija bo oblikovana v dveh korakih.

1. Novela izhaja iz tradicije kmečke povesti. Za to vrsto pisanja je značilno, da smrt starih ne pomeni nobenega propada in nesreče, če preživijo potomci, ki bodo prevzeli dom in gospodarstvo. In prav to se na zadnjih straneh novele začanja uspešno dogajati, ko tek dogodkov spremeni intervencija soseske in pripelje do izgube (ukinitve) posesti. To pa je za kmečko povest nedvomno tragično dejstvo. — 2. Tu pa se novela *Boj na požiralniku* tragičnosti izmika s prestopanjem v žanrske okvire proletarske književnosti, na kar opozarja uvodna omemba dveh Dihurjev, ki sta šla delat v rudnik in jima na misel ne pride, da bi se še kdaj vrnila garat na kmetijo, in sta eni redkih stranskih oseb s predznakom simpatičnosti. Njuna omemba prav gotovo ni slučajna, saj podpirajo njeno aktualizacijo tudi sklepi drugih novel knjige o Samorastnikih, najočitneje pač *Ljubezni na odoru* in *Samorastnikov*. Prežih je nakazal prevrednotenje konca, ki v propadu kmečke posesti (doma) ne vidi tragike, in s tem prelomil z žanrskimi pravili kmečke povesti (kakor je v omenjenem članku povedal že Anton Slodnjak) na podoben način, kot je pred njim storil Ivan Cankar. Do predzadnje strani se je torej novela reševala tragike z žanrskimi pravili kmečke povesti, v abso-

⁹ Lino Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva* 6. Ljubljana 1969, str. 394.

¹⁰ Proza Prežihovega Voranca. *JiS* 1968, str. 75–83.

lutnem koncu pa s perspektivizmom proletarske književnosti, ki je prostor kmečkega doma zagledala kot element tujstva in ki v deklasiranosti mladih Dihurjev vidi možnost za vstop v proletarski stan z zgodovinsko socialno perspektivno vlogo.

ZUSAMMENFASSUNG

In Prežihov Voranc' Novelle *Boj na požiralniku* (1935) werden für den Bedarf der Fabel-, Motiv- und Themenanalyse drei Methoden erprobt: das Aufzählen der Motive (E. Frenzel) erweist sich als nützlich bei der Ausgestaltung von Motivkatalogen einzelner Genres, bei der Analyse von Erzähldetails in Kurzprosatexten und bei der Beobachtung von Rezeptionsstörungen sind hingegen die Typologie und das Ereignisgefüge nach S. Chatman anregend, beim Herauslesen der Basisnachricht ist besonders in längeren Texten das Modell der semantischen Felder (J. M. Lotman) am anwendungsfähigsten. In keinem der Fälle kann von einer ausschließlich objektiven Analyse die Rede sein, da schon auf der Satzebene die Interpretationswahl erfolgt.

Der Text *Boj na požiralniku* besteht aus acht Erzählmakrosequenzen (dazu gelangt man mittels Zusammenfassungen), die alle außer der letzten den Status von Satellit- (d. h. Rand-) ereignissen haben. Sie charakterisieren lediglich die kollektive Hauptfigur, das finale Skelettereignis mit seiner Schicksalhaftigkeit verleiht dem Text Novellencharakter. Die Interpretationsthese des Beitrags lautet, daß das Ende der Novelle nicht tragisch ist, obwohl es auf zwei tragischen Ereignissen, dem Tod des Vaters und dem Verlust des Bauernhofes, beruht. Da es sich um eine Erzählung handelt, die aus der Tradition der Bauernerzählung hervorgeht, kann der Tod des Vaters auch als regulärer Generationswechsel angesehen werden. Der Verlust des eigenen Heimes hingegen kann vom Standpunkt der proletarischen literarischen Genres gleichfalls nicht als tragisch gelten, angezeigt wird dies von dem Sammelband *Samorastniki*, denn erst die Proletarisierung schafft die Bedingungen für eine gesellschaftliche Revolte und damit die Perspektive auf ein besseres Leben.

SLOVANSKO *SĚTO — IZZIVALEN PROBLEM?

Na primerjalni razčlembi položaja števnikov '10', '100' in '1000' v slovanskih jezikih kot tudi na širokem indoevropskem in neindoevropskem prostoru je postavljena podmena, da je praslovanščina podedovala »normalno« obliko *set_δ '100', vendar je bila ta pozneje (verjetno v dobi od 1. stol. pred n. š. do 1. stol. po n. š.) nadomeščena z »intruzivno« severnotraško (daško) obliko, ki jo je mogoče rekonstruirati kot *sut_ā; to so si Slovani sposodili kot *sĕto.

The hypothesis, based on a comparative analysis regarding the situation of the numerals '10', '100' and '1000' in the Slavic idioms as well as on a large Indo-European and non-Indo-European scale, is that Proto-Slavic inherited a "normal" form *set_δ '100', later (probably in the interval 1st century B. C. — 1st century A. D.) replaced by an "intrusive" North-Thracian (Dacian) form reconstructible as *sut_ā, which was borrowed by the Slavic speakers as *sĕto.

Uvod

Števnik '100', s svojo pomembnostjo v arhaičnih, na neposredni menjavi temelječih družbah, nas pogostoma postavlja pred zanimive probleme ne le same jezikovne analize, marveč tudi zunajjezikovnih realnosti. Dober zgled je slovansko *sĕto, ki bo obravnavan v nadaljnjem. Izmed vseh slovanskih števnikov je nedvomno najzanimivejši za jezikoslovno raziskovanje; odškoduje nas za nekoliko šibko osvetljenost predzgodovine Slovanov in domnevo-ma bogatih medetničnih stikov.

Podobne si oblike v vseh slovanskih jezikih ne sprožajo bistvenih rekonstrukcijskih problemov: vse se stekajo v edino obliko *sĕto. Nepričakovan zaplet nastane šele, ko skušamo to obliko povezati s praindоеvropsko obliko *k̑mt-óm, *k̑mt-ā kot varianto od *dk̑mt-óm, *dk̑mt-ā, očitno sorodno z *dek̑m '10'. Zato je bilo '100' za občutek Praindоеvropejcev 'desetkrat deset' ali 'pojačena deset(ica)', medtem ko je bilo '1000' pozneje tolmačeno kot 'pojačeno sto' ali 'veliko sto', kakor razodeva primerjalna razčlemba.

Kar se tiče slovanskih jezikov, je temeljni problem to, da rekonstruirana skupna oblika *sĕto ni pričakovana oblika, tj. *seto; še več, moti ne le nadomeščenost fonema e z ě, ampak tudi končnica. Kakor kaže primerjava '100' z '10' in '1000' (podrobnosti gl. niže), bi morala splošna rekonstruirana oblika biti *set_δ. Kolikor vem, ta okoliščina, dasi nikakor ne nepomembna, ni bila deležna ustreznega razmisleka. Če predpostavljamo, da so se dogodile izjemne glasovne spremembe (npr. zaradi pogoste rabe tega števnik, prim. Mańczak 1971), se moramo enako ozreti na očitno sorodne oblike za '10' oz. '1000', ki izpričujejo normalne glasovne spremembe. Če je tako, ali je položaj slovanskega *sĕto zares izzivalen?

'10', '100', '1000'

Jezikoslovna rekonstrukcija dovoljuje supponirati osnovno praindоеvropsko (dalje: pie.) obliko *dk̑m '10' in izpeljanko *(d)k̑m-t-om > lat. centum 'desetkrat deset' (Perotti 1985: 606). Zato si je sprejemljivo zamišljati, da je

osnovni števniki praindoevropske družbe pomenil 'vseh (deset) prstov na (obeh) rokah'. Ker pa taka majhna količina oz. nizko število, kakor ju izraža ta števniki, ne moreta zadostovati pri pomembnih neposrednih zamenjavah blaga kot '100 ovc', '100 krav', '100 loncev' ipd., ki so zelo pogoste, je v takih primerih postal najpomembnejši števniki števniki '100'. S tem si lahko razložimo, zakaj imajo ugrofinski jeziki sposojenko iz nekega iranskega jezika: finsko *sata*, madžarsko *száz* (Benkő in dr. 1967—1976, 3, pod *száz*). Zunajjezikovna realnost je torej bila, da so iranska plemena, v predzgodovini meječa na ugrofinsko domovino, vplivala na trgov(in)sko življenje in prav tako na izrazje.

A to nikakor ni osamljen primer. Armenščina je ohranila samo *tasn* '10' kot ie. dediščino. Števniki '100' je nerazvozlan (verjetno domač), medtem ko je oblika za '1000' sposojena (gl. preglednico 1). Albanščina izkazuje mešane domače in latinske oblike, četudi se je v nekaterih primerih zelo težko odločiti v prid enega od obeh možnih izvorov, ker z zgodnjimi besedili ne razpolagamo in ker je svoje prinaledilo tudi skriževanje (kontaminacija). Pa vendar: alb. *dhjetë* se zdi domače, *quind* '100' odraža lat. *centum*, in *mijë* odraža lat. *mille*, *milia* (prim. romun. *mie*).

Števniki '1000' prav tako postavlja mikavna vprašanja. Čeprav naše snovi ne osvetljuje neposredno, koristno razstira splošno ozadje. Najprej je treba opomniti, da pie. verjetno ni imela posebne oblike za '1000', saj so različna ie. narečja razvila posebne oblike v poznejših obdobjih. Rekonstruirana psevdopraindoevropska oblika **gheslo-* z domnevnim pomenom '1000' počiva na premalo trdnih podatkih (Pokorny 1959: 446; Morris in dr. 1979: 1518). Vseeno naj bi razlagala grške oblike za '1000' (**ghésl-yo-*) kakor tudi latinsko obliko (**smī-* 'eden' + neka oblika **gzhlī-*). Ta mnenja se zdijo precej obupani poskusi v primerih, ko lahko pie. besedišče komajda razloži poznejše resničnosti.

Indoiranska skupina izkazuje oblike, tvorjene s *sa-* 'ena' + neko obliko, ki naj bi bila izpeljana iz istega prvotnega korena **gheslo-*, čeprav je možna tudi povezava s sanskrtskim (dalje: skr.) *sāhas-* 'moč, sila' (Simenschy in Ivănescu 1981: 311).

Drugi jeziki, kakor armenščina in madžarščina, so si sposodili iranske oblike za '1000' (gl. pregl. 1), medtem ko si je finščina ustreznih števniki sposodila od svojih germanskih sosedov. Na drugi strani je gruzinščina razvila ta števniki kot 'desetsto' (pregl. 1b).

Za podlago nadaljnjemu razpravljanju o položaju števnika '100' v praslavanščini je najvažnejši položaj števnika '1000' v slovanščini,¹ baltščini in germanščini. Kakor kaže preglednica 1, števnika za '10' in '1000' v praslavanščini oba izkazujeta normalen glasovni razvoj, v slednjem primeru s tvorjenko tipa **tu-* > **ty-* + '100', tj. *ty-seť6, *ty-seťa 'pojačeno sto' ali 'veliko sto'. To so pomembne podrobnosti, kaže, da je bila starinska praslavska oblika za '100' prav verjetno *sět6, pozneje nadomeščena s *sěto. Toda preden to misel razvijemo, naj pripomnimo, da so podobne

¹ Stesl. *tšma* 'temà' je izpričano tudi v pomenu 'zelo veliko, velika množica', včasih celo 'deset tisoč'. To je bilo v staroromunskih besedilih kalkirano z *intunerec* 'tema' (L. Djamo-Diaconită, v: Olteanu 1975: 103, op. 1). Ta posebno zanimivi pomenski razvoj se da razložiti z asociacijo 'noč' — 'veliko zvezd', 'temno nebo (npr. pred neurjem)' — 'veliko ptic', itd.

tvorjenke za '1000' izpričane v baltščini in germanščini. Če že konvergentne oblike v baltščini in slovanščini ne povzročajo večjih problemov — saj sta ti jezikovni skupini razvili mnogo podobnih oblik —, pa obstoj podobnega števnikarja v germanščini (torej zgrajenega po istem vzorcu *tu- + '100') postavlja nekaj neprijetnih vprašanj. Machek (1971: 643) je skušal težavo premostiti z domnevo, da germanske oblike niso domorodne (tj. v skladu s pravili glasovnega razvoja od pie. do germ.), ampak sposojene iz slovanščine. Vendar germanisti običajno nastavljajo praobliko *tus-hundi (torej *tus- + '100'), pri čemer naj bi bil prvi del zloženke iz ie. *tēu-, *təu-, *teuə- 'otekati, naraščati' (Pokorny 1959: 1080, prim. arm. t'iv 'število'; dalje Wasserzieher 1979: 230, Morris in dr. 1979: 1546). Ti dve mnenji zbotati ni lahko, pa vendar bode v oči, da je praslovansko *ty-šet6, *ty-šeta utemeljeno na normalnem glasovnem razvoju in je zanesljivo domače. Če sprejmemo Machkovo podmeno (k čemur se nagibam tudi sam), potem lahko rekonstruirano germansko obliko *tusundi (ne *tus-hundi) štejemo za sposojeno iz slovanškega (dalje: sl.) *ty-šet6 oz. še raje iz vzporedne oblike *ty-šet6: Germani so slišali slovanski y (takrat še kratki u) kot u, nosni o kot un in skupino t6 kot ti. Vidimo, da Machkovi teoriji ne nasprotuje nič, in prav treba bi jo bilo spet prerazmisliti.²

Preglednica 1

'10', '100' in '1000' v indoevropskih jezikih

	'10'	'100'	'1000'
pie.	*dekm̥	*(d)k̥m-t-óm, *(d)k̥m-t-ā	—
psl.	*desetb	*setb, nadomeščeno s *szto	*ty-šetb, *ty-šeta
balt.			
lit.	dešimt	šimtas	tūkstantis
let.	desmit	simts	tūkstoš, tukstuōts
stprus.			tūsimtons (tož. mn.)
stind.	daša	šatām	sa-hāsrām
avest.	dasa	satəm	ha-zagrēm
nperz.			(hazār)
arm.	tasn	(harior)	(hazar < nperz.)
germ.	*tehun	*hundun	*thus-hundi
got.	taihun	hund	pū-hundi
kelt.			
stir.	deich	cēt	
kimr.	deg	cant	
korn.	dek	cans	
bret.	dek	kant	
toh. A/B	šāk/šak	kānt/kānte	
lat.	decem	centum	mille, milia
gr.	δέκα	*ε-κατόν	
eol.			χέλλιοι
jon.-at.			χ(ε)ίλιοι, χήλιοι

² Kolikor vem, ni nihče ponudil podmene, da bi lahko baltščina, slovanščina in germanščina izkazovale kalk po domorodnem (predindoevropskem) vzorcu, čeprav se mi to zdi povsem verjembno. Seveda bi bilo treba premisliti več nadržnosti (npr. ali je germanščina prav tako kalkirala isti vzorec ali si je besedo preprosto sposodila iz slovanščine), in ker namen pričujočega članka ni rešiti tako kar se da sporno vprašanje, ga samo nakazujem. Morebitna podmena, da so baltščina, slovanščina in germanščina razvile konvergentne oblike v neki poznejši, predekspanzijski praindоеvropski fazi, ni vzdržna, ker baltščina in slovanščina spadata v satemsko, germanščina pa v kentumsko skupino. Skoraj gotovo je, da so konvergentne

Preglednica 1b

'10', '100' in '1000' v nekaterih neindoevropskih jezikih

	'10'	'100'	'1000'
gruz.	<i>aŋi</i>	<i>asi</i>	<i>aŋasi</i>
fin.	<i>kymmenen</i>	<i>sata</i> (< iran.)	<i>tuhat</i> , rod. <i>tuhannen</i> (< germ.)
madž.	<i>tíz</i> (? sposojeno)	<i>száz</i> (< iran.)	<i>ezer</i> (< iran.)

Preglednica 2

'10', '100' in '1000' v slovanskih jezikih

	'10'	'100'	'1000'
psl.	<i>desęt</i> _o	<i>sęt</i> _o , <i>sęto</i>	<i>ty-sęt</i> _o , <i>ty-sęta</i> <i>ty-sęta</i> , <i>ty-sęta</i> (hilijada)
stsl.	<i>desęt</i> _o	<i>sęto</i>	<i>ty-sęsta</i> , <i>ty-sęsta</i>
bolg.	<i>desęt</i>	<i>sto</i>	(hilijada)
sbh.	<i>děsēt</i>	<i>stō</i>	<i>tisuća</i> (hilijada)
slov.	<i>desęt</i>	<i>stō</i>	<i>tisoč</i>
č.	<i>deset</i>	<i>sto</i>	<i>tisíc</i> (star.), <i>tisíc</i>
slš.	<i>desat</i> ', <i>desiati</i>	<i>sto</i>	<i>tisíc</i>
p.	<i>dziesięć</i>	<i>sto</i>	<i>tysiąc</i>
r.	<i>děsjat</i>	<i>sto</i>	<i>tysjača</i>

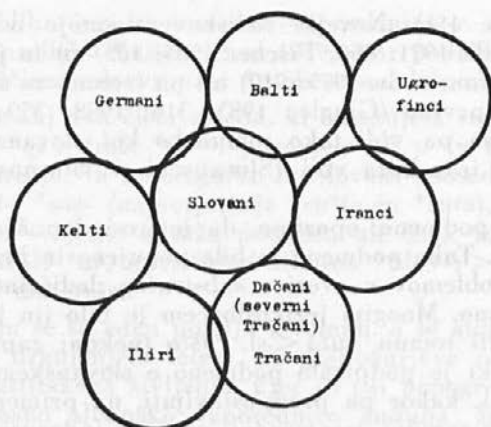
Slovansko *sęto in sorodni problemi

Če '10' in celo '1000' izpričujeta normalen glasovni razvoj iz pie. v psl., psl. '1000' pa so si verjetno (ali vsaj mogoče) sposodili sosednji Germani že zelo zgodaj, zakaj tedaj '100' povzroča tolikšne glasovnorazvojne probleme? Seveda bi lahko mislili, da je morda prišlo do izjemnega glasovnega razvoja ali da je raba spremenila začetno obliko. To so pravzaprav podmene, ker ni boljših. Če zares poskušamo dati razumno razlago, bi morali sprejeti podmeno, da je bila slovanska oblika najbrž sposojena. To je bilo očitno mnogim znanstvenikom (npr. Mikkoli 1913—1950, 1: 69). Drugi slavisti to citirajo kot možnost, ne nagibajo pa se k njenemu sprejetju (npr. Vasmer 1953—1958, 3: 15, Skok 1971—1974, 3: 336, oba z navedbo nadaljnje literature). In res bi lahko bila verjeten vir iranščina, saj so ugrofinski jeziki prevzeli ravno iransko obliko. Težava je v tem, da iranske oblike izkazujejo v korenu *a*-jevsko stopnjo samoglasnika (avesta *satəm*), medtem ko sl. oblika vodi k osnovni obliki **sut-* (torej *sutəm, pri podmeni o iranskem viru), ta pa, kolikor vem, ni izpričana niti vzpostavljiva za noben iranski jezik. Po mojem povezovanju z iranščino ne ponuja dobre razlage in bi ga bilo treba opustiti. Dejstvo, da ga mnogi slavisti niso sprejeli, po svoje samo dokazuje, da mu manjka prepričljivosti. Toda, kateri drug vir priklicati na pomoč? Očitno je, da bi to moral biti satemski jezik, ki ga je govorilo katero od ljudstev, mejčih na domovino Slovanov, zanj pa se danes lahko domneva, da se je razprostirala severno od Karpatov, v današnji južni Poljski in jugozahodni Ukrajini (Gimbutas 1971; Váňa 1983). Ozemeljsko so bili Slovani in njihovi sosedi ponaseljeni takole:

---

oblike v teh jezikih novote, sposojenke ali kalki iz poznejše, popraindоеvropske faze. Podmeno, da bi lahko bile kalki po predindoevropskem vzorcu, podpira stanje v gruzinščini, kjer je zveza med '100' in '1000' razvidna na prvi pogled (gl. preglednico 1b): '1000' je preprosto 'desetsto'.

Sl. 1. Ozemeljska razvrščenenost Slovanov in njihovih sosedov na začetku naše ere, tj. več stoletij pred slovansko ekspanzijo v osrednjo, severno, vzhodno in južno Evropo (po Gimbutasovi 1971 in Váni 1983 z avtorjevimi dodatki).

V luči znanega je zdajci mogoče skleniti, da (1) sl. *sšto ne more biti sposojeno iz kakega kentumskega jezika, torej germanščina in keltščina ne prihajata v poštev; (2) baltiki jeziki prav tako ne morejo razložiti slovanske oblike, čeprav so bližnjesorodni; (3) iranščina ne more priti v poštev, ker ni mogoče verodostojno rekonstruirati nobene praoblike kot *sutəm.

Po izključitvi teh možnosti se naša razčlemba lahko obrne k zadnjima dvema: ilirščini in traščini. Ilirščino lahko praktično izločimo, ker zgodovinski, arheološki ali jezikovni podatki preprečujejo, da bi jo jemali za vir sl. *sšto. Stiki med Slovani in Iliri so morali biti naključni, beseda kot *sšto pa zahteva nepretrgane, dolgotrajne in sistematične vezi. To končno pelje k zadnji možnosti, ki utegne naposled osvetliti celotno vprašanje: k traški zvezi.³

Romunsko *sută*, slovansko *sšto, in s tem povezani vidiki

Svojčas je bilo običajno razlagati romun. *sută* '100' kot slovansko sposojenko (Șăineanu 1929: 632; Pușcariu 1976 /1. izd. 1940/: 275; Schmid 1964: 196; Vasmer 1955–58, 3: 15; Rosetti 1986: 135, 280, češ da gre za zelo staro sposojenko, ko je bil prevzem slovanskega jora z romunskim *ú* mogoč⁴; Raevskij

³ Podmeno, da bi sl. *sšto lahko bilo severnotraška (daška) sposojenka, je prvi izrazil Daicovicu (1956: 120). To je bila sijajna opazka avtoritete med zgodovinarji, vendar storjena mimogrede, brez potrebnega dokazovanja. Treba jo je zabeležiti za historiat tega vprašanja. Pričujoči članek je nastal neodvisno od tega kratkega zariša in s popolnoma drugimi argumenti.

⁴ Prevzem sl. *z* > romun. *ú* (pod naglasom, kot v *sută*) ni bil nikoli mogoč in ga ne podpira niti en primer. Podmene, da romun. *sută* kaže slovanski vpliv, je kriva tudi (ali predvsem) grafična iluzija: v prejšnjem stoletju (npr. v priročnikih, kakršen je Miklošič 1886) se je *sšto* običajno pisalo *sšito (tako ponekod še danes, npr. Raevskij in Gabinskij 1978: 411, tu z nepričakovanim zapisom *sito, verjetno tiskovna pomota). Seveda sta prepisa *sšito ali *sšto, kot je v jezikoslovju navada, zgolj dogovorna; toda »pisavna slepila« v jezikovnih razčlembah bi lahko bila hvalen predmet daljših razprav.

in Gabinskij 1978: 411). Novejše raziskave dvomijo o slovanskem izvoru romun. *sută* (Mihăilă 1971: 360; Fischer 1985: 105—6) in jo imajo za »neznanega izvora« (Coteanu in dr. 1975: 919) ali pa izrecno za substratno (severno-straško ali daško) prvino (Giuglea 1983: 316; 1988: 359; Părvulescu 1974). Osamljena podmena pa vidi tako romunsko kot slovansko besedo za '100' sposojeni iz istega iranskega vira (Slușanschi, v: Slușanschi in Wald 1987: 265, op. 16).

Pregledujoč te podmene, opazimo, da je prej dopuščani slovanski izvor zdaj težko sprejeti. Taka podmena je bila ponujena in brž sprejeta (že v 19. stoletju), ko se problemov v zvezi s substratno dediščino v romunščini še niso lotevali ustrezno. Mnogim jezikoslovcem je bilo (in je kdaj pa kdaj še zmeraj) laže enačiti romun. *sută* < sl. *sĕto (nekdaj zapisovanega *sŭto — »pisavno slepilo«, ki je podpiralo podmeno o slovanskem izvoru tega števnika v romunščini), kakor pa predpostavljati, na primer, da bi obe obliki lahko bili dejansko sorodni, pratorodni, na širši indoevropski ravni. In nazadnje, osamljena podmena, omenjena zgoraj (Slușanschi), ne rešuje tega zamotanega vprašanja, marveč ga brez potrebe in perspektive celo še bolj zamotava.

Ta dejstva zahtevajo odgovore na druge za pravilno razumevanje bistvene posameznosti, in sicer: (1) obravnava ie. zvočnikov v traščini v primerjavi z drugimi ie. jeziki, s slovanščino vred; (2) morebitne priče traških oblik v starodavnih besedilih; (3) kdaj in kako so si Slovani domnevoma sposodili severnotraško (daško) obliko za '100', ki je nato spodrinila podedovano psl. obliko *set6.

Zaključni del pričujočega članka je posvečen tem vidikom.

(1) Ie. zvočniki v traščini in s tem povezani problemi

Preglednica 3

Indoevropski zvočniki in njih odrazi v raznih jezikih

Pie.	Sl.	Traš.	Lit.	Stind.	Gr.	Lat.	Germ.
ɾ	<i>ir, ur</i>	<i>ur</i>	<i>ir</i>	<i>r</i>	<i>aō, ɔa</i>	<i>or</i>	<i>ur</i>
ɿ	<i>il, ul</i>	<i>ul</i>	<i>il</i>	<i>r</i>	<i>al, la</i>	<i>ol, ul</i>	<i>ul</i>
ṃ	<i>ɛ</i>	<i>u^m</i> (juž. nar.) <i>u^m > u</i> (sev. nar.)	<i>im</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>em</i>	<i>um</i>
ŋ	<i>ɛ</i>	<i>m</i> (?)	<i>in</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>en</i>	<i>un</i>

(Po: Krahe 1942: 46—7 in Simenschy & Ivănescu 1981: 218—21; traške glasovne vrednosti so usklajene z avtorjevim pogledom, predstavljenim v glavnem besedilu.)

Raziskave zadnjih dvajset, trideset let so pokazale, da sta ie. *ṃ in *ŋ res dala v traščini **u^m*, *uⁿ (Georgiev 1957: 81, ocenjeno v: Poghirc 1969: 316—7). Kljub temu je na tem mestu potreben večji popravek: glasovni potek ie. *ṃ, *ŋ > traš. **u^m*, *uⁿ ni lasten samo južni veji traške družine, ampak dovolj očitno tudi njeni severni veji (z malenkostno razliko — gl. niže): med drugim dokazuje to dejstvo podedovana substratna oblika *sută* v romunščini in sposojena oblika *sĕto v slovanščini. So pa še drugi dokazi. Nedavno je pokojni profesor Ivănescu (1980: 258) opozoril, da romun. *burtă* 'trebuh, maternica' (rabi se za nosečnice in sploh trebušaste osebe) odraža ie. **bhr̥t-*, koren *bher 'nositi; roditi otroke' (Pokorny 1959: 128; Morris in dr. 1979:

1509). Romunska oblika ima neposredno vzporednico v nemškem *Ge-burt*, sorodnem z *Bahre* 'nosila' (Wasserzieher 1979: 24): podatek, ki kaže, da sta traščina in germanščina indoevropski *r obravnavali podobno.

Imamo torej najmanj dva čista zgleda, ki izkazujeta traško ravnanje z ie. zvočniki: prvič, ie. *m > trašč. **u^{m,n}*, pozneje tudi *u* (v nekaterih severnih narečjih, vstevši narečje, iz katerega so si Slovani sposodili *s₁to), npr. ie. *k₁mt-ā > trašč. **suⁿt-*, **sut-* (najverjetneje *suⁿtā in *sutā), od koder romun. *sutā* (končni -*ā* zelo verjetno odraža podoben ali enak fonem v traščini);⁵ in drugič, ie. *r > trašč. *ur, npr. **bhr̥t-* (koren **bher-*) > trašč. **burt-* > romun. *burtā* 'trebuh, maternica'.

Po mojem mnenju se še eden ponuja z romun. *a se gudura* (o psih) 'izražati zadovoljstvo z drgnjenjem telesa ob gospodarjeve noge'. To je očitno arhaičen izraz iz pastirskega življenja, kjer so psi nepogrešljivi pri čuvanju ovc; beseda ima jasno albansko vzporednico *gudulis* 'žgečkati, ščegetati'. Predlagana ie. oblika je **gh₁ud-*, koren **ghend-*, **ghed-* 'prijeti, pograbit, vzeti' (odtod tudi angleško *get, for-get*, lat. *pr(a)e-hendere*, itn., za nadaljnje oblike gl. Pokorny 1959: 437, Morris in dr. 1979: 1517–8). Če se sprejme naša rešitev, tedaj bi rekonstruirana glasovna sprememba bila: ie. **gh₁ud-* (< **ghend-*) > trašč. **gud-ur-/ul-* > romun. *gudur-a*, alb. *gudul-is*.⁶

(2) Ali je traški etimon izpričan?

Romunščina izpričuje obstoj osebnih imen, izpeljanih iz *sutā* '100', kot so: *Sutā*, *Suteanu* (*sutā* + *-eanu*), *Sutescu* (*sutā* + *-escu*) (Jordan 1983: 431). To dokazuje, da osebna imena, izpeljana iz števnik '100', res obstajajo.

V tem smislu bi lahko bile relevantne naslednje traške oblike: (a) tračansko osebno ime *Sountous* (*Suntus*) (Dečev 1957: 470); (b) *Souētou-lēnos*, *Souitou-lēnos*, pridevka (epiteta) Herosa, trakijskega viteza (n. d., 468). Zadnji dve imeni (božanski ali junaški) izkazujeta kot drugo prvino *-lēnos*; etimološko ni jasna, je pa potrjena v drugih imenih bogov, npr. *Ouerze-lēnos*, pridevek Dioniza. Oblike *Souētou-*, *Souitou-*, *Sountous* so starejše od romunskih imen *Sutā*, *Suteanu*, *Sutescu*, tj. odsevajo — kot osebna ali božanska imena — rekonstruirano traško besedo za '100', ki naj bi imela koren **sunt-*, **sut-* (*sunt-ə, *sut-ə). Pripomniti je treba dvojje.

Osebno ime *Sountous/Suntus* odraža nosniškost, in taka izgovarjava je bila bržkone resnična; iz tega je sklepati, da je vsaj v nekaterih narečjih (eno od njih je tisto, v katerem je bila zapisana oblika *Suntus*) ie. *m prešel v **u^m*, *uⁿ. Druga narečja so **u^{m,n}* raznosnila v *u*: tako narečje je bilo gotovo neko severno, v bližini slovanske domovine, zakaj samo breznosniška oblika lahko zadovoljivo razloži sl. *s₁to. — Božanski imeni *Souētou-lēnos*, *Souitou-lēnos*, sicer nejasni v drugem delu, izkazujeta v prvem pomen '100': ime

⁵ Če je naša rekonstrukcija dovolj pravilna, potem je najverjetnejša oblika za '10' v traščini *d₁esuⁿt (v južnih narečjih) in *d₁esut (v severnih). Prav tako možni sta *d₁esⁿūt, *d₁esūt, če sprejmemo misel (lepo podprto s podatki, ki jih tu ni mogoče razvijati), da je traški jezik poznal vsaj en nevtralni fonem tipa /ə/.

⁶ Albanska vzporednica lahko odraža ilirski prototip (pri podmeni, da je albansko novoilirski jezik) ali pa traškega (če domnevamo, da je albansko potomka traščine). Glede na občutljive in težke odprte probleme v zvezi z albansko etnogenezo je za naš namen dovolj opozoriti na vzporednost med romun. *gudurá* in alb. *gudulis*.

bi bilo mogoče prevesti kot 'bog s stotimi (? — *lēnos*)'. Ti obliki obe izkazujeta pisno pomoto z *ē* oz. *i* (eta oz. jota). Prava izgovarjava bi bila morala biti nosna tudi tu, namreč *Sountou-/Suntu-lēnos* (grška črka ni).

(3) Slovansko *sĕto in možna kronološka slika

Navedena dejstva dovoljujejo postulirati obstoj psl. oblike *set6, ki je v skladu z drugima relevantnima števnika *deset6 in *ty-set6 (tudi *ty-seta). V določenem predzgodovinskem ali prazgodovinskem času je to oblika zamenjala severnotraška, celo severnodaška oblika (ki jo je mogoče rekonstruirati kot *sut-a), ki je pozneje postala vseslovanska beseda za '100'. Takšno sposoje je mogoče razumeti samo, če se skličemo na zunajjezikovne realnosti, iste (ali podobne), kakršne so pripeljale do iranskih oblik za '100' v ugrofinskih jezikih: trgovina in blagovni promet. Podobne zunajjezikovne realnosti so krive za verjeten (ali vsaj možen) slovanski izvor germanske besede za '1000'.

Če to sprejmemo, se postavlja upravičeno vprašanje: kdaj je psl. *set6 zamenjala post-psl. oblika *sĕtc diskutabilno severnotraškega izvora? Odgovor je nujno težak, ker nam manjka primerna preglednica severnodaško-praslovanskih korespondenc, čeravno je bil v zadnjem času vpliv daščine na slovanščino pogosto opažan (npr. Gimbutas 1971: 22 in nasl.; Váňa 1983: 88). V teh okoliščinah je odgovor lahko le ena od preprostih podmen na podlagi redkih zgodovinskih podatkov. Najverjetnejša doba, ko bi bili Dačani lahko imeli pomemben vpliv na Slovane in njihov jezik, je od 1. stoletja pred n. š. do 1. stoletja po n. š., to je doba, ko so Dačani igrali važno vlogo v jugovzhodni Evropi, začeni z vladavino Burebiste v 1. stol. pred n. š. in končavi z drugo dakijsko-rimsko vojno l. 105—106. Po tem datumu so Dačani, in sploh Tračani, šli neizprosno pot postopnega porimljanjenja; ni verjetno, da bi bili še lahko vsiljevali ključne izraze, kakršen je '100', čeprav so »svobodni Daki« rinskemu imperiju zadajali preglavice tja do 4. stoletja. Po drugi strani je slovanska sposoditev števnik '100' še pred 1. stol. n. š. seveda mogoča, vendar ne vidim povsem prepričljivega družbenega in gospodarskega konteksta.

Nazadnje, če sprejmemo domnevo, da so si Germani števnika za '1000' sposodili, potem je najverjetnejše, da je do te sposoje prišlo pred 1. stol. n. š., ko so morali Slovani imeti določen vpliv na germanska ljudstva. Za zdaj zgodovinski in arheološki dokazi še ne podpirajo takega mnenja, toda bodoči podatki bodo gotovo razjasnili tudi te podrobnosti. Sicer pa se tega poglavja slovansko-germanskih odnosov ni mogoče v polnosti lotiti na tem mestu.

Zaključne opombe in sklepi

Položaj slovanskega *sĕto se da bolje razumeti v širšem, indoevropskem kontekstu. Števniki za '100' in '1000' se lahko pogosto sposojajo iz sosednjih jezikov. Položaj v finščini, madžarščini in slovanščini je tipičen. Zanimiv je tudi položaj v romunščini, kjer *sută* odraža domačo predrimljansko (severnotraško) obliko in je vrinjenka (intruzivna oblika) med števniki romanskega izvora. Podoben, čeprav nekako obrnjen položaj najdemo v albanščini, kjer *qind* '100' (< lat. *centum*) stoji med domačimi števniki. Armensko *tasn* '10' kaže ie. izvor, toda *harior* '100' je domnevno domorodka, medtem ko je *hazar* sposojenka iz perziščine. Itd.

Z jezikovno razčlemba lahko za psl. obliko za '100' nastavimo *set⁶, zaradi podpore oblik za '10' in '100': *deset⁶, oz. *ty-set⁶, *ty-se⁶ta. Psl. *set⁶ je torej zamenjala (zelo verjetno med 1. stol. pred n. š. in 1. stol. po n. š.) »vrinjenka« iz severne traščine (daščine), kar potrjuje ugotovljivi glasovni razvoj ie. *m̥ v traš. *u^{m,n} (južna narečja) in dalje v *u (severna narečja, v številni narečja, iz katerih je bila sposojena sl. oblika). Podmeno, da bi lahko sl. *s^zto odražalo iranski vpliv, je treba zavreči, ker je ne podpirajo glasovni zakoni, rekonstruirani za iransko vejo ie. družine.

Na vprašanje, ali je *s^zto edini severnotraški vpliv na slovanščino, je odgovor: seveda ne. Slavisti se v zadnjem času strinjajo glede pomembnosti severnotraškega (daškega) vpliva na slovanščino, čeprav smo še daleč od celovitega pogleda nanjo. Pričujoči članek je odprl samo enega od vidikov, ki jih je treba v tem kontekstu proučiti (podobno Paliga 1987).

Prevedel Velemir Gjurin
Filozofska fakulteta, Ljubljana

Navedenke

- Benkő, Loránd. (Ur.) 1967—1976. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3 knj. Budimpešta: Akadémiai kiadó.
- Berneker, Erich. 1927. Russische Grammatik. 3 verbesserte Auflage von Max Vasmer. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter.
- Coteanu, I., Seche, L., Seche, M. (Ur.) 1975. Dictionarul explicativ al limbii române. Bukarešta: Editura Academiei.
- Daicovicu, Constantin. 1956. Insemnări despre daci. Steaua no. 2: 120.
- Dečev, Dimităr. 1957. Die thrakischen Sprachreste. Dunaj: Rudolf M. Rohrer.
- Fischer, I. 1985. Latina dunăreană. Bukarešta: Editura științifică și enciclopedică.
- Georgiev, Vl. 1957. Trakiiskijazik. Sofija.
- Gimbutas, Marija. 1971. The Slavs. London: Thames & Hudson.
- Giuglea, George. 1983. Cuvinte românești și romanice. Bukarešta: Editura științifică și enciclopedică.
- Giuglea, George. 1988. Fapte de limbă; mărturii despre trecutul românesc. Bukarešta: Editura științifică și enciclopedică.
- Jordan, Iorgu. 1983. Dicționar al numelor de familie românești. Bukarešta: Editura științifică și enciclopedică.
- Ivănescu, Gheorghe. 1980. Istoria limbii române. Iași: Junimea.
- Krahe, Hans. 1942. Germanische Sprachwissenschaft. Berlin: Walter de Gruyter.
- Machek, Václav. 1971. Etymologický slovník jazyka českého. Praga: Academia.
- Mańczak, Witold. 1971. Evoluția fonetică neregulată datorată frecvenței. Studii și cercetări lingvistice 22, 6: 579—586.
- Mihăilă, Gheorghe. 1971. Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română. Studii și cercetări lingvistice 22, 4: 351—366.
- Mikkola, J. J. 1913—1950. Urslavische Grammatik, 3 knj. Heidelberg: Carl Winter.
- Miklosich, Franz. 1886. Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Morris, William. (Ur.) 1979 (1969). The American Heritage Dictionary of the English Language. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Olteanu, Pandelescu. (Ur.) 1975. Slava vche și slavona românească. Bukarešta: Editura didactică și pedagogică.
- Paliga, S. 1987. The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages. A linguistic view. Linguistica 27: 111—126.
- Pârvulescu, Adrian. 1974. Démètre Cantémir et l'étymologie de roum. stejar. Dacoromania N. S. 2: 278 in nasl.

GOMBROWICZ PO SLOVENSKO (Razčlemba prevoda romana *Ferdydurke*)

Razčlemba skuša motivirati makrostilistične spremembe v slovenskem prevodu romana Witolda Gombrowicza *Ferdydurke*. Na podlagi modifikacije Gombrowiczevih katahretičnih prvin ugotavlja spremembe temeljnih romanesknih kategorij, vloge pripovedovalca in opisa.

Seeking after the motivations underlying the changes in the Slovene translation of Witold Gombrowicz's novel *Ferdydurke*, the present analysis finds the modifications of Gombrowicz's catachrestic elements to entail alterations of the basic novelistic categories: the role of the narrator and the description.

0 Prevod je predmet raziskav (primerjalne) literarne zgodovine navadno takrat, kadar ta raziskuje njegove razvojne vplive na domačo književnost. Zato literarnega zgodovinarja zanima predvsem dvoje: (1) Problem izbire besedila — raziskava idejno-estetske vsebine dela in njegove vloge v izhodiščni književnosti ter primerjava s sočasno oblikovanostjo domače ustvarjalnosti.

(2) Vplivi že prevedenega besedila (receptcija in interpretacija): — posredno: ocene literarne kritike; — neposredno: navezave v izvirni književnosti (posnemanje, citatna raba, polemika ipd.).

Med obema izhodiščnima točkama ostane tako celoten prevajalski proces, presaditev besedila v drug kulturni kontekst, proces »podomačenja« (v našem primeru poslovenjenja). Sodobna teorija prevajanja pa prav prek razčlemba prvotne interpretacije prevajalca¹ in razčlemba modeliranja besedila² usmerja v raziskavo druge smeri med izvirkom in prevodom, perspektive, s katere domača ustvarjalnost oblikuje prevodno. Samo taka, obojesmerna kritika prevodov je lahko tvorna podlaga za ustvarjanje prevodne zgodovine, s tem pa prispevek k oblikovanju modela poetike v določenem časovnem preseku.

Roman *Ferdydurke* Witolda Gombrowicza z letnico nastanka prevoda (začetek sedemdesetih let) in s prevajalkino usmerjevalno predstavitevijo v spremni besedi³ odpira predvsem vprašanje, kako je delo predstavnika poljske zgodovinske avantgarde projicirano na ozadje sodobnih slovenskih neo-avantgardističnih dogajanj.⁴ Problem ni brez povezave s književnim dogajanjem v Evropi šestdesetih in sedemdesetih let, saj je Gombrowiczevo delo ponovno oživelo prav v tem času, in sicer predvsem kot prevodna literatura, torej umeščena v drugotno okolje in kot taka nujno že prevrednotena.

V izhodišču članka je zato orisan razvoj receptcije Gombrowiczevih del, ki jih zaradi svojevrstnega sinkretizma, visoke stopnje interpretabilnosti vsaka nova razvojna doba opazuje v drugačni luči. Pregled nam bo omogočil

¹ Prvotne glede na poznejši metakomunikacijski razvoj besedila v novem okolju.

² *Popovič*, str. 41–42.

³ *Salamun-Biedrzycka*: Witold Gombrowicz in *Ferdydurke*.

⁴ Kljub pomislekom zaradi pomenske ustreznosti se zdi ta termin uporaben vsaj za oznako določene literature kot gibanja.

ločitev prevajalskih posegov na tiste, ki so motivirani s takratnim splošnim odnosom do Gombrowiczovega ustvarjanja, in druge, ki bi lahko bili posledica posebnih slovenskih razmer v razvoju sodobne slovenske proze, hkrati pa odprl poti za primerjavo izvirnika s prevodom.

Ker besedilo v literarni kritiki in zgodovini ni doživelo enoumne pomen-ske hierarhizacije svojih sestavin, ki navadno usmerja prevajalca pri ohranjanju za delo pomembnih prvin,⁵ se nam zastavlja za razčlemba in kritiko prevodov malce nenavadno vprašanje o makrostilistični ustreznosti prevoda. Preverjanju te bo namenjen osrednji del članka. Strukturna razmerja v romanu naj bi osvetlili primerjavi vloge pripovedovalca in opisa, dveh temeljnih romaneskni kategorij, idejna razmerja pa vprašanje vloge esejistično oblikovanih delov Ferdurke. Mikrostilistične spremembe (obrnava poteka predvsem na besedni ravni) nas bodo tako zanimale zgolj v svoji notni usmerjenosti, ne glede na vzrok, zaradi katerega so nastale (ali zaradi tipičnih prevajalskih postopkov logizacije in nivelizacije, zaradi kulturne in jezikovne nepredvidljivosti, ali preprosto zaradi napačnega branja izvirnika) in s katerim se običajno ukvarja prevodna znanost.

1 Razvoj recepcije Gombrowiczovih del

Witold Gombrowicz (1904—1969) skupaj z Brunom Schulzem (1892—1942) in Stanisławom Ignacyjem Witkiewiczem — Witkacyjem (1885—1939) spada v trojico najvidnejših predstavnikov poljske avantgarde med obema vojnama. Toda tudi tu mu pripada posebno mesto. Medtem ko je ustvarjanje slednjih dveh popolnoma zraslo s tem zgodovinskim obdobjem in se v njem tudi konča, so Gombrowiczova dela le (sicer ploden) začetek ustvarjalne poti, ki se nadaljuje šele v petdesetih in šestdesetih letih. In če sodobna poljska literarna zgodovina Schulzeva in Witkiewiczova dela brez večjih težav lahko opredeli s splošnimi poimenovanji za takratna gibanja (prvega umesti med ekspresioniste, drugega pa med formiste in katastrofiste), se pri Gombrowiczu zatakne — prisiljena je uporabljati zunajčasovne termine (groteska, tragifarsa, parodija, satira ...) ali pa pristati na to, da ga označi kot pojav *avant la lettre* — kljub znanim ugovorom⁶ navadno kot predeksistencializem.

Vzrok za te težave med drugim tiči v Gombrowiczovem odnosu do ustvarjanja sploh. Zabisovanje mej med življenjem in umetnostjo, tako značilno za različne avantgarde, je namreč že od vsega začetka temeljna Gombrowiczova drža, še več — vseskozi poskuša obvladovati vse stopnje v nastajanju in razvoju umetniškega dela,⁷ je svoj prvi bralec in kritik, ki upošteva vse

⁵ *Gjurin*, str. 66—67, pri svojih razčlembah prevodov npr. uporablja tristopenjsko lestvico pri ocenjevanju potrebnosti ohranjanja določene prvine — lahko je vodilni, spretni ali pogrešljivi osnovek.

⁶ Opredelitev je postala sporna predvsem zaradi Gombrowiczove polemike z eksistencializmom in eksistencialisti (prim. npr. *Dnevnik* 1953—1956, str. 143—148), vendar bi razloge za spornost prej veljalo iskati v delu samem — Gombrowicz res oblikuje temeljna občutja, ki so motivi in teme eksistencialističnega romana, samoto, strah itd., toda ta še zdaleč nimajo metafizičnih razsežnosti kot pri eksistencializmu in so tako kot druge prvine podrejene parodiji.

⁷ V Spominih iz obdobja mladosti je bil sprva predgovor, ki naj bi pojasnjeval vsebino dela in uvajal v branje, pod psevdonimom je objavil tudi kritiko lastnega dela (G. K., *Postawa nowych autorów: Choromański, Gombrowicz, Rudnicki*, *Kurier poranny* 1933, št. 28), najbolj značilen pa je naslov njegove ocene Ferdurke: *Da bi se izognili nesporazumom (Aby uniknąć nieporozumienia, Wiadomości literackie* 1937, št. 47).

možne načine sprejemanja in razbiranja pomenov, prvi režiser svojih dramskih del,⁸ »vodilni gombrowiczolog«, ki je odločilno oblikoval razvoj celotnega vedenja o sebi in ga s svojimi duhovitimi, drznimi in pronicljivimi, a vedno nasprotujočimi si izjavami tudi dokončno zapletel.

Resnično, iz narave samega umetniškega dela izvirajočo zmedo med literarnimi kritiki in zgodovinarji pa povzroči prav roman *Ferdydurke* (1937). Ob prvencu *Spomini iz obdobja dozorevanja* (1933) se mnenja še značilno delijo — privrženci takrat prevladujočega novega realizma so novele zavrnili, avantgardisti pa so jih z navdušenjem sprejeli.⁹ Roman s klasično, umetelno arhitektonsko zgradbo, roman prostora, ki razgaljuje kar tri poljska družbena okolja (šolsko, meščansko, vaško oz. plemiško), a je hkrati po svojem načinu upovedovanja, vlogi pripovedovalca in oblikovanju likov daleč od realističnega, ne ustreza niti eni niti drugi smeri, čeprav ga je kritika dokaj blagohotno sprejela. V delu je namreč iskala (in našla) potrditev svojega literarnega programa, nato pa ustvarjalcu začetniku pokroviteljsko svetovala, kako naj prihodnjič svojo zamisel dejansko uresniči in ga opozarjala na usodne spodrsaljaje.¹⁰

Že prvi kritiški zapisi pa ne glede na literarne nazore svojih piscev rišejo model dveh temeljnih možnih vstopov v Gombrowiczevo literaturo, ki se oblikujeta okrog središčnih pojmov njegovega ustvarjanja, parov forma — jaz, višjost — nižjost, zrelost — nezrelost (pozneje starost — mladost). Forma je po Gombrowiczu osnovni način človekovega bivanja in obstajanja, celotnost vseh obrazcev in navad, po katerih je sploh mogoč stik z drugim človekom — nastanek kulture, civilizacije: hkrati pa tudi človekova meja — človek je zaradi nje neprestano »ustvarjan od drugega človeka«, obstaja samo kot uresničitev ene izmed komunikacijskih možnosti, zato se poskuša osvoboditi, najti svoj lastni izraz, a odkrije le — novo formo. »Resničnost sem odkril v neresničnosti, na katero je obsojen človek«,¹¹ izjavi v razmišljanju o pomenu *Ferdydurke* v znamenitih Pogovorih. Edini način premagovanja te neresničnosti je razkrivanje mehanizma forme, poigravanje z njo, predvsem pa neprestano oplajanje s tistim, kar še ni dokončno izoblikovano, kar je na hierarhični lestvici ustaljenih vrednot nižje, manj zrelo — od tod tudi njegova prevzetost z mladostjo, ki je »gola«,¹² še ne odeta v formo.

Književnost je eno izmed največjih kraljestev Forme, še toliko bolj, če je obrobna in niti ne ustvarja svoje lastne forme, ampak jo prevzema iz razvitih kultur, hkrati pa služi ostalim tvorbam civilizacije — Domovini, Narodu, Bogu.¹³ Iskanje novih izrazil je nesmiselno, je le preslikava zaprtega

⁸ Prim. napotke režiserjem Poroke, *Dnevnik 1953—1956*, str. 103—104.

⁹ Za stališče prvih prim. npr. *Juliusz Kaden-Bandrowski*, *Z okresu dojrzenia*, *Gazeta Polska*, Varšava 1933, št. 222; za stališče drugih pa oceno *Spominov* v kritiki *Ferdydurke* *Stefana Kisielewskiego* — *Ferdydurke*, *Artykuł dyskusyjny*, *Czas* 1938, št. 125.

¹⁰ Npr. *Ludwik Fryde*, O »*Ferdydurke*« Gombrowicza, *Piéro* 1938, št. 1: Tragični konec *Ferdydurke* je nedoslednost. Obstaja samo en izhod: priznati nad minljivo resnico kulture — večno resnico religije. V op. 9 omenjeni *Kisielewski* pa presoja takole: Saj Gombrowicz nima aparata, ki bi mu omogočil videnje sveta, niti malo ni realist /.../. In tako namesto resničnega sveta, ki ga hoče smešiti, kritizirati in napadati — kritizira in napada svoj lastni notranji svet.

¹¹ *Dominique de Roux*, str. 41.

¹² S himno večno goli mladosti se konča zadnja Gombrowiczeva drama, *Operetka*.

¹³ Prim. Dodatek k *Dnevniku 1953—1956* — esej o Sienkiewiczzu (str. 352—364).

kroga, v katerem se giblje umetnost, na višjo raven. Metafora je mrtva. Najvišji oblikovalec Gombrowiczeve proze je katahreza:¹⁴ Ferdurke¹⁵ je enciklopedija vseh mogočih oblik iz poljske književnosti (ne glede na to, ali spadajo v visoko ali nizko, trivialno zvrst) in izročila — od mikro- do makrostrukturnih oblik, ki so s katahretično rabo izgubile svojo funkcijo in postale predmet svojevrstne gombrowiczevske parodije, parodije brez pozitivnega literarnega programa. Meja med parodiranim in parodirajočim pri njem ne poteka med »posnemanim slogom« in »sobesedilom, ki nasprotuje njegovim lastnostim«,¹⁶ oblike parodirajo druga drugo — parodičnost ni osnovana na protipostavljanju (dvočlenskost, antonimnost), ampak na sopostavljanju (veščlenskost, kontrastiranje). Katahreza obvladuje tako rekoč vse jezikovne ravnine od morfema do besedila, poleg premege pomena ima vsako jezikovno izrazilo še svoj »metapomen« — prav z »napačno rabo«, ki »zgreši« svoj sporočevalni namen, se razkrije kot govorno dejanje. Izjav kot npr. »imam se za skrajnega realista«,¹⁷ »neutrudnega delavca na polju domače literature in kulture«,¹⁸ »sem marksist«¹⁹ ipd. torej ne moremo izvzeti iz kulturnega konteksta, ki tako izjavo lahko sproducira, ter jih uporabiti za izhodišče interpretacije.

Ker pa ideja forme v Gombrowiczevih delih ni izražena samo implicitno, v njihovi strukturi, ampak tudi eksplicitno, v esejistično oblikovanih delih besedila (ti seveda tudi niso brez svoje katahretične vloge, značilno je npr. to, da so v Ferdurke del romana kot neke vrste literarni program oz. njegova parodija, po vojni pa se ustalijo predvsem v dnevniških zapiskih — zavzamejo torej obliko, ki je za izpovedovanje literarnega oz. filozofskega nazora v določenem časovnem obdobju tipična), kritika do Gombrowicza prodira bodisi prek razčlenbe strukturiranja besedila (navadno se ukvarja z vprašanjem smeha, z estetskim prevrednotenjem sveta²⁰) bodisi prek njegovih eksplicitnih izjav in trditvev (filozofski tip interpretacije, iskanje etičnega in moralnega prevrednotenja sveta²¹). Zadnji način je v primerjavi s prvim izrazito časovno omejen in odvisen od sočasnega razvoja literarne misli ter kaže na univerzalnost Gombrowiczevega načela, na odmevnost in izrabljivost njegove proze tako rekoč v vsakem kulturnem okolju. Uravnoteženi model kritike, ki uporablja oba načina interpretacije in ustvarja že tudi njuno sintezo,²² pa je pravzaprav značilen le za nemoten potek recepcije v prvih letih po nastanku Ferdurke. Kmalu ga nasilno pretrgajo druga svetovna vojna in zunajliterarni razlogi (Gombrowicz pred vojno odpotuje v Argentino

¹⁴ *Dobrzyńska*, str. 110 in 131, katahrezo, normalno »razširitev območja uporabe besede, motivirano s pomanjkanjem jezikovnih sredstev za opredelitev določenega pojma«, rabljeno v umetniške namene, se pravi za zamenjavo uveljavljenega poimenovanja, loči od metafore po »enotematičnosti«: izgubi zveze med primerjanjem in primerjalnim členom, katahreza je le »genetična, jezikovna« metafora.

¹⁵ Že sam naslov romana je zgleden primer katahreze.

¹⁶ *Słownik terminów ...*, str. 294.

¹⁷ *Dominique de Roux*, str. 11.

¹⁸ *Dnevnik 1953—1956*, str. 89.

¹⁹ *Dnevnik 1957—1961*, str. 131.

²⁰ Terminologija *A. Flakerja*, str. 28.

²¹ Prav tam, str. 29.

²² Višek v razlagi Gombrowiczevih del pred drugo svetovno vojno je prav gotovo razprava *B. Schulza* Ferdurke, *Skamander* 1938, št. 96/98.

in se na Poljsko več ne vrne, doleti ga usoda pisatelja emigranta, njegova dela so takoj po vojni na Poljskem prepovedana, funkcionirajo pa kot neke vrste ideologija osvoboditve izpod socrealizma²³) recepcijo popolnoma prevešijo na drugo stran.

Ferdydurke so na Poljskem²⁴ izdali le še l. 1957 in 1986 (v Delih), to pa ni omogočilo normalnega sprejemanja književne umetnine. Povprečni poljski bralec je imel stik z Gombrowiczem le prek del o njem, pozneje pa tudi prek pogostejše uprizarjanih dram ter v posameznih (navadno študentskih) »krožkih ferdydurkistov«. Eden izmed dokazov za tako stanje je, da po petdesetih letih ni niti ene jezikovnostilistične razčlenbe romana ali registra citatov, aluzij, travestij in pastišev — ker ta stran v zavesti sprejemnikov kot relevantna sploh ni obstajala.²⁵

Trdimo torej lahko, da je za povojno kritiko, vsaj do začetka sedemdesetih let, ko je nastajal slovenski prevod Ferdydurke, značilno razlaganje Gombrowicza z Gombrowiczem — z njegovimi formulacijami iz tematsko-motivnega sklopa jaz — forma — drugi. Prav ta pa omogoči drugi preobrat v recepciji — tematika gombrowiczevske filozofije forme je tudi tematika eksistencialističnega romana, ki se najmočneje razvije prav v obdobju po drugi svetovni vojni, in Ferdydurke prvič doživi natančno literarnozgodovinsko opredelitev.²⁶ Ves Gombrowiczev evropski razvoj, predvsem uspeh v Franciji,²⁷ je pravzaprav zasnovan na teh temeljih: prevod Ferdydurke je doje-man kot tradicionalni filozofski roman z bistveno hierarhizirano pomensko strukturo — z zgoščeno tezo.²⁸

Na prvi pogled se zdi, da hoče biti slovenski prevod korak naprej v razumevanju Gombrowicza, nova metamorfoza spriči novih razmer v literaturi. »Gombrowicz — večni upornik, outsider, toda hkrati predhodnik današnjega, postekstencialističnega sveta«,²⁹ dvakrat piše Katarina Šalamun v svoji spremni študiji k romanu, izpostavlja njegov individualizem, spor z narodom in »problem nasilja ideologije nad posameznikom« — ter ga tako posku-

²³ O takratni rabi »prepovedanega« Gombrowicza prim. članek *Jana Józefa Lipskega* Ferdydurke czyli wojna skuteczna wydana mitom, *Nowa Kultura* 1957, št. 12.

²⁴ Seveda je Gombrowicz v poljščini izhajal še v Franciji. Vsa njegova po vojni napisana dela so izšla najprej pri pariškem Inštitutu Literackem (1955 — Poroka in Transatlantik; 1957 — Dnevnik 1953—1956; 1960 — Pornografija; 1962 — Dnevnik 1957—1961; 1965 — Kozmos; 1966 — Dnevnik 1961—1966 in Operetka), zbrana dela so izdajali od 1969 do 1977.

²⁵ S tega vidika je razumljiva tudi naslednja *Maličeva* (str. 251—252) ugotovitev: »Gombrowiczev roman ima svoje apstraktno dno, ima svojo čisto književno, odnosno umjetniško shemu, koja se izvodi iz karaktera Gombrowiczeva književnog talenta i iz onih književnohistorijskih faktora, koji su formirali taj talenat. Ta se 'shema' najizravnije manifestira u jezičnom slogu Gombrowiczeva djela, u njegovoj metaforici i idiomatici. Današnja se aktualnost Ferdydurke ne zasniva na ovoj njezinoj unutrašnjoj zakonitosti, ali bi ta njezina 'shematičnost' mogla biti zalog vrijednosti toga romana pro futuro.« (Podč. K. K.)

²⁶ Prvi ga z evropskim eksistencializmom poveže *Artur Sandauer* v študiji *Snobizm i propaganda zagraniczna*, *Odrodzenie* 1946, št. 50.

²⁷ Francoski prevod Ferdydurke je iz l. 1958.

²⁸ Odmevi eksistencialističnega pojmovanja se v kritikah in razpravah pojavljajo do osemdesetih let. Ena izmed takih značilnih študij je npr. *Andrzej Kijowskega* *Kategorie Gombrowicza*, *Twórczość* 1971, št. 11.

²⁹ *Šalamun*, *Witold Gombrowicz in ...*, str. 5 in 13.

ša povezati z gibanji mladih v šestdesetih letih.³⁰ Toda ko poskušamo razbrati, kako je pojmovan Gombrowiczev avantgardizem, kakšne narave je to »kljubovanje«, ki je »glavna vzmet vsega Gombrowiczevega delovanja, ne samo pisanja«,³¹ nam proti zgornji predpostavki govori naslednje dejstvo.

Pri iskanju stičnih točk med Ferdurke in ustvarjalnostjo v 60. letih, v poznejših študijah pa med sodobno slovensko in poljsko književnostjo sploh,³² Šalamunova izhaja iz povsem tradicionalnega razumevanja proznega dela in njegovega poslanstva, predvsem njegovih spoznavnih razsežnosti (»dviganje družbene podzavesti v zavest«³³) — zaradi teh svojih večnoveljskih lastnosti so umetniška dela med seboj primerljiva po doseženi ravni spoznanja o svetu, ne glede na čas in okoliščine, v katerih so nastala. Med spoznanjem in posredovanjem tega spoznanja ni nobenih razpok, izrazna sredstva so popolnoma podrejena ideji in z njo zlita: »prav v tem iskanju 'resnice sveta' skozi sebe, v tem procesu dviganja lastne podzavesti v zavest (pojmovane ne-racionalistično), pa se po mojem lahko zgodi čudež trenutne izpolnitve — ustvarjalni akt, in to ne samo v umetnosti /.../ Takrat se same od sebe pojavijo take in ne drugačne besede, edino ustrezna oblika...«³⁴ To pojmovanje je oprto na izjave in delovanje gibanja, ki se je oblikovalo okrog Perspektiv ter Kataloga in katerega duhu je pripadala tudi Šalamunova, predvsem pa na poglede Rudija Šeliga, ki so v njenih razpravah tudi največkrat parafrazirani.³⁵ Kljub njenim dokaj osebnim pogledom na slovensko književnost lahko trdimo, da je taka razlaga posledica posebnega razvoja slovenske proze, katere osrednji tok je v nasprotju s poezijo vedno ostajal zavezan tej ali oni idejni angažiranosti,³⁶ poskusi prevrednotenja te zvrsti so redki in obrobni, izraziti pa šele v drugi polovici osemdesetih let.³⁷ Tako roman Ferdurke, opazovan s stališča slovenskega neoavantgardizma, še vedno ostaja zanimiv zaradi svoje »filozofske sheme« in po tej plati ne presega eksistencialistično obarvanih interpretacij.

Pač pa skuša Šalamunova »tezo« Gombrowiczevega romana opredeliti s kategorijami, ki so povezane z nastankom novega romana in s sočasno kritiko. Delo naj bi bilo poskus premagovanja antropocentričnega občutja sveta in odpiranje poti v neantropocentrizem, njegove razsežnosti naj bi bile »tragične«, saj se Gombrowiczu ne posreči poiskati »trdnih /tal/ pod nogami

³⁰ Prav tam, str. 8: Notranja svoboda torej, ki je dana vsakemu freaku /.../: str. 50: /V/ Ivonini osebi je to samozadostno outsiderstvo, ki družbo tako draži (in ki mu daje različna imena — pred vojno je bila to »nezrelost«, »večno pubertetništvo«, pred nekaj leti verjetno »hipijevstvo«) ...

³¹ Prav tam, str. 19.

³² *Katarina Šalamun-Biedrzycka*, Spremna beseda, Varujte me, mile zarje (iz sodobne poljske proze), MK 1983 (str. 153—168).

³³ Prav tam, str. 153.

³⁴ Prav tam, str. 153—154.

³⁵ Prejšnji citat je pravzaprav parafraza Šeligovega, na začetku razprave citirana: Resnica sveta je utemeljena s človekovim doživljanjem oziroma resnica sveta je prav to doživljanje — pisatelj pa je veliki vsevedni čudež narave, ki mu je dano videnje človekove podzavesti in urejevanje le-te.

³⁶ Prim. B. *Paternu*, Razvoj in tipologija slovenske književnosti, JiS 1966. Tudi Šeligo se npr. kmalu iz oblikovnih iskanj v prozi obrne k družbeni kritičnosti. Najbolj očitna je razlika med novelističnima zbirkami Kamen (1968) in Poganstvo (1973).

³⁷ Med najnovejše bi lahko uvrstili Mistifikcije B. Gradišnika in Črno luknjo M. Svabiča.

v nečem, kar je zunaj človeka.³⁸ Res Gombrowiczev svet v celoti ostaja znotraj človeške »forme«, svet predmetov, živalski ali rastlinski svet ostajajo tuji, nepomembni, nezmožni za komunikacijo,³⁹ zato ni nič čudnega, če v drugih interpretacijah naletimo na formulacije, ki trditve Šalamunove postavljajo na glavo.⁴⁰ Gre torej za eno izmed aktualizacij Gombrowiczeve filozofije, ki pa zaradi svoje sorazmerne širine in oddaljenosti od tistih prvin, ki roman strukturirajo, na sam prevod nima neposrednega vpliva.⁴¹

V ospredju primerjave odnosov med izvirnikom in prevodom bodo zato tisti posegi, ki Ferdydurke spreminjajo v tradicionalni filozofski roman s tezo, in sicer predvsem z dveh vidikov: kaj se dogaja s katahrezo kot temeljnim strukturnim načelom in kako (če sploh) so preoblikovani esejistični deli romana.

2 Primerjava izvirnika s prevodom

2.1 Vloga pripovedovalca

Prevajanje pripovedovalčevega govora vseskozi obvladuje napetost med Gombrowiczevo hibridno konstrukcijo iz tujih govorov, ki nikomur več ne pripadajo, so odtrgani od svojega družbenega zaledja in jih usmerjajo zgolj splošne jezikovne zakonitosti,⁴² in prevajalkinim pričakovanjem neposrednega avtorskega govora. »/P/ripoved o avtorjevih sanjskih dogodivščinah /se/ meša z neposrednimi komentarji in resničnimi spomini«, trdi Šalamunova, v Ferdydurke je celo »poglavje, ki ga lahko imamo v celoti za avtorsko razlago«. ⁴³ Toda neposredne besede, avtorjevega jezika v romanu sploh ni, pripovedovalca preplavljajo vse mogoče romaneskne konvencije, ki jih ne zna več selekcionirati⁴⁴ — ne izpolnjuje več svoje temeljne romaneskne funkcije organizatorja pripovedi, ampak samo igra njegovo vlogo —, s tem pa je relativizirano vsako pripovedovalčevo stališče sploh. Temeljna prevajalska težnja, ki jo lahko spremljamo pri primerjavi, je poenotenje pripovedovalčevega jezika, vzpostavljanje njegove koherentnosti, ki pa jo prevajalec lahko doseže le z zabrisovanjem temeljnega strukturnega načela — z izločanjem katahretičnih prvin.

³⁸ Šalamun, Witold Gombrowicz in ..., str. 29.

³⁹ Kozmos, zadnji Gombrowiczev roman, je pravzaprav parodija postopkov novega romana. Junaka hočeta iz nepomembnih predmetov (paličice, razpoke na zidu itn.) na vsak način ustvariti znake, odkriti njihov skrivnostni pomen.

⁴⁰ Jan Błoński v študiji O Gombrowiczu, Miesięcznik literacki 1970, št. 8, npr. govori o antropocentrizmu trpljenja pri Gombrowiczu, Malić, str. 218 pa o antropotropizmu.

⁴¹ Morda pa od tod izvira sicer nerazumljiva sprememba izvirnika na — po Šalamunovi — ključnem mestu romana, ko se Jožek otrese Mladičevih, ni pa še prišel v stik z drugim človekom: 176/202 Nie, zniknęło, ani mlody, ani stary, ani nowoczesny, ani staromodny, ani uczeń, ani chłopiec, ani dojrzaly, ani niedojrzaly, *byłem nijkaki, byłem żaden* → Ne, izginilo je, ne mlad ne star, ne sodoben ne staromoden, ne dijak ne deček, niti zrel niti nezrel, *bil sem niedolżen, bil sem nihče* (namesto: bil sem nikakršen, bil sem noben).

⁴² Prim. Bahtin, str. 78–81. Gombrowicz se od pravega govornega raznoličja razlikuje prav po družbeni neutemeljenosti rabe jezika. Eden izmed načinov za doseg tega stilizacije je parodiranje oblik, ki zaradi svoje starosti, izrabljenosti sploh ne morejo več biti parodirane.

⁴³ Šalamun, Witold Gombrowicz in ..., str. 19 in 22.

⁴⁴ V romanu naletimo npr. celo na pripovedovalca iz Karla Maya: To je bil počasen, križev pot, najtežji, ki sem ga kdaj prehodil; izvedeli boste še o mojih prihodih v preriji in med zamorci, toda noben zamorec se ne more meriti z dvoriščem v Bolimowu (str. 249).

Katahrezo, ki bi jo shematično lahko ponazorili takole:

SISTEM 1

SISTEM 2

SISTEM 1

kat. prvina

lahko odpravimo tako, da namesto drugosistemske prvine iz pomenske paradigme izberemo tako, ki sistemu ustreza. Možnost zamenjave je pogojena z vrsto katahreze: na kateri jezikovni ravni se ta dogaja in kakšna je razdalja med obema sistemoma — ali gre za stik med dvema umetnostnima konvencijama, med dvema zvrstema knjižnega jezika, med knjižnim in neknjižnim jezikom itn.

Sorazmerno neopazna je npr. zamenjava katahretičnih nepolnopomenskih besed (veznikov, členkov itd.) z nevtralnno ustreznicco. Pogosti zastareli *jeno*, *ongis*, *gvoli*, *zaprawde*, ki ne prizivajo le tradicije proze iz 19. stol., ampak mnogo starejša retorična besedila,⁴⁵ močno zmanjšujejo avtorskost izjave:

13/49 ... nie straszny im rewolucjonista, który /.../ na przyklad Monarchię burzy *gvoli* Republice (→ ne bojijo se revolucionarja, ki /.../ na primer ruši Monarhijo Republike radi) → ... ne bojijo se revolucionarja, ki /.../ na primer ruši Monarhijo na ljubo Republikii.⁴⁶

Prav tako brez večje škode za denotativni pomen ostaja prevajalkino spregledovanje Gombrowiczevih nenehnih preskokov v druge, neumetnostne zvrsti jezika. To so hkrati tiste prvine Ferdurdurke, ki ob premem branju najbolj očitno učinkujejo kot slogovni spodrsaljaji in zaradi katerih si je pisatelj ob svojih začetkih prislužil sloves okornega, neizbrušenega pisca.⁴⁷ Oglejmo si pomen in funkcioniranje takih prvin na primerih iz uvodnega poglavja in dveh zgodbenih delov romana.

1. Uvodno poglavje se po temi (pisateljevo soočanje z lastno ustvarjalnostjo, tudi z značilnim motivom pojavitve dvojnika) zgleduje pri simbolističnih oz. ekspresionističnih delih,⁴⁸ toda slogovno ne gre le za pastiš. V nabreklo prispodobo takole vdre govorjeni jezik:

7/43 Z tumanu, z chaosu, z mętnych rozlewisk, wirów, szumów, nurtów, ze trzcin i szuwarów, z rehotu żabięgo mialem się przenieść pomiędy formy klarowne, skryształizowane — przyczesać się, uporządkować, wejść w życie społeczne dorosłych i rajcować z nimi.

Samo prispodobo Šalamunova dokaj ustrezno prelije v slovenščino, jo približa dikciji slovenskega simbolizma (*tuman* (dob. oblak, gosta megla) → *motne megle*):

Iz motnih meglia in iz kaosa, iz meglenih močvar, vrtincev, šumov, tokov, iz trsja in trstičja, iz žabjega regljanja naj bi se preselil med čiste, izkristalizirane oblike — se pogladil, uredil, stopil v družbeno življenje odraslih in...

⁴⁵ Prim. op. 42.

⁴⁶ Stran v izvorniku /stran v prevodu/ srbohrvaškem prevodu. V oklepaju so moji prevodi in komentarji.

⁴⁷ Prim. v op. 10 omenjeno Frydejevo delo: Vendar se Gombrowiczu delo umetniško popolnoma ne posreči. Ne posreči se mu sveta deformirati tako, da bi nad golimi dejstvi in posameznimi realijami nastala konsekvntno zgrajena sfera umetniške resničnosti.

⁴⁸ Prim. npr. Cankarjevo črtico Zjutraj.

Rajcovać lahko, če hočemo ohraniti pogovornost, prevedemo z naslednjo stopnjujočo se lestvico ustreznice: *klepetati — kramljati — čvekati — zafrkavati se — zezati se — rajcati koga*. Knjižne ustreznice, razporejene po ohranjeni stopnji pejorativnosti, pa so *besedičiti — govoričiti — pogovarjati se*. Prevaljalka, ki hoče obdržati visoki slog (o pomenu simbolističnih prvin za oblikovanje slovenske različice pripovedovalca Ferdurke glej nadaljevanje), gre še dlje po lestvici, uporabi besedo *občevati* z abstraktnejšim, širšim pomenom 'spoznavati se', ki utemelji umestnost tako obširnih pisateljevih razglabljanj.

2. Motiv zaljubljenosti v gimnazijko iz drugega zgodbenega dela Ferdurke, kot izrezan iz takratnih poljskih pogrošnih romanov, povzroči v jeziku pripovedovalca pravo poplavo raznovrstnih klišejev. Vendar ti ne izvirajo zgolj iz te zvrsti, ampak iz celotne plasti trivialnega v literaturi, hkrati pa še iz jezika potencialnih bralcev te vrste čtiva. Ko Jožek opisuje poskuse približevanja svoji ljubljeni, uporablja besednjak prej iz vojaških, kriminalnih ali pustolovskih romanov kot pa iz ljubezenskega. Eden izmed njih npr. bolj spominja na priprave za dvoboj:

117/144 Podszedłem do niej — i stanąłem blisko, w odległości jednego do dwóch kroków, w milczeniu zaproponowałem sobie... (→ Približal sem se ji — in obstal blizu, na razdalji enega do dveh korakov, molče sem predlagal sebe...) → Stopil sem k njej in obstal čisto blizu, korak ali dva vstran, molče sem ji predlagal samega sebe...⁴⁹

Levelizacija je tem popolnejša, čim bolj se klišeji približujejo publicistični maniri opisovanja dogodkov, ki jo praktična stilistika ob pomoči jezikovnih koticarjev tako zvesto preganja:⁵⁰

147/173 Pot, który przy tej sposobności na czoło mi wystąpił, okazał się mocniejszy od kwiatnych potów tenisowych (→ pot, ki mi je ob tej priložnosti na čelo stopil, se je izkazal za močnejšega od cvetličnega teniškega potu) → Pot, ki mi je pri tem stopil na čelo, je bil očitno močnejši od cvetnega teniškega potu...

Zato nas ne preseneti takle prevajalski spodrsljaj, napačno branje izvirnika (rzczona je brano kot rzczona):

149/175 A dalej — całe stopy owych pospolitych dziś, drobnych tomików z wierszami /.../, walajacych się na dnie szuflady, zresztą przyznać trzeba — nie rozciętych i nie napoczętych przez rzczoną pensjonarkę. → In naprej — celi kupi danes vsakdanjih drobnih pesniških zbirk /.../, ki so se valjale na dnu predala, pa jih — to moramo priznati — stvarna (namesto (zgoraj) omenjena) gimnazijka sploh ni razrezala ne odprla.

⁴⁹ Prim. Maličev prevod, str. 103: ... i stadoh blizu, na udaljenosti jednog do dva koraka...

⁵⁰ Salamunova se pri prevajanju pogosto podreja načelom praktične stilistike, tako npr. za terminologizirano gombrowiczevsko *forma* enkrat uporablja *forma*, drugič *oblika* (npr. str. 109: Toda vi — in tu se kaže vaša druga poglavitna napaka, si predstavljate, da temelji umetnost na ustvarjanju del, ki so po *obliki* popolna; neizmerljivi in vsesplošni proces ustvarjanja *forme* omejujete na ustvarjanje pesnitev oziroma simfonij; in ko niste še nikoli znali /.../ pojasniti drugim, kako izredno veliko vlogo ima v našem življenju *oblika*, *forma* (tudi v zadnjem primeru namesto obeh leksemov v izvirniku stoji samo *forma*). Popolnoma nerazumljivo pa je te vrste preganjanje tujk: 20/55... *dziecięcia*, *infantylna* pupa mnie chwycila → *otročja*, *otročja* (namesto infantilna) ritka me je zgrabila...

3. V tretjem zgodbenem delu je dogajanje postavljeno na podeželje. Mečko, Jožkov prijatelj, se začne bratiti s kmečkim fantom in tako prebudi stara nasprotja med plemstvom in kmeti. Ta malce nenavadna motivacija na koncu pripelje do klasičnega prizora tovrstne proze — podivjana množica zavzame dvorec. Najprej pa se začne do gospode nesramno vesti služinčad — v opisu teh dogodkov postaja pripoved vse bolj »realistična« in »dinamična«:

232/255 I nagle przez uchylony lufcik wdarty się szurgoty i piski /.../ Konstanty wychylił głowę przez lufcik.

— Kto tam? — zawołał. — Nie wolno!

Ktoś smyrnął w gąszcz. Ktoś się roześmiał.

→ Nenadoma pa je skozi pol odprto prezračevalno okence vdrlo gruljenje in cviljenje /.../ Konstantin je pomolil glavo skozi prezračevalnik.

— Kdo je tam? je zaklical. — Ne dovoljujem!

Nekdo se je pognal v goščavo. Nekdo se je zasmejal.

Bralčevo napeto pričakovanje pa prekine naslednji stavek, ki spet premakne pozornost na edino resnično dogajanje — ustvarjanje romana:

Kamień, frygnięty z siłą fizyczną, upadł pod oknem. (→ Kamen, zabrisan s fizično silo, je padel pod oknom.) → Kamen, zalučan z vso silo, je padel pod okno.

Prekrijeta se pripovedovalec kmečke povesti in pisec učene fizikalne razprave — obe predmetnosti sta degradirani, vendar ne za slovenskega bralca romana.

Najbolj tvorna in za Gombrowicza tudi najbolj značilna vrsta katahreze pa ni le medzvrstna, ampak načenja pomenska razmerja v sistemu samem — krši kolokacijska pravila⁵¹ in besedam spreminja družbeno dogovorjeni pomen. Najpogostejši je prenos besede s konkretnim, stvarnim pomenom na polje abstraktnega. Zaradi njihove nemotiviranosti ima bralec veliko možnosti za to, da jih sam napolni s pomenom, tako so eden izmed glavnih vzrokov za »neulovljivost« Gombrowiczeve filozofije (pisatelju so morali biti v veliko veselje poskusi znanstvene razlage teh pojmov⁵²). Najbolj znane tovrstne katahreze *pupa*, *mina* in *gęba* ('ritka', 'izraz/obraz' in 'gobec'), ki so skupaj s tvorjenkami (*upupić* 'narediti iz koga ritko') v poljskem jeziku doživele samostojen razvoj in so del slovarja, so v romanu bolj ali manj ustrezno prevajane, vsekakor pa ohranjajo svojo osnovno pomensko vlogo. Zanimivo je dvojno poimenovanje za *gębo* — *fris* in *ksiht*, ki ga z izvirnikom ne moremo utemeljiti; prvega prevajalka rabi v pripovedovalčevem govoru, drugega pa v govoru enega izmed likov,⁵³ kar potrjuje našo domnevo, da skuša pri prevajanju individualizirati posamezne govore (vključno s pripovedovalčevim), hkrati pa jih trdneje pripeti na jezikovne modele določenih družbenih okolij (satirični pol Ferdurdurke). Na splošno pa se Šalamunova ogiba tudi tem katahretičnim postopkom. Primerjajmo eno izmed takih mest

⁵¹ Porzig, izraz iz teorije sintagmatičnih medbesednih razmerij, cit. po John Lyons, Semantyka 1, str. 253—259.

⁵² Npr. pri Józefu Lipskem v študiji Witold Gombrowicz — człowiek i pisarz. Kultura 1965, št. 42 in 43: /.../ problem »ritke« pri Gombrowiczu (s to besedo označuje potiskanje duševnosti odraslega človeka na raven otroka s pedagogiko, socio-tehniko itd.).

⁵³ Gl. prim. Mečkovega govora na str. 17/18.

s slovenskim in srbohrvaškim prevodom.⁵⁴ V Predgovoru k Filidorju s podlago v otroku (po Šalamunovi je to programsko besedilo) naletimo na takle prevajalski problem:

74/106/65 Bo na czymże właściwie polega sytuacja drugorzędnego pisarza, jeśli nie na jednym wielkim *odpaleniu*? → Kajti v čem je bistvo položaja drugorazrednega pisatelja, če ne v enem samem velikem [???/

Sobesedilo (>*bistvo* položaja je<) v nadaljevanju zahteva posplošeno sodbo, abstrakcijo (prim. SSK J: »po svojem najglobljem bistvu je pedagoško delo *prizadevanje za človeka*<). *Odpalenie*, glagolnik glagola *odpalić*, je Gombrowiczeva tvorba, osnovni pomen glagola je konkreten: *vžgati/užgati, ustreliti, razstreliti, izstreliti, oklofutati*, za pogovorni jezik pa je značilna prenesena raba '*ostro koga zavriniti, zabrusiti komu kaj*'.⁵⁵ Slednja sploh omogoči asociativni premik, besedni pomen pa z nadaljnjimi sintagmami Gombrowicz vse bolj postvarja (npr. *wymierzyć odpalenie* 'odmeriti, primazati'). Nobeden od prevajalcev v svojem jeziku ni našel ustreznice, s katero bi lahko ponovil potek pomenske preobrazbe, zato sta se oba odločila za ohranitev posameznih prvin: Šalamunova za ohranitev abstraktnosti z besedo *zavrženje*, s katero ima pozneje v ostalih sobesedilih nemalo težav. Malić pa za ohranitev konkretosti s katahoretično *pljusko* 'klofuto'. Tako dobimo dve povsem različni besedili — feljton o literaturi in njegovo parodijo:

1. Kajti v čem je bistvo položaja drugorazrednega pisatelja, če ne v enem samem velikem *zavrženju*? Najprej ga neusmiljeno *zavrže* bralec, ki nikakor noče uživati v njegovih delih. Drugič ga *osramoti in zavrže* lastna resničnost, ki je ni znal izraziti. In tretjič ga *zavrže in mu da brco* — in to je najsramotošnje — umetnost sama [...]. To pa povzroči, da postane drugorazredni pisatelj predmet posmeha z vseh strani, *o križnem ognju se ga odkrižujejo*. [...] kaj neki naj pričakujemo od človeka, ki je trikrat *dobil brco*. [...] O, ta nemožnost, da bi presekali popkovino, ki nas veže s človekovo *zavrženostjo*! *Zavržena duša* — nepodušana cvetlica [...] — in ko srečam na cesti kakega umetnika in vidim, kako *zaudarja po navadni, zoprni zavrženosti*...

2. Jer u čemu se zapravo sastaje situacija drugorazrednog pisca ako ne u jednoj velikoj *pljuski*? Prvu i nemilosrdnu *pljusku* odmjera mu čitalac, koji se odlučno ne želi nasladjivati njegovim djelima. Drugu i *sramotnu pljusku* odmjera mu njegova vlastita stvarnost, koju nije uspio izraziti. A treću, *najsramotniju pljusku i udarac u stražnjicu dobiva od umjetnosti* [...]. To čini, da drugorazredni pisac postaje predmet poruge sa svih strana, uhvaćen u *unakrsnu vatru pljusaka*. [...] šta da se očekuje od čovjeka, koji je triput *ošamaren*. [...] Oh, ta nemogućnost, da se presiječe pupčana vrpca što se veže z ljudskom *pljuskom*! *Ošamarena duša* — cvijet nemirisani [...] i kada u gradu susretnem kojeg od umjetnika i vidim kako je u *osnovi njegove egzistencije obična pljuska*...⁵⁶

⁵⁴ Ferdydurke, prev. Zdravko Malić, Mladost, Zagreb 1965.

⁵⁵ T. Pretnar je opozoril na možno izpeljavo besede iz *pala* — debela palica, gorjača, vulg. penis.

⁵⁶ Izvirnik: Bo na czymże polega sytuacja drugorzędnego pisarza, jeśli nie na jednym wielkim *odpaleniu*? Pierwsze i nielitościowe *odpalenie* wymierza mu zwykły czytelnik, który zdecydowanie nie chce lubować się jego utworami. Drugie i *haniebne odpalenie* wymierza mu własna jego rzeczywistość, której nie zdołał wyrazić. A trzecie *odpalenie i kopnięcie*, najhaniebniejsze ze wszystkich, spotyka go od strony sztuki [...]. To sprawia, że drugorzędny staje się przedmiotem pośmiewiska ze wszystkich stron, *wzięty w krzyżowy ogień odpalenia*. [...] czegoż można się spodziewać po człowieku, *odpalonym* po trzykroć. [...] O, ta niemożność przecięcia pępowiny łączącej z *odpaleniem* człowieczym! *Dusza odpalona* — kwiat nie wywączany [...] i gdy spotkam na mieście któregoś z artystów i widzę, jak zwykle *odpalenie* leży u podstawy jego egzystencji...

Do sedaj smo ugotavljali in dokazovali nivelizacijo pripovedovalčevega govora. Vendar ne bi mogli trditi, da je ta slogovno povsem nezaznamovan, da je brez vsakršnih stilizacij. Že prva poved romana v prevodu zveni povsem cankarjansko:

5/41 V torek sem se zbudil ob *oni prazni in brezoblični uri* (dobesedni prevod bi se glasil: ob tistem brezdušnem in neizrazitem času).⁵⁷ ko je noč pravzaprav že mimo, a svitati se še ni utegnilo prav pričeti.

Vsako ugibanje o morebitni parodični rabi simbolističnih vzorcev, ki ne bi bila brez povezave s podobnimi postopki v takratni slovenski prozi,⁵⁸ pa prepreči že prevajalska napaka v naslednji povedi:

Sele naslednjo minuto *sem se revno zavedel* (z biedą rozeznałem — sem komaj lahko verjel), da vlaka na postaji zame ni...

Ohranja sicer dikcijo iz prve povedi, hkrati pa v komentar vnaša prvine psihološke karakterizacije ter napoveduje posebno pripovedovalčevo optiko. Postopek je v skladu z oblikovanjem simbolističnega tipa pripovedovalca — vse v romanu je podrejeno komentarju, piščevemu »občutenju sveta«. ⁵⁹ Šalamunova zelo skrbno izbira besedje iz tega slogovnega območja in ga uporablja tudi takrat, ko za to nima opore v izvirniku — navadno si z njim pomaga iz zadreg zaradi posameznih prevajalskih problemov. Npr.:

8/43... jedynie stylem, głosem, tonem chłodnym i opanowanym izolując je na papierze, wykazując, że oto pragnę wziąć rozbrat z *fermentem*? → ... kar sem samo s stilom, z glasom, s hladnim in obvladanim tonom fiksiral na papirju, dokazujoč, da vendar hočem obračunati z *motnjavo*? (dob. prevod za ferment — *ferment, nemir, vznemirjenje, vrenje*)

Za duzo się milczy o osobistych *skazah i spaczeniach* tego wejścia, na zawsze brzemiennego w konsekwencje → Preveč se molči o osebnih notranjih *napakah in zablodah* ob tem vstopu, katerega posledice so za vedno občutne (tako *skaza* kot *spaczenie* se v poljščini v osnovnem pomenu uporabljata pri napakah različnih predmetov — prva v raznih zvezah kot 'blago z napako', druga pa kot 'ukrivljenost, izkrivljenost, deformacija' — npr. *spaczenie drzewi*).⁶⁰

Ob tako trdno v izročilo zasidranem pripovedovalcu, čigar jezik je v prevodu jasno ločen od drugih glasov v romanu, se mora nujno spremeniti tudi jezik ostalih likov, saj ga pri Gombrowiczu prav tako zaznamuje osnovno spoznanje o nemožnosti sporazumevanja in suverenega obvladovanja jezika. Ker osebe v romanu ne govorijo, ampak »se jim govori«, njihov jezik ni poskus realističnega posnemanja govora določenega družbenega okolja, am-

⁵⁷ Prim. Maličev prevod, str. 5: U utorak se probudih u *ono muklo i bezdušno doba*, kada se noć zapravo završila, a zora još nije dobro svanula.

⁵⁸ Prim. npr. parodične vstavke v Seligovi noveli *Odgovori in baterije*, Katalog 2, Znamenja 11/12, Založba Obzorja, Maribor 1969: ... kar *Milena*, *Milena*, *Milena* ni mogla nikoli videti, ker ni bila od tu, ker ni bila iz teh krajev in *je imela klobuček in oči v daljne daljave*, podane tja daleč in *razprte ustne, da so bili zobje mokri od solz in postrani nagnjena glava* ...

⁵⁹ Prim. opredelitev te vrste pripovedovalca v študiji *B. Pogorelec Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze*, Jis 1974/75, str. 272—277.

⁶⁰ Tudi na *zawsze brzemiennego w konsekwencje* bi veljalo prevesti bolj po gombrowiczevsko, npr. *ob tem, posledic brejem vstopu*. Op. T. Pretnarja.

pak konglomerat, stilizacija v književnosti že stiliziranih govorov, ki pa pri posameznih likih uhajajo iz okvirov svoje ustaljene rabe. Najbolj očitna razlika med izvirnikom in prevodom je v govoru Mečka, takrat, ko bi rad iz sterilnega šolskega okolja stopil v preprosti, vulgarni, nižjeslojni svet. Njegov jezik ni ne iz enega ne iz drugega sveta, skonstruiran je iz vseh mogočih citatov iz različnih pripovednih položajev. Šalamunova ga poskuša prevajati s posnetkom govornega jezika:

121—122/49 A, tu jesteś! — wrzasnął. — Serwus, Józiek, kolega! *Wizytę składam*. /.../ Chodź, chodź, co tam będziesz *pięte sobie zamracał*, zaprowadź mnie do swych apartamentów /.../. Józio, kolega, napijmy się, *rajcować* będziemy, *gębować* na wszystkim, co popadnie... (→ A, tu si, je zavreščal. — Servus, Joži, kolega! *Klanjam se* (prim. še Maličev prevod, str. 107: U posjet ti dodjoh...!) /.../ Daj no, kaj si boš *neto belil* (spet značilna gombrowiczewska katahreza, prenova frazeologema *zamracać sobie głowę* 'beliti si glavo', za take inovacije v jeziku slovenskega Mečka seveda ni prostora), popelji me v svoje sobane /.../. Joži, kolega, pijva, *se bova zezala*, bova na vse *frise pokala* (*gębować* je ena izmed zgoraj omenjenih tvorjenk iz *geba*)...) → A, tle si, je zavreščal. — Servus Joži, kolega! *Obisk si dobu!* /.../ Pejd, kaj se boš *kisu*, pel me u svoj apartma /.../. Joži, kolega, napijma se, *se boma pogovorla*, boma *delala* vsem *ksihte*...

2.2 Opisi pokrajine

Še ena romaneskna kategorija vzbuja pozornost zaradi pomenske vloge, ki je v izvirniku izrazito drugačna kot v prevodu: opis zunanega sveta. V romanu je njegova vloga zgolj katahretična, pojavlja se ne glede na zgodbeno dogajanje, ga včasih celo nasilno in nerazumljivo prekinja, hkrati pa je opis popolnoma stereotipen, njegove sestavine so maloštevilne in preproste: v skladu z zgodbenim časom se dani, je dan ali pa se mračli, sem in tja letajo ptice (»Ptičice so posedale po drevesih ali letale...«) ali letala, se vozijo avtomobili, tramvaji in vozovi, skačejo kobilice. Pomembno strukturno vlogo dobi opis šele v zadnjem zgodbenem delu, v ljubezenskem prizoru med Jožkom in Zošo, ki je parodija secesijsko oblikovane pokrajine.⁶¹ Pri Šalamunovi pa je tudi opis podrejen komentarju, tragičnemu spoznanju o ujetosti človekove osebnosti v okolje: »V dokaz primerjaj svetle, sončne slike narave v prvem delu /.../ — v drugem delu to vzdušje prav tako še srečamo, čeprav že v manjši meri /.../ — v tretjem delu pa prevlada temna, moreča tonacija /.../. Višek te mračnosti je dosežen v opisih Zošine pokrajine.«⁶²

V skladu s svojo interpretacijo Šalamunova predvsem v prvih delih romana izboljšuje izvirnik, skuša opis vključiti v pripoved in ga podrediti njenemu toku. Popravlja ga na dva načina — ali ga poetizira in s tem poudarja pripovedovalčevo prisotnost ali pa ga konkretizira, stopnjuje pomembnost prikazane stvarnosti za romaneskni svet:

1. 28/62... i obie potęgi zmagaly się w cichym powietrzu jesiennym, pośród liści spadających z dębu, w *rozhomorze życia szkolnego*, a *staruszek możny zgarniał miotłą śmiecie do śmietniczki*, trawa żółkla i *niebo było blade*... (→ in obe sili sta se merili v tistem jesenskem zraku, sredi listov, ki so odpadali s hrasta, v hrupu šolskega življenja, starček sluga je pometal smeti v smetišnico, trava je rumenela in nebo je bilo blede) → ... in obe sili sta tekmovali v tistem jesenskem zraku, sredi listja, ki je odpadlo s hrasta, v brnenju šolskega živžava, stari šolski sluga je pometal smeti na kup, trava je rumenela in nebo se je blede svetilo...

⁶¹ Prim. Malič, str. 188.

⁶² Šalamun. Witold Gombrowicz in ..., str. 26—27.

28/63 *Babie lato snulo się leniwie*, gdym tak szeptał, a liście spadały... (*Babje leto je leno minevalo*, ko sem tako šepetal, listje pa je odpadalo...) → *Zlata jesen je tiho trepetala*, medtem ko sem tako šepetal in listje je odpadalo...

35/70 *Niebo na wysokościach zmisła lekkie, pobladłe, chłodne i szydercze...* (Nebo v višavah se je povešalo lahko, pobledelo, hladno in posmehljivo...) → Tam v višavah se je svetilo zračno, blede, hladno, posmehljivo nebo...

2. Za konkretizacijo je značilno dodajanje besed, ki natančneje opredelijo predmet ali dogajanje (jata golobov za *trenutek* posedi na hrastu, hišnikov sinček se vrača iz *sosednje* trgovine, drobci prahu poplesujejo v sobi — ne v zraku, kot je v izvorniku), in nenehno spreminjanje besednega reda. Gombrowicz namreč ne uporablja za opis značilnega besednega reda, pri katerem je v jedru poimenovanje na novo opaženega predmeta. Vsa opažena predmetnost pri njem zato učinkuje tako, kot da je na prizorišču od vekomaj — stari arzenal pobledelih krajinskih slik in razglednic: Letalo je brnelo nad hišami, muha je brenčala na okenski šipi, tramvaj je stokal na ovinku, ptički ščebetajo na drevju (po Šalamunovi pa: nad hišami je brnelo letalo, na okenski šipi je brenčala muha, tam daleč je cvilil tramvaj, po drevju ščebetajo ptički).

2.3 Teza romana

Ferdydurke torej v slovenščini ni roman o romanu in njegovem nastajanju. Pri svoji klasični strukturi je lahko poveden in tvoren samo s svojo tezo. Za Šalamunovo je Gombrowiczevo delo zanimivo predvsem kot roman pamflet, delo, ki ga je, kot pripoveduje anekdota,⁶³ mladi pisatelj ustvaril zato, da bi z njim osramotil svoje kritike in jim pokazal, kaj je prava literatura. Prav ta nereflktirani mladostniški upor proti vsemu staremu, predvsem pa institucionaliziranemu, je podlaga za poistovetenje Gombrowicza s slovensko generacijo mladih upornikov v šestdesetih letih. Ferdydurke je preveden kot primer zmage novega nad starim. Zato je vsa prevajalska ustvarjalnost usmerjena v ohranjanje domnevne pamfletistične svežine in ostrine, predvsem z različnimi aktualizacijami in poskusi prenosov v slovensko okolje.

Najbolj opazna sta zamenjava Fikove pesmi s Krakarjevo⁶⁴ (Gombrowicz je svojčas polemiziral s Fikom, Šalamunova pa s Krakarjem) in zamenjava naslovov pesniških zbirk, ki se nerazrezane valjajo po Žutinem predalu z medvojnimi slovenskimi,⁶⁵ na slog romana pa močneje vplivajo drobni dodatki in spremembe, v katerih se izraža avtorjeva izrazito pejorativna, iro-

⁶³ *Jarzębski*, Gra..., str. 186—205, je z analizo recepcije Spominov ugotovil, da to delo med kritiki sploh ni bilo tako slabo sprejeto ali celo zavrnjeno, kot je trdil Gombrowicz.

⁶⁴ 150/176 *Horyzonty pękają jak flaszki / zielona palma pęcznieje pod chmury / przenosze się znou pod cienia pod sosny — / stąd: / dopijam chciwym chaustem / moja codzienna wiosnę. → V vonjavo jutro stopam prek poljan. / Grem mimo žitnih njiv, ki bobotijo / v vzponu se rasti, in se plodijo... / Pomlad puhti iz njiv in s cvetnih vej... / Zadihal z zemljo bom, srce naslonil k njej. / da bom bogat in poln vse njne dobrot.*

⁶⁵ 149/176... *Blade Świty i Wschodzące Świty, i Świty Nowe i Nowe Świtanie, i Epoka Walki, i Walka w Epoce, i Trudna Epoka, i Młoda Epoka, i Młodzież na Czatach, i Czaty młodości, i Młodość Walcząca, i Młodość Idąca...* → ... Bledi sviti in Radostni sviti in Novi sviti in V zarje nebeške, Pesmi življenja in V hladnem jutru in Pesmi trpljenja in Mlada leta in Pesmi boja in Boj v pesmi in Mlade setve in Solnce in sence in Nova mladina in Vesela mladina... Tudi če gre pri Gombrowiczu res za prave naslove pesniških zbirk, je prevladujoča težnja po besedni igri, ki pripelje do absurdnih naslovov.

nična ocena predstavljenega sveta. Naivni, omejeni in topi ljudje se spremenijo v naivneže, omejeence in topoglavce, sądy działaczy społecznych (sodbe družbenih aktivistov) v sodbe družbenih *veledelavcev*, sądy drobnych urzędników (sodbe malih uradnikov) v sodbe drobni uradnic⁶⁶ov, rewolucjonista, który jeden dojrzał ideal zwalczając drugim dojrzałym ideałem (revolucionar, ki pobije zrel ideal z drugim zrelim idealom) pa v revolucionarja, ki pobije zrel *odgovoren* ideal z drugim *odgovornim* idealom.

Avtorjev glas, ki ga v Ferdurdurke bralec lahko razbere le iz načina konstruiranja romana, se preseli med romaneskne glasove, namesto parodije literarnega programa,⁶⁶ ki povzema osnovna gesla poljskih avantgardističnih gibanj (zlitje umetnosti z življenjem, Witkiewicz problem čiste forme itd.), dobimo pravi literarni program, ki spet poveže Gombrowicza z razmerami v slovenski neoavantgardi.

3 Sklep

Vsak prevod — če naj postane sestavni del književnosti v novem kulturnem okolju — je neke vrste predelava, urezan po meri literarnega obzorja, v katerega se vključuje. Besedilo, izbrano za primerjavo, je zaradi svoje odprte strukture omogočalo prevajalki svobodnejšo pomensko hierarhizacijo bistvenih sestavin, s tem pa opaznejša odstopanja od izvirnika — tudi tista, ki jih lahko označimo kot značilna za prevajanje v slovenščino —, ki so na koncu privedla tudi do makrostrukturnih sprememb v romanu.

Za poetiko prevajanja na Slovenskem je gotovo najbolj pomembno spoznanje, da je tudi prevod avantgardnega besedila lahko tako močno navezan na tradicionalno v književnosti in jeziku (skoraj nerazumljivo za ta čas se nam npr. zdi podrejanje umetnostnega besedila normam praktične stilistike, ki se v prevodu marsikje približujejo celo purizmu⁶⁷), čeprav je sočasna recepcija do neke mere omogočala spregledovanje Gombrowiczeve strukturne inovativnosti — v sedanji dobi komunikacij in lacanovske filozofije jezika, ki je v marsičem sorodna z Gombrowiczevo, je morebitni novi prevajalec ne bi mogel kar preskočiti. Da pa to ni zgolj stvar prevajalkine interpretacije, ampak njene ujetosti v določeno prevajalsko konvencijo, ki se ji podreja, nam dokazujejo mesta v izvirniku, ki bi s svojimi novimi jezikovnimi strukturami lahko utemeljevala njeno tezo o antropocentričnem občutju sveta.⁶⁸ pa so zaradi svoje jezikovne »nenormalnosti« prevedena nevtralnno.

Ali lahko ugotovitev o simbolističnem izvoru tradicionalnih prvin v romanu posplošimo? Je simbolizem v slovenski književnosti 20. stoletja njena najbolj tvorna prvina? Odgovor na to vprašanje seveda prepuščamo razčlembi obsežnega korpusa prevedenih besedil in njeni primerjavi z natančno proučeno simbolistično poetiko.

⁶⁶ Parodiranje raznih literarnih programov je na sploh značilno za Gombrowiczeve dnevniške zapiske, prim. Dnevnik 1953–1956, str. 165: *Z največjo ponižnostjo priznavam, jaz, črv, da se mi je včeraj v sanjah prikazal Duh in mi izročil Program, sestavljen iz petih točk...*

⁶⁷ Prim. op. 49.

⁶⁸ Predvsem gre tu za konstrukcije, ki izražajo posameznikovo pasivnost, nemočnost: 88/112... *starszy przez młodszego jest stwarzany...* ni prevedeno kot *starejši je ustvarjan od mlajšega*, ampak *starejšega ustvarja mlajši*. Nove so tu Gombrowiczeve konstrukcije z *wobec* — O ten kult, to poslušneństwo... *dziewczyny wobec pensjonarki i wobec nowoczesnej* (O, ta kult, ta poslušnost dekleta do gimnazijke in do sodobnice) → O ta kult, ta poslušnost... mladega dekleta, gimnazijke in sodobnice (154/180).

VIRI

- Gombrowicz, Witold*: Dzieła I—IX (II. Ferdurke). Wydawnictwo literackie, Kraków—Wrocław 1986.
Gombrowicz, Witold: Ferdurke (prevedla Katarina Salamun-Biedrzycka). Cankarjeva založba, Ljubljana 1974.

LITERATURA

- Bahtin, Mihail*: Teorija romana (prevedel Drago Bajt), CZ, Ljubljana 1982.
Bolecki, Włodzimierz: Poetycki model prozy w dwudziestoleciu międzywojennym. Ossolineum; Wrocław—Varšava—Kraków—Gdańsk—Łódź 1982.
Dobrzyńska, Teresa: Metafora; Poetyka. Zarvs encyklopedyczny, Dział II, tom IV. Wydawnictwo PAN, Wrocław—Varšava—Kraków—Gdańsk—Łódź 1984.
Flaker, Aleksandar: Poetika osporavanja, SK, Zagreb 1982.
Gjurin, Velemir: Oblikovna vzporeditev Zupančičeve »Vseh živih dan« in njenega angleškega prevoda, Oton Zupančič v prevodih, Zbornik društva slovenskih prevajalcev 4, Ljubljana 1980 (str. 66—80).
Gombrowicz i krytycy, Wydawnictwo literackie, Kraków—Wrocław 1984.
Jarzębski, Jerzy: Gra w Gombrowicza, PIW, Varšava 1982.
Lyons, John: Semantyka 1 (prevedel Adam Weinsberg), PWN, Varšava 1984.
Malić, Zdravko: Književno djelo Witolda Gombrowicza, Zagreb 1965 (doktorska disertacija).
Popovič, Anton: Teória umeleckého prekladu, Tatran 1975.
de Roux, Dominique: Rozmowy z Gombrowiczem, STOP, Varšava 1986.
Skorupka Stanisław: Słownik frazeologiczny języka polskiego, Wiedza powszechna, Varšava 1974.
Słownik języka polskiego, PWN, Varšava 1984.
Słownik terminów literackich (M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński), Wrocław 1976.
Słownik wyrazów bliskoznacznych (pod redakcją Stanisława Skorupki), Wiedza powszechna, Varšava 1984.
Salamun-Biedrzycka, Katarina: Witold Gombrowicz in Ferdurke, Ferdurke. Cankarjeva založba, Ljubljana 1974 (str. 5—37).
Ista, Tłumaczac Ferdurke, Literatura na świecie, Czerwiec 1975, nr. 6 (50), str. 312—320.
Ista, Spremná beseda, Varujte me, mile zarje (iz sodobne poljske proze), Mladinska knjiga, Ljubljana 1983 (str. 153—168).
Vodnik, France: Poljsko-slovenski slovar, DZS, Ljubljana 1977.

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą takiego rodzaju interpretacji modyfikacji translatorskiej, która w szerszym zakresie badań pozwala na określenie podstawowych zasad poetyki translatorskiej danej epoki. Ferdurke (1937) Witolda Gombrowicza, tekst będący przedmiotem analizy porównawczej, dzięki swojej otwartej strukturze nadaje się w procesie translatorskim do dosyć dowolnej hierarchizacji podstawowych składników warstwy językowej utworu, co spowodowało w wypadku przekładu słoweńskiego istotne zmiany makrostrukturalne powieści. Analizując przede wszystkim zjawisko katachrezy, typowej figury językowej Gombrowicza, autorka dochodzi do wniosku, że w tłumaczeniu słoweńskim formalne środki awangardyzmu językowego Gombrowicza zostały zacieraniane ich zneutralizowane. Składniki innowacji językowych były zastąpione tradycyjnymi elementami narracji powieściowej, charakterystycznymi dla prozy słoweńskiej w okresie modernizmu.

BESEDOTVORNI POMENI IZSAMOSTALNISKIH GLAGOLOV
V DALMATINOVİ BIBLIJI*

Skoraj pri sedmini od pribl. 3300 glagolov v Dalmatinovi Bibliji je s precejšnjo gotovostjo določljiva samostalniška podstava, kar dokazuje visoko produktivnost tvorbenega modela. Ugotovljeni besedotvorni pomeni kažejo pestrost, ki ne zaostaja za današnjim stanjem. Odsotnost redkih še pričakovanih odtenkov besedotvornih pomenov je prej znamenje neaktualnosti potreb kot pa tvorbene nemoči. Osnovni besedotvorni tipi so ohranili produktivnost do danes. V naslednjih stoletjih se je močneje spremenil le sestav izsamostalniških glagolov, saj so iz rabe izginjali predvsem tisti s prevzetim samostalnikom v podstavi.

With a high degree of certainty, almost one seventh of the approximately 3300 verbs in the Dalmatin Bible are analyzable as derivatives from a substantive; de-substantival derivation, then, must have been highly productive. The diversity of the word-formational meanings found in the Dalmatin Bible is no smaller than today; some shades of word-formational meanings that one might expect to find are, indeed, lacking, but their absence signifies that at the time they were not needed, it is not a sign of derivational deficiency. The basic word-formative types have remained productive even today. What has changed considerably is only the system of de-substantival verbs: many of the verbs with a borrowed substantive at their base have fallen into disuse.

0 V glagolskem besedju Dalmatinove Biblije¹ je približno pri sedmini glagolov ugotovljiva samostalniška podstava.² Tak delež dokazuje visoko produktivnost tvorbenega vzorca, številne nove tvorjenke pa kažejo, da ta tudi v drugi polovici 16. stoletja še ni začela pojenjevati. Ker je Dalmatinova Biblija najpomembnejši prevodni dosežek slovenske protestantske književnosti 16. stoletja; ker je v njej zaradi vsebinske zahtevnosti in razgibanosti pričakovano razgrnjen velik del aktivno rabljenega besednega zaklada tega časa; ker predstavlja zgledno jezikovno normo ne le za 16. ampak tudi za naslednji dve stoletji; je ugotovitve o besedotvornih pomenih in skladenjskih lastnostih izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji mogoče predstavljati kot označevalne za knjižnojezikovno prakso slovenskih protestantov.³

* Osnovo pričujočega (razširjenega) prispevka predstavlja eno od poglavij avtoričine magistrske naloge: Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina, 1984 (1985).

¹ J. Dalmatin, BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Teftamenta, Slovenfki, tolmazhena, fkusı IVRIA DALMATINA. Gedruclit in der Churfürftlichen Sächfischen Stadt Wittemberg / durch Hans Kraffts Erben. 1584. Faksimile, Ljubljana, 1968.

² Samostalniška podstava je ugotovljiva pri pribl. 240 nesestavljenih in pribl. 220 sestavljenih glagolih v Dalmatinovi Bibliji. S pomočjo kartoteke, ki jo predstavlja popolni izpis Dalmatinove Biblije, je bilo ugotovljeno tudi skupno število glagolov: pribl. 3300. Kartoteko je izdelala Komisija za historične slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

³ Ugotovitve, ki jih je v izčrpni, sistemsko celoviti predstavitvi tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnıngi nanizala A. Vidovič-Muha, takšno sklepanje potrjujejo. A. Vidovič-Muha, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnıngi. Slavistična revija (dalje SR) 32 (1984), 245—256, in Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordnıngi, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6, Ljubljana, 1986, 349—374.

Ilustrativne bi lahko bile tudi pri osvetljevanju jezikovnih značilnosti zvrstno določenega besedila — biblijskega prevoda, kar pa je spet srednja zvrst 16. stoletja.

0.1 Zaradi štiristoletne časovne odmaknjenosti je ugotavljanje sestava in s tem v zvezi končnega števila izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji zapletena naloga. Otežuje jo veliko število glagolov s prevzetim samostalnikom v podstavi. Pri večini od teh se je besedotvorni proces dogajal v tujem jeziku. Pogosto jo ovira različna in težko razpoznavna stopnja zastrtosti besedotvornega pomena, sem ter tja pa še nejasna smer tvorbe oz. možnost dvojnega pojmovanja podstave (npr. *šum* — *šumeti*). V dvomnih primerih so kot vodilo upoštevani izsledki etimologije.⁴

0.2 Ugotavljanje besedotvornih pomenov je potekalo s pomočjo skladijske pretvorbe. Pri tem so bili upoštevani teoretični in metodološki dosežki sodobnega slovenskega besedotvorja.⁵ Da pa bi sinhrono določanje t. i. govorne oz. skladijske podstave in z njeno pomočjo ugotavljanje besedotvornega pomena izsamostalniških glagolov ne odvedlo predaleč od dejanskega stanja, je vzporedno teklo sobesedilno preverjanje dobljenih besedotvornopomenskih vrednosti. Pri ugotavljanju pravilnosti skladijske pretvorbe so bile v veliki meri upoštevane tudi sopomenske opisne možnosti iz Dalmatinove Biblije. Analiza je bila usmerjena predvsem na prvostopenjske izpeljanke.⁶

0.3 Pri razvrstitvi besedotvornih pomenov so upoštevani delovalniki besednozvezne skladijske podstave, njihova sklonska izraženost,⁷ različnost jedrnih glagolov ter skladijsko razmerje med jedrnim glagolom in razvijajočim členom.

1 Sam₁ + Glag

1.1 'To, kar izraža podstavni samostalnik (PoSam), je, gre, se pojavlja, pada...': *dež-i* < 'dež gre, je': tako še *rositi* in *bliskati* — *bliskati se*.⁸ Pod-

⁴ F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, Ljubljana, 1976—; F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 17. Auflage, Berlin, 1975; F. Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886; P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1971—; H. Striedter - Temps, Deutsche Lehnwörter im Slovenischen, Wiesbaden, 1963.

⁵ Pomensko nespremenjeno je prevzeto tudi strokovno izrazje. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor, 1976, 109—174; Besedotvorna teorija, SR 24 (1976), 163—177; Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave v knjižni slovenščini, SR 21 (1973), 105—177; Teorija besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141—151; A. Vidovič-Muha, Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (dalje SSJLK), 20 (1984), Ljubljana, 305—319; Primeri tvorbnih vzorcev glagola, SSJLK 21 (1985) Ljubljana; prim. še razpravi, cit. v opombi 3.

⁶ Po tem merilu je glagol *odgovoriti* sestavljenka in ne izpeljanke z besedotvornim pomenom < 'dati-odgovor'.

⁷ J. Toporišič deli glagolske besedne zveze v več skupin na osnovi vezljivosti: Nova slovenska skladnja (dalje NSS), Ljubljana, 1982, 82—113.

⁸ Ker jezikoslovna in slovaropisna teorija ne predvidevata obstoja prisojevalnih zvez z nedoločnikom tipa *dež iti*, ostajajo glagoli te skupine na besednozvezni ravni brez določljive skladijske podstave. Dokaz za to, da protestantske slovaropisne prakse tovrstni pomisleki niso omejevali, ponuja npr. zgled iz Registra, ki je dodan Dalmatinovi Bibliji: *Deshyti* (Crajnfki) *desh jiti* (Corofhki) III, CcIIIA. Na ta primer in na problem opozarja V. Gjurin, Register 1584 kot slovaropisni dosežek.

stavni samostalnik nastopa v vlogi vršilca dejanja. Z jedrnim glagolom tvori prisojevalno razmerje. Glagoli s tem besedotvornim pomenom so v Dalmatinovi Bibliji praviloma levo in desno nevezljivi, pogosto pa dopolnjeni z okoliščinskimi pojasnili. Npr. *je deshilu na Semlo fhtirideffet dny inu fhtirideffet nozhy* (I, 5a). Prisojevalnost in vezavnost, ki sta razvidni iz posameznih primerov, pa zanesljivo odkrivata spremembo pomena.⁹ Npr. *Pole, jeft hozhem vam Kruh is Nebes deshyti* (I, 45 a); *Rofsite vy Nebessa od osgoraj, inu vy oblaki deshite Prauizo* (II, 18 b); *Mezh ... je vŕvejzhen, de ima moriti ... inu fe blifkati* (II, 70 a). Na pomenske spremembe se odziva tudi skladenjska pretvorba: npr. *pustiti dežiti man na zemljo* < 'pustiti, da man pada kot dež / v obliki dežja na zemljo'; *meč se bliska* < 'meč oddaja bliske'. Prisojevalna in orodniškovezavna raba glagola *prašiti se* je v Dalmatinovi Bibliji izrabljena za posredovanje na biblijsko vsebino vezanega pomena 'ruvati se tako, da se dviga prah', ki je kasneje izginil iz rabe (SSKJ III, 961). Njegovi sledovi so ohranjeni pri predposnem glagolu *zprašiti se* (npr. *zprašiti se v koga, v kaj*, SP 1962, 986). Pomen je v Dalmatinovi Bibliji po Lutrovem zgledu¹⁰ izvorno pojasnjen v opombi:

Dalmatin: *S'enim fe metati ali rinjati pride v'ludoufskim jesiki od praha femkaj: Kakòr kadar fe dva okup mezheta, taku fe vrafhy, inu je goft prah okuli nyh. Inu ima takcu glas: En Mosh fe je Shnym prafhil, tu je, tu je bilu enu filnu metanje, ali rinanje* (I, 21 b).

Luter: *Im Ebreischen kompt ringen vom staub her / Als wenn Zween miteinander ringen / das der staub sich erhebt vnd dicke omb sie wird. Vnd laudet so viel / Es steubet ein Man mit im / das ist / Ein hefftiger Kampf mar es* (I/85).

Tolikšna tvorbeno-pomenska skladnost med glagoli v Lutrovi Bibliji in med ustreznici v Dalmatinovem prevodu je redka. Širša primerjava obeh prevodov prav pri izsamostalniških in izpridevniških glagolih kaže precejšnjo tvorbeno samostojnost in neodvisnost od predloge.¹¹

Besedotvorni pomen, določljiv s skladenjsko pretvorbo, posredno potrjujejo tudi primeri, kjer je istorečni vršilec dejanja sobesedilno izpostavljen, docela neposredno pa npr. opis, ki ga predstavlja tvorjenki v okviru iste povedi pridružena zveza podstavnega samostalnika in prisojevalnega glagola:

1. *blisk osgoraj od Neba je blifne, inu |vejti zhes vfe tu, kar je pod Nebom* (III, 41 b–42 a);
2. *fe vrafhy, inu je goft prah okuli nyh* (I, 21 b).

SR 52 (1984), 197. Sistemsko predvidljive stavčne uresničitve tipa *dež gre, pada ...* pa potrjujejo tudi sopomenski opisi iz Dalmatinove Biblije: npr. *Elias ... je molil eno molitou, de bi neimèl desh yti, Inu nej desh fhàl na Semlo try lejta, inu sheft Mesceu* (III, 135a).

⁹ Soodvisnost pomenskih sprememb in nastopa vezljivosti prvotno nevezljivih glagolov omenja J. Toporišič v Novi slovenski skladnji, Ljubljana, 1982, 82–83.

¹⁰ Primerjava z Lutrovo Biblijo je bila izpeljana s pomočjo novejšje izdaje besedila: D. M. Luther, Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auff's new zugericht, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1974.

¹¹ O tem M. Merše, Die Übersetzungskongruenz und Divergenz von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübersetzung, predavanje na mednarodnem simpoziju »Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen — Primus Truber und seine Zeit«, Tübingen, 1986 (v tisku).

Izpostava je v večini tovrstnih primerov posneta po Lutrovem zgledu.¹² Običajno je izrabljena za natančnejšo lastnostno določitev osebkov. Neredko je opravičljiva s stavčnočlensko simetrijo, kar pomeni, da je stilno pogojena.

V tej skupini glagolov številčno prevladuje besedotvorno obrazilo *-iti*. Pri *dežiti* je bilo kasneje zamenjano z *-ovati*, *-ovati* oz. *-evati*.¹³

Podstavnii samostalnikii označujejo vremenske pojave (*blisk*, *dež*, *rosa*) ali snov (*prah*). Skupino so v 16. stol. zaokrožali glagoli, izpeljani iz samostalnikov, ki označujejo enega od časov dneva (*daniti se*, *nočiti se*). Npr.: *Diefcit, fe dani, dan gori gre* (Bohorič, AH, 1584, S 13); *es Nachtet. noctefcit. nuzh fe dela, fe nozhy* (Megiser, 1592, k5a).

Predponskih uresničitev naštetih glagolov v Dalmatinovi Bibliji ni.

2 Glag + Sam₁

2.1 'Biti to, kar izraža PoSam': *gospod-ovati* < 'biti gospod'; *erbatii, golju-fatii, hlapčovatii, kmetovatii, kraljovatii, kurbatii, mojstriti* — *mojstrovatii, osebenjovatii, pričatii* — *pričovatii, romatii, tolmačiti* — *tolmačovatii*. V isti niz bi bilo mogoče uvrstiti še glagola *družiti se* in *gostovati se*, pri katerih je besedotvorni pomen 'biti to, kar izraža PoSam' vezan prav na sopojavljanje morfema *se*.¹⁴ Naštetii glagolii so v Dalmatinovi Bibliji rabljenii prisojevalno. Pri večini je ugotovljiva tako prehodna kot neprehodna raba. Npr.: *GOSPVD krajluje, tiga fe Semla veffeli* (I, 304 a); *Bofhli ti zhes nas krajloval, inu zhes nas gofpodoval?* (I, 24 a). Med prehodnimi glagoli je več predložnih: *družiti se k* (*možu*), *gospodovati čez* (*ribe, nas*); *gostovati se z* (*njo*), *kraljovati čez* (*nas*); *kurbatii se za* (*ptujimi boguvi*), *kurbatii se z* (*mnogimi lotri*). Ob povratnem glagolu *kurbatii se* je bila v rabi tudi nepovratna dvojnica *kurbatii*. Osamela pojavitev glagola *osebenjovatii* nakazuje neprehodnost. Glagola *mojstriti* — *mojstrovatii* sta rabljena samo tožilniško, glagol *hlapčovatii* pa samo dajalniško prehodno: *hlapčovatii komu*.

Podstavnii samostalnik je v povedkovodoločilnem ujemalnem razmerju z opisnim glagolom. Vršilec dejanja oz. nosilec poteka ali stanja je ob glagolih s tem besedotvornim pomenom v Dalmatinovi Bibliji praviloma oseba. Neosebni (neživi) vršilec dejanja signalizira preneseni pomen, npr.: *dërshi fvoj Isiek, de hudu negovory, inu fvoja uftna, de negolufajo* (III, 121 a).

Med naštetimi glagoli pojavnostno prevladuje obrazilo *-ovati* *-ujem*. Če odštejemo primere, kjer takšna obraziljenost naznačuje drugotno tvorjene nedovršnike, se obrazilo številčno izenačuje z *-ati* *-am*: vsako se pojavlja pri petih glagolih. Obrazilo *-iti* *-im* je redkejše (2 glagola). Sestavljenost s pred-

¹² Prav z opazovanjem primerov, kjer je podstavnii samostalnik sobesedilno posebej izpostavljen, kar do neke mere povzroča istorečnost, je mogoče še natančneje določiti meje Dalmatinove prevodne odvisnosti oz. neodvisnosti od Lutrove predloge. Z njimi je v posameznih primerih merljiva tudi stopnja leksikaliziranosti besedotvornega pomena.

¹³ Glagol *dežovatii* je v drugačnem pomenu naveden že v Hipolitovem rökopisnem slovarju: *Diluvio. wässeren. vodenizhiti, s'vodò polivati, shkrofiti, povudnia biti, dešhèviti, dešhovati, popodniti* (Dictionarium trilingue, 1711/12, I.181). Pohlina skuša z oblikovno različnostjo para *dežiti* — *dežuvatii* obseči razliko v bolj in manj omejenem trajanju dejanja: *Dèshùje dešhuvatii. Es regnet immer. Pluit continuo: Dešhy. Regnen. Pluere*. (Tu malu besedishe treh jesikov. 1781, D3b.)

¹⁴ Glagol *družiti koga k* v Dalmatinovi Bibliji nastopa z besedotvornim pomenom 'delati koga druga', za glagol *gostiti koga* pa je mogoče predvidevati besedotvorni pomen 'imeti koga v gosteh'.

ponami in izpredložnimi levimi obrazili izpričujejo le nekateri od naštetih glagolov: *pričati* nastopa v sestavi z *iz-*, *pre-*, *s-* in *za-*; *družiti se* s *pri-* in *z-*, glagoli *goljufati*, *mojstriti* in *tolmačiti* pa le s po enim levim obrazilom (*o-*, *pre-*, *s-*). Izhodiščnim glagolom dodana predpanska in izpredložna obrazila so spremenila predvsem njihov pomen in vidsko vrednost, vezavo pa le redko: npr. *pričati čez koga* — *izpričati kaj*. Njihov nadaljnji pomenski razvoj je neredko zabrisal jasnost besedotvornega pomena.

Podstavnimi samostalniki opredeljujejo vršilca dejanja oz. nosilca poteka ali stanja glede na poklic (*kmet*, *hlapec*), vlogo ali položaj (*gospod*, *kralj*, *gost*, *erb*, *mojster*), lahko pa tudi glede načina delovanja in obstajanja (*goljuf*, *romar*).

2.2 Z osnovnim skladenjskopretvorbniim vzorcem ni mogoče obseči besedotvornega pomena vseh naštetih glagolov. Najpogosteje zahteva spremembo podobnostni pomen, ki je rezultat pomenskega razvoja: *kmetovati* < 'delati kot kmet' ali 'opravljati delo kmeta'. Razpoznavnost omogoča sobesedilo: *je enu Méftu pèr Murji s'malim folkom dobil, inu je ondi krajloval, kakòr en Krajl* (II, 184 b). Pri navedenem primeru je podobnostni pomen celo presežen, saj glagol nastopa s pomensko vrednostjo 'vladati'. Tu in tam je na pomenski razvoj glagola, s tem pa tudi na zastrtost osnovnega besedotvornega pomena, sobesedilno opozorjeno celo z istorečnim vršilcem dejanja oz. nosilcem stanja ali poteka. Npr.:

Dalmatin: *Skusi mene Krajli krajlujo ... Skusi mene Viudi gofpođujo* (I, 319 b),

Luter: *Durch mich regiern die Könige ... Durch mich herrschen die Fürsten* (II/1104).

Pomenskorazvojno pričakovana motivacijska razširitev, ki jo potrjuje tudi sobesedilno preverjanje, je ugotovljiva še pri nekaterih glagolih: npr. pri glagolskem paru *pričati* — *pričovati* < 'biti priča' in 'dati/dajati pričo'. Oddaljevanje od okvirno določenega besedotvornega pomena je zaznavno tudi pri glagolih *gostovati se* in *gostovati* (*koga*) s pomenoma 'imeti gostijo' in 'prirediti gostijo komu'. Tudi pri glagolskem paru *mojstriti* — *mojstrovati* je leksikaliziranost pomena dosegla visoko stopnjo.¹⁵ Glagola sta danes živa le še v knjižni rabi (SSK J II, 826), njun pomenski spekter pa se s stanjem v 16. stol. ne ujema.

2.3 Besedotvorni pomen 'postati to, kar izraža PoSam' izpričuje sestavljeni glagol *posvačiti se*, varianta 'postati tak kot to, kar izraža PoSam' pa glagol *pojuditi se*. Na podobnostni pomen bolj ali manj izrazito kaže sobesedilo, zanesljivo odkrivati pa ga je mogoče tudi po primerjalni poti:¹⁶

¹⁵ Dokaz za to je tudi široka pomenska razlaga Lutrove rabe glagola, dodana sodobni žepni izdaji Lutrove Biblije: *meistern* (m. Akk.) — (jds.) *Lehrer sein*, (jmdn.) *Vorschriften machen*, (etv.) *in den Griff bekommen*, *besser tun*, *besser wissen*, (etv.) *aussetzen*, *bemängeln* (LB, 351*). S tovrstnimi razlagami so opremljene tiste besede iz Lutrove Biblije, ki pomensko izraziteje odstopajo od današnje rabe: prim. *Wörterklärungen zur Lutherbibel von 1545*; v: D. M. LUTHER, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff's new zugericht*, Wittenberg, 1545, *Deutscher Taschenbuch Verlag*, München, 1974.

¹⁶ S primerjalnim vključevanjem »Japljevega prevoda«, to je prvega celotnega katoliškega prevoda, ki ga je konec 18. stol. oskrbel Jurij Japelj s sodelavci, je mogoče jezikovni razvoj zanesljiveje začrtati, hkrati pa ga po dveh stoletjih tudi že preverjati.

1. Dalmatin: *ty ptuji od Rima, Iudje, inu kir fo je pojudili, Kreterji inu Araberji* (III, 61 b);

2. Dalmatin: *inu fo Stephana isvolili... inu Nikanora... kir fe je bil pojjudil* (III, 64 a);

Trubar: *inu Miclausha Antioskiga, kir ie od te Aydouske hti Iudouski Veri bil stopil* (Ta prvi deil tiga noviga testamenta, 1557, 348);

Luter: *vnd Nicolaum den Jüdegenossen* (III/2201);

Japelj: *Inu Niklausha preobernenza is Antiohie* (10/28).

Primerjava z nemškim prevodnim zgledom nakazuje eno najbolj tipičnih ubesedovalnih razlik med Lutrom in Dalmatinom. Jedrnato Lutrovo izražanje s samostalniki, zlasti še s samostalniškimi zloženkami, je Dalmatin pogosto nadomeščal z glagolskimi opisi. Čeprav je tak postopek lahko posledica ubesedovalnih zadreg, pa je z njim jasno nakazana drugačna uporabnostna razvrstitev besedotvornih vzorcev in celo besedotvornih vrst. Na osnovi primerjanja postaja še bolj očitna živost besedotvornih vzorcev, preverljiva pa je tudi funkcionalnost njihove izrabe.

2.3.1 Med tvorjenimi glagoli v Dalmatinovi Bibliji predstavlja poseben podtip besedotvornega vzorca in pomena tvorjenka *usiriti se* <'postati sir' ali 'spremeniti se v sir'. Ločeno obravnavo opravičuje tudi sprememba razmerja med osebama v pomensko ekspresivnejše razmerje med osebo in stvarjo (PoSam označuje snov). Tudi v tem primeru se povratni glagol po besedotvornem pomenu razlikuje od nesestavljenega nepovratnega glagola *siriti*, ki ga Dalmatin v Bibliji ni rabil: <'delati sir'.

Dalmatin: *Néfi li ti mene kakòr mléku molsel, inu kakòr Sir puftil fe vfiriti?* (I, 269 a);

Luter: *Hastu mich nicht wie Milch gemolcken vnd wie Kese lassen gerinnen?* (1/927).

Primerjava z Lutrom kaže, da do istorečnosti prihaja po naključju, saj je Dalmatin glagol *gerinnen* prevedel z domačo izsamostalniško ustreznico *usiriti se*.

V naslednjih stoletjih se je raba glagolov *bogovati* in *osebenjovati* močno zožala.¹⁷ Japelj ju nadomešča s sopomenkami ali s sopomenskim opisom.¹⁸ Npr.

1. Dalmatin: *boguj meni fkusi Duha tiga bogovanja* (I, 166 a);

Japelj: *Prerokúj meni s'oganuváofkim duham* (2/133);

2. Dalmatin: *Vftani inu pojdi, ti inu tvoja hi/ha, inu offebejnui, ker kuli morefh* (I, 207 b);

Japelj: *Vsdigni fe, inu podaj se na pôt, ti, inu tvoja hi/ha, inu prebivaj kakòr ptuja kjer kóli samorefh* (2/447).

Iz knjižnojezikovne rabe je zaradi tuje podstave izginil glagol *erbat*. Glagol *pospačiti se* Pleteršnikov slovar še navaja (II, 177), SSKJ pa nič več. Ekspre-

¹⁷ Prvi je v SSKJ označen s *star.* (SSKJ I, 163), drugi (*osebenjovati*) pa s kvalifikatorjem *nar.* (SSKJ III, 444).

¹⁸ M. Orožen je z natančno izdelano tipologijo leksikalnih razlik osvetlila razmerje Dalmatin — Japelj, ugotovitve pa uporabila za oceno stopnje in smeri jezikovnega razvoja v dveh stoletjih: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584—1784—1802), *Protestantismus bei den Slowenen*, Wien, 1984, 153—179; Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584—1784), *Jezik in slovstvo* 30 (1984/85), 217—225.

sivni predznak uporabnostno omejuje glagol *kurbati se* (SSKJ II, 532). Njegova nepovratna dvojnica je iz rabe izginila. Nekateri glagoli so pomensko zastareli (npr. *gostovati*). Besedotvorni tipi, s katerimi je bil v 16. stol. izražen besedotvorni pomen 'biti to, kar izraža PoSam', so ohranili produktivnost.¹⁹

3 Glag + Sam₄

3.1 'Delati/narediti, opravljati/opraviti, ustvarjati/ustvariti to, kar izraža PoSam': *greš-iti* < 'delati greh(e)'. Glagoli *coprati*, *kašljati*, *koreniti se* < 'gnati koren(ine)', *mašovati*, *prašiti* < 'delati praho', *ropotati* in *šumeti* so v Dalmatinovi Bibliji rabljeni samo neprehodno. Neobvezno jih spremljajo okoliščinska dopolnila: *kakòr se v'Papešhtoi vidi, de fo nyh Cerqve v'katerih Mašhujo, taku terdnu obsydane kakor eni Tabri* (II, 103 a).

Isti besedotvorni pomen je ugotovljiv tudi pri glagolih, za katere so poleg neprehodnih rab običajne tudi prehodne, ki so pogosto predložno izražene: *bojovati/bojovati se*: *bojovati zoper (sovražnike)/za (svetnike)*, *z (nami)* — *bojovati se zoper (hudiča)/za (tu)*, *z (Judam)*; *grešiti zoper (Gospoda)*; *igrati (Gospodu)*, *igrati (basen)/(pasijon) (tragedijo)*; *losati za (suknjo)/čez (nje)/čez (mojo sukngo)*; *ofrati (ofre) (darove)*; *pleniti (deželo)/(ajde)*; *roditi (sina) (sad)*; *ropati (živino)/(skednje)*; *šaliti se z (božjo besedo)*; *vojskovati zoper (Abimeleha)/z (Izraelom)/vojskovati se s (hudičem)*.

Besedotvornopomensko se od naštetih glagolov ne razlikujejo glagoli, ki so v Dalmatinovi Bibliji samo prehodno rabljeni: npr. *muštrati folk* < 'opravljati mušter ('pregled') koga/česa; *končati lažnike, mesto; pildati koga*.

Preverjanje stavčnih uresničitev kaže, da je besedotvorni pomen večkrat širši od izhodiščno določenega in do neke mere integralnega. Ker glagol *peniti se* hkrati označuje proces ustvarjanja in stanje, bi njegov besedotvorni pomen lahko obsegla šele razširjena pretvorba: 'delati in imeti pene'. Pri glagolu *znamenjovati se* je težko odločiti, ali je v ospredju rezultat dejanja ali njegovo podeljevanje: 'delati in dajati znamenja'. *Znamenje* kot rezultat dejanja je lahko sobesedilno tudi natančneje določeno, npr. *Ieft te snaminujem s'krishom tiğa isvelizhanja* (I, c II b). Pomenska sestavina podeljevanja je praviloma vezana na prehodne glagole, kar vodi k sklepu, da parov kot *krstiti* — *krščovati* ter *ofrati* — *ofrovati* ne opravičuje le razlika v trajanju dejanja, ampak so neredko še dodatno pomensko osmišljeni. Ponavljalni glagoli so nekoliko pogostejše rabljeni neprehodno (oz. ne tožilniško prehodno). V ospredju je glagolsko dejanje samo in zato besedotvorni pomen 'delati to, kar izraža PoSam' ne zahteva razširitve.

V skladu s povečanim številom vezavnih možnosti izsamostalniških glagolov je vse izrazitejši tudi upad skladnosti besedotvornega in leksikalnega pomena. Npr. rodilniška vezava glagola *grešiti* odkriva predkrščanski pomen glagola 'ne zadeti, miniti, izgubiti' (Bezljaj, ESSJ I, 174): *Ti ofe te potèptafh, kateri tvoih Praud grifhé* (I, 311 a). Predvidljiva je tudi zatemnitev besedotvornega pomena pri glagolu *štrikati*, ki nastopa le v zvezi *štrikati mrežo* 'plesti mrežo', in ne več < 'delati mrežo iz štrikov'.

Po skladskih lastnostih se mnogim od naštetih glagolov približuje tudi glagol *flancati*, čeprav se besedotvornopomensko ne izenačuje docela z njimi: < 'saditi flance'. V ospredju ni rezultat dejanja, ampak razmeščanje tega.

¹⁹ Na to kažejo primeri, navedeni v razpravi A. Vidovič-Muhe Primeri tvorbnih vzorcev glagola, SSKLJ 21 (1985), Ljubljana, 47–61 (50–51).

kar izraža podstavni samostalnik. Številne prehodne rabe kot tudi ustreznični niz iz Registra pa kažejo, da glagol nastopa v pomenu 'saditi' in da je tudi pri njem besedotvorni pomen že zastrt: *Pèrpelaj nje notèr, inu flanzaj je na tej Gorri tvoje erbfzhine* (I, 45 a); *Flanzati* (Crajnški) *safaditi* (Slovenški, Besjaziški) *faditi, v'zepiti* (Hervazki, Dalmatinški, Istrianski, Crajški) (III, CcIV a).

Z upoštevanjem pogosteje rabljenih nadomestnih opisov iz Dalmatinove Biblije se je mogoče precej približati razumevanju besedotvornega pomena izsamostalniškega glagola v 16. stol. in predvidljivo skladenjsko pretvorbo prilagoditi le-temu. Približevanje praviloma poteka z vključitvijo manj splošnega jedrnega glagola, npr. *losati* < 'metati/vreči los', in ne 'opravljati/opraviti los'.

V vlogi jedrnega glagola besedne zveze, ki kot skladenjski opis nadomešča ustrezno tvorjenko, pogosto nastopa glagol *delati*. Najpogosteje se z njo izmenjuje. V Dalmatinovi Bibliji je praviloma v številčni premoči tvorjenka, torej krajša, ekonomičnejša možnost: npr. glagol *grešiti* je pogostejši kot zveza *delati greh/grehe*; *ofrati* — *ofrovati* nastopata pogosteje kot zveza *delati ofre*; *špotati se (komu)* pogosteje kot zveza *delati špot (iz koga)*. Pravo nasprotje soobstajanja dveh enakovrednih izraznih možnosti predstavljajo zveze, ki nimajo enobesedne ustreznice (npr. *delati punt*), pa tudi tvorjenke, ki ne potrebujejo opisne razbremenitve (npr. *šaliti se*).

S podstavnimi samostalniki je praviloma označen rezultat dejanja izpeljanega glagola. Pomensko so precej različni, vendar abstraktnost močno prevladuje nad konkretnostjo. Njihov razpon sega od abstraktnih pojmov (*greh*), preko oznak dejanj, procesov in stanj (*maša, igra, los, šala, rod* 'porod'), ki jih je prav tako moč izenačevati z rezultati dejanj izpeljanih glagolov, do konkretnih predmetov (*koren*).

V ospredju sta besedotvorna tipa *-iti -im* in *-ati -am*. Pojavnostno sta precej približana (11 : 8). Tvorba z besedotvornim obrazilom *-ovati -ujem* močno zaostaja (4 glagoli). Do izrazitejšega tekmovalnega razmerja med naštetimi tremi obrazili bi utegnili priti le, če bi glagoli *pleniti* in *plenjati* — *plenjovati*, kjer nastopajo ob isti podstavi, ne bili v tako izrazitem številčnem neravnovesju (16x : 3x — 2x). Glagol *šumeti*, ki je skupini zaradi možnosti dvojnega pojmovanja podstave dokaj pogojno pripojen,²⁰ izpričuje še *-eti -im*.

Glagoli s tem besedotvornim pomenom so v Dalmatinovi Bibliji prisojevalni. Razen glagolov *koreniti se* in *šumeti* vsi nastopajo z osebnimi vršilci dejanja oz. nosilci poteka ali stanja. Vzporedne brezosebne rabe so redke, npr. *Sakaj s'Boshjo beffedo je nej fhaliti* (II, 196 b). Netipični vršilec dejanja, predmet ali okoliščinsko dopolnilo zanesljivo opozarja na pomensko spreminjanje, npr.: *ty odtéti od Hifhe luda ... bodo se fpet pod se, korenili, inu nad se fad nefli* (II, 15 a) (v vlogi vršilca dejanja se namesto rastline pojavlja človek); *Pole, njega Duh popada, inu on sdajci vpye, inu ga tèrga, de se pejni* (III, 36 b) (tekočina → človek); *Inu njegova fhtima, kakòr velike vodé fhumé* (III, 138 a) (premik od tipičnega k netipičnemu je nazorno izpeljan z neokrnjeno primero).

Istorečnost, ki nastaja z izpostavo podstavnega samostalnika, je tudi pri glagolih s tem besedotvornim pomenom najpogosteje izrabljena za kakovostno

²⁰ Tudi nekatera druga razmerja glagolov in samostalnikov (npr. *kašljati* — *kašelj* in *ropotati* — *ropot*) niso povsem izčiščena glede smeri tvorjenosti.

ali vrstno določitev. Praviloma je usmerjana s prevodno predlogo. Npr. Dalmatin: AKu gdu vidi fvojga Brata *gréfhiti en greh, nikar k'fmèrti* (III, 126 a) — Luter: so jemand sihet seinen Bruder *sündigen eine sunde /nicht zum tode* (III 2430). Nasprotno pa izpostava podstavnega samostalnika ob *ropati* ne pomeni pomenske izenačitve, saj samostalnik označuje to, kar je bilo pridobljeno z ropanjem: *le lamuzh Shivino inu roup téh Méft, fmo nam rupali* (I, 102 a). V Japljevem prevodu tvorjenko iz Dalmatinove Biblije pogosto zamenjuje sopomenski opis (prim. prevod citiranega primera: *Kateri vej, de njégov brat en greh ftury, kateri ni sa fmèrt* (10/544, (1786)).

Levo obraziljenim glagolom *zaokrožiti*, *zajeziti*, *zmiriti* ustrezajo le tvorbe z dovršnim jedrnim glagolom: *za-krož-iti* <'narediti krog'. Ti glagoli v Dalmatinovi Bibliji nastopajo sami, brez izhodiščnih nesestavljenih nedovršnikov. V predponsko ali predložno levo obrazilo so poleg funkcije izražanja dovršnosti vezane še druge pomenske vrednosti, ki jih oddaljujejo od izhodiščnih glagolov.

Do danes je iz knjižne rabe izginilo veliko glagolov s prevzetim samostalnikom v podstavi (npr. *coprati*, *losati*, *muštrati*). Nekateri se uporabnostno niso okrepili in so še naprej ostali na obrobju (npr. *flancati*, *štrikati*). Drugi so potrjevali produktivnost besedotvornega vzorca z nadaljnjim levim obraziljenjem. Glagol *koreniti* je nadomestila tvorjenka iz izpeljane podstave: *koreniniti*.

Najbogatejšo levo obraziljenost izpričujejo glagoli *grešiti* (*po-*, *pre-*, *z-*), *koreniti* (*iz-*, *o-*, *u-*) in *deliti*, ki je prisoten tudi v številnih glagolskih kalkih (*raz-*, *u-*; *narazenrazdeliti* itd.). *Coprati* ima edini od glagolov s prevzeto podstavo ob sebi dva dovršnika, nastala z levim obraziljenjem (*ob-*, *pri-*). Sestavljivost s po eno predpono izpričujejo glagoli *roditi* (*pre-*), *znamenovati* (*za-*), *kašljati* (*od-*), *pleniti* (*o-*), *ropati* (*ob-*). Leva obraziljenost podstavne glagole pomensko spreminja, menja pa tudi njihov vidski pomen. Izrazitejša sprememba besedotvornega pomena nastopa pri glagolu *izkoreniti* <'odstraniti s korenem'. Razumevanje prenesenega pomena je v Dalmatinovi Bibliji olajšano z robno opombo: *taku hozhem jeft nje *iskoreniti is moje deshele, katero fim jeft nym dal* (I, 237 b) — **cillu satréti*. Ista pomenska vrednost je ob glagolu *auswurtzeln* omenjena kot značilnost Lutrove rabe: *auswurtzeln — völlig vernichten* (LB. 307*).

Pri glagolih *obcoprati* (*koga*) in *obšrangati* (*mesto*) je ugotovljiva sprememba besedotvornega pomena: *coprati* <'delati copre' — *obcoprati* (*koga*) <'obdati (*koga*) s copri'; *šrangati* <'postavljati šrangó/šrange' — *obšrangati* (*mesto*) <'obdati (*mesto*) s šrangami'.

3.1.1 Delati/narediti iz česa to, kar izraža PoSam ali spreminjati/spremeniti kaj v to, kar izraža PoSam: *del-iti* (*deželo*) <'spreminjati deželo v dele'; tako še *polovičiti* in *razkrušiti* <'spremeniti v kruh(e)' ('drobec, gruda, kepa', Bezljaj, ESS J II, 104). Npr. *my némamo leta S. Sacrament refkrušhiti ali polovizhiti* (I, c II a). Glagol *razkrušiti* danes učinkuje besedotvorno nemotivirano. Stopnja zastrtosti besedotvornega pomena v 16. stol. ostaja uganka. Glagol *polovičiti* je izpeljan iz tvorjene podstave (*pol* > *polovica*). Oznaka *knj.* v SSK J kaže, da danes ni več splošno rabljen (SSK J III, 780). Podstavniki samostalniki v vseh treh primerih označujejo del celote. Zaznaven je en sam besedotvorni tip: *-iti -im*. Pojavitev tretjega delovalnika, ki je skladijsko izpeljana z dajalniško ali predložno tožilniško vezavo izsamostalniškega gla-

gola, kaže, da je besedotvorni pomen treba razširiti s pomensko sestavino dajanja: *Inu ta zhas pride, de on /voim otrokom ima erb/zhino deliti* (I, 111 a); *Po Sabboti fo ony ta roup dilili mej vboge, vduve inu firote* (II, 200 a). Zveza *deliti kaj s kom*, dobljena na osnovi primerov, kjer je pomenskorazvojno v ospredje pomaknjeno stanje (npr. *Eleazar... Dely s'Iosuam red Kanaan/ko deshelo* (I, XIV b)), pa narekuje pretvorbo 'imeti del'.

3.1.2 'Izločati to, kar izraža PoSam': *solz-iti se* < 'izločati solze'. Poleg glagola *solziti se* je sem mogoče uvrstiti še glagol *gnojiti se*, ki se po besedotvornem pomenu razlikuje od glagola *gnojiti (kaj)* < 'dajati (čemu) gnoj'. Besedotvorni pomen je v Dalmatinovi Bibliji šibko zastopan. Predstavljata ga le dva redko rabljena glagola (vsak od njiju ima dve pojavitvi). Glagola sta tvorbeno izenačena, saj obrazilo *-iti -im* izpričuje isti besedotvorni tip. Podstavní samostalnik v obeh primerih označuje snov. V ospredju je izločanje tega, kar izraža PoSam. Proces nastajanja je potisnjen v ozadje. Z njegovo implicitno prisotnostjo pa je vendarle opravičena uvrstitev besedotvornega pomena. Oba glagola sta povratna in neprehodna.

Primerjava z Lutrovo Biblijo pri glagolu *solziti se* odkriva obe skrajni možnosti enosmerno odvisnega prevodnega razmerja: enako besedotvorno strukturiranost nemške in slovenske ustreznice ter premišljeno nadomestitev predstavo tuje fraze z besedotvornopomensko razvidno domačo enobesedno ustreznico.

1. Dalmatin: *ali moje oku je h'Bugu folsy* (I, 271 a);

Luter: *Aber mein auge threnet zu Gott* (I/934);

2. Dalmatin: *Inu Iesus je je folsil* (III, 54 a);

Luter: *Vnd Jhesu giengen die augen vber* (III/2164).

Levo obraziljenost izpričuje le glagol *gnojiti: pognojiti (drevo)*. S tožilniško vezavo je skladijsko opozorjeno na spremembo besedotvornega pomena: *pognojiti (drevo)* < 'dati gnoj' (drevesu).

3.1.3 'Izrekati izreči, govoriti to, kar izraža PoSam': *graj-ati* < 'izrekati grajo'; tako še *marinjovati, panati — panovati, rotiti, svariti, štrafati — štrafovati, tadelati*. Glagol *klagovati* je mogoče le pogojno šteti zraven. Skladijska pretvorba pri njem ni izvedljiva, ker podstavní samostalnik v slovenščino ni bil prevzet. Osnovno motivacijsko razmerje je tako omejeno le na izhodiščni jezik. Zvezi *apelirati na cesarja* bolj ustreza pretvorba < 'nasloviti apel na cesarja'. Podstavní samostalniki so izrazi z abstraktno vsebino (*apel, pan, rota, svar, tadel*). Vršilci dejanja so praviloma osebe. Odstopi, ki jih predstavljajo poosebitve neživega — predmetnosti ali abstraktnega, so redki. Npr.: *Inu nje vrata bodo shalovala inu klagovala* (II, 2 b). Možne so tudi neosebne rabe, vendar so zaradi redkega pojavljanja le obrobne pomena: npr. *katere Buqve je mogo tadelati* (III, 132 b). Razen glagola *marinjovati*, ki je kot koroški izraz naveden samo v Registru, in osamele pojavitve glagola *panati* so vsi ostali v prvi vrsti rabljeni prehodno: *grajati (delu)*; *klagovati (koga)*; *klagovati čez (viude)*; *klagovati nad (kom)*; *klagovati po (tebi) (pšenici)*; *panovati (cesarje) (kače)*; *rotiti (tebe)*; *štrafati (norce) (pregrehe)*. Živost oz. neživost predmeta za ta besedotvorni pomen ni pomembna. Neprehodnost je vzporedno zaznavna le pri nekaterih glagolih: npr. *Vy beffede smifhivate, de le tadelate* (I, 268 a). Besedotvorni pomen ni vezan na en sam besedotvorni tip. Poleg obrazila *-ati -am* (4 glagoli) je ugotovljiva še tvorba z *-iti -im* in *-ovati -ujem* (po dva glagola) ter s prevzetim obrazilom *-irati -iram*. Se-

stavljenost s predponami, ki pušča besedotvorni pomen nedotaknjen, izpričujeta le glagola *svariti* in *štrafati* — oba s predpono *po-*. Glagola *tadlati* in *grajati* sta bila ožji sopomenki. Pogostnostno nista bili uravnoteženi, saj je razmerje 9 : 5. Medsebojno pojasnjevanje, ki je bilo z dodano robno opombo strogo enosmerno izpeljano, je bilo verjetno utemeljeno z ambicijo izrazne bogatitve jezika,²¹ ki razvojno omogoča izločitev manj ustreznega. Npr.: *kateri so njega *tadlali* — **grajali* (II, 143 a). Pomenski premiki, ki so bili v nemščini opravljeni v kasnejšem času in na katere kaže potrebna razlaga,²² v slovenščini niso bili vezani na tvorjenko z isto podstavo, saj jo je raba zaradi tujega izvora zavrgla. Podobna usoda je iz istega razloga zadela tudi glagole *klagovati* ter *štrafati* — *štrafovati*. Glagol *panati* danes spremlja pridih zastarelosti (SSK J III, 517). Intenzivna raba glagola *svariti se* v pomenu 'kragati se' se je končala s protestantskim obdobjem (Pleteršnik, II, 604). To dokazuje tudi primerjava s Japljevim prevodom.

Dalmatin: *IEft se moram vfelej s'vami inu svafih otruk otruki svariti* (II, 28 a);

Japelj: *Sa tó se bóm fhe s'vami pravdal, rezhe Gospód, inu se bóm s'vafimi otrózmi pognál* (6/209).

Podstavno preoblikovani glagol *marnjati* še naprej ostaja na uporabnostnem obrobju (v SSK J II, 696, je opremljen s pojasnilom *nar. koroško*).

Besedotvorni pomen glagola *svariti se* (< 'biti v svaru') se ne ujema z besedotvornim pomenom glagola *svariti*, kar je razločljivo tudi z optostjo na pomenskorazvojno povezane, različne pomenske vrednosti podstavnega samostalnika ('prepir', 'kazen'). Dalmatin z glagolom *svariti* pogosto prevaja *straffen* iz Lutrove Biblije, ki je današnjemu uporabniku pomensko približan z ustreznicama *tadeln* in *schelten* (*strafe* — *Tadel, Rüge, Vormurf* (LB, 373*)). Besedotvorni pomen glagolov te skupine se večinoma razteza od določitve do izvršitve tega, kar izraža podstavni samostalniik.

Izbora glagola *apelirati*, ki je uporabljen samo v robni opombi vsebinsko-povzemalne narave, ni vzpodbudila Lutrova prevodna predloga, saj v njej te opombe ni. Vzporeditev z mestom v besedilu, ki je predstavljeno kot pripovedni mejnik in na katerega se opomba vsebinsko opira, odkriva nedvomno zavestno vzpostavljeno razmerje med mednarodnim in domačim izrazom: *left klizhem na Ceffarja* — *S. Paul apelira na Cefsarja* (III, 76 a).

3.1.4 'Delati/narediti, povzročati/povzročiti komu to, kar izraža PoSam': *srd-iti* (*koga*) < 'povzročati srd' komu; *mujati* (*brate*); *raniti* (*koga*)/(*drakona*); *siliti* (*ženam*); *silovati* (*dečlu*)/(*sestri*); *sramotiti* (*hčer*)/(*sestro*); *srditi* (*mene*); *strašiti* (*vas* z *listmi*); *strahovati* (*mene*)/(*folk*); *škoditi* (*vam*); *škodovati* (*njim*)/(*duši*); *truditi* (*mojstra*); *žmagati* (*mene*)/(*gospoda*). Vsi našteti glagoli so prehodni. Povezuje jih pomenska sestavina negativnega učinkovanja na predmet. Prehodnost je predvidljiva tudi za glagol *mučiti*, ki se brez sobesedila pojavlja v četrtem stolpcu Registra. Neprehodna raba, ki izraža

²¹ M. Orožen ugotavlja, da pojasnjevanje praviloma poteka v smeri od bolj znanega izraza k manj znanemu: Dialektalna in leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika, SSJLK 19 (1983), Ljubljana, 153–175; Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6 (1986), Ljubljana, 403–425.

²² *tadeln* — *untersuchen, für mangelhaft erklären, verunglimpfen* (LB, 374*).

splošnejšo veljavnost, je redko vzporedno zaznavna: npr. *Bug rani inu os-dravi* (I, 260 b; pravilno I, 267 b); *Inu ta Mosh je njega vdaril, de ga je ranil* (I, 199 b).

V ospredju sta dva besedotvorna tipa: pogostejši *-iti -im* (10 glagolov) in redkejši *-ati -am* (3 glagoli). Obrazilo *-ovati* je izrabljeno za izražanje nedovršnosti in ponavljalnosti glagolskega dejanja, čeprav glagolski pari *siliti -silovati*, *škoditi -škodovati* in *žmagati -žmagovati* ne označujejo vselej pričakovane razlike v poteku glagolskega dejanja. Zato je tvorbo z obrazilom *-ovati* treba šteti za tretji besedotvorni tip te skupine glagolov, ki pa kljub nastopanju v parih nima prave izpodrinjevalne moči. Vzrok za to je nedvomno v prvotni namembnosti in v manjši številčnosti. Npr.: *Ony nebodo fhkodili ni konzhavali na vfej moji fveti Gorri* (II, 26 a); *Sakaj jeft fim ftabo, inu nihzhe se néma podftopiti, tebi fhkodovati* (III, 71 b).

Tako vršilci dejanja kot prizadeti so običajno osebe ali živa bitja, možni pa so tudi predmeti ali poosebitve: npr. *Kaj le moja dušho shalite* (I, 271 b); *Tiga Norza ufta fama febi fhkodio* (I, 323 a). Na negativno razmerje med vršilcem in predmetom dejanja neredko kaže že samo poimenovanje vršilca dejanja (*sovražnik, ta hudobni, zoprnik* itd.).

V kasnejših stoletjih so iz knjižne rabe izginili glagoli *martrati, žmagati -žmagovati*. Izrazit upad rabe glagola *martrati* odkriva že primerjava z Japljevim prevodom:

1. Dalmatin: *Kaj le moja dušho shalite inu me martrate s'beffedami?* (I, 271 b);

Japelj: *Kakú dólgu bódete fhe moja dušho shalili, inu mene s'govorjenjam trúdili?* (3/600);

2. Dalmatin: *Ieft tebe rotim pèr Bugu, nemartraj mene* (III, 21 b);

Japelj: *Jeft te sarotym pèr Bógu, nikár me ne nadleguj* (9/170);

3. Dalmatin: *Sakaj ti tvojga Hlapza martra/h?* (I, 85 a);

Japelj: *Sakaj fi tvojmu hlapzu letó shaloft pojfal?* (1/574).

Do danes ga je nadomestil glagol *mučiti*, ki je splošno rabljen, brez narečnega predznaka.

Izrazitejšo pomensko spremembo sta doživela glagola *siliti (komu)* in *silovati (koga/komu)*. V pomenski vrednosti, ki sta jo imela v 16. stoletju, ju danes nadomešča glagolski par *posiliti -posiljevati*, ki je tudi glede vidskega pomena brezhiben. Glagol *silovati* je danes živ le še v knjižni rabi (SSK J IV, 661).

Redki primeri izpostavitve podstavnega samostalnika so osmišljeni s kako-vostno pojasnitvijo ali pa so razložljivi kot prevodno naključje, nastalo zaradi izrazne poenostavitve: npr. Dalmatin: *Okuli inu okuli bo ga ftrafhil nagèl ftrah, de nebo vejdel kam bi imèl pojti* (I, 271 b); Luter: *Vmb vnd vmb wird jn schrecken plötzliche furcht das er nicht meis wo er hin aus sol* (I/935—936).

3.1.4.1 Po povratnosti se od naštetih glagolov loči *groziti se*. V Dalmatinski Bibliji je rabljen samo neprehodno. Sobesedilno je lahko načinovno opredeljen: *On se je grosil moja deshelo poshgati, inu moje mlade lunake pomoriti* (II, 138 b). V pomenski vrednosti 'povzročati grozo z napovedovanjem česa neprijetnega' je glagol z morfemom *se* do danes že zastarel (SSK J I, 770).

3.1.5 'Igrati (na) to, kar izraža PoSam': *arf-ati* < 'igrati na arfo/arfe': *bobnati, lavtati, pavkati, trobentati*. *Pavkati* je zapisan samo v Registru kot koroška vzporednica osrednje znanega in knjižno rabljenega glagola *bobnati*. Na isti besedotvorni pomen je dokaj pogojno mogoče sklepati tudi pri glagolu *psalirati*, čeprav njegova podstava in besedotvorna zgradba nista docela nedvoumni. Možna je dvojna razlaga (< 'igrati na psalter' in < 'peti psalme'), ki je primerjalno preverjena in potrjena z rabami v protestantskih delih. Npr.

1. Dalmatin: *Aku je gdu dobre vole? ta puj Pfalme* (III, 134 b);
Trubar: *Ie li du dobre vole, ta Pfallirai* (Psalter, 1566, 31 a);
2. Dalmatin: *Pujte njemu eno novo peiffen, dobru njemu Pfallirejte s'glafnim vukanjem* (I, 287 a);
Luter: *Singet jm ein neues Lied / Machts gut auff Seitenspiellen mit schalle* (II/992).

Pomenska vrednost samostalnika *psalter* iz Lutrove Biblije je današnjemu uporabniku uzaveščena z razlago *Seitninstrument, Harfe* (LB, 358*). Podobno razlago je mogoče zaslediti tudi v Hipolitovem rokopisnem slovarju: *Nablium, ein Instrument der Musik psalterium genant. psalter, ali árfe* (Dict. I, 383). V Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju pa nemški iztočnici *Pfalmen* sledita zvezi *psalme peti, prepevati* (II/1202). Tudi glagola *lavtati* in *trobentati* pogosteje nastopata v pomenu 'igrati' kot pa s pomensko vrednostjo 'igrati na lavto/lavte' oz. 'igrati na trobento', kar bi predstavljalo izenačitev s predvidenim besedotvornim pomenom. Pri *lavtati* na to kaže sosesedilo: npr. Dalmatin: *Peuci gredo od lprejda, potle ty, kir na strunah lautajo, Mej Dezhلامي, katere bobnajo* (I, 296 a) — Luter: *Die Senger gehen vorher / Darnach die Spielleute ontter den Megden die da paucken* (II/1022). pri *trobentati* pa posredno tudi vztrajno ponavljanje istorečnega vzorca, ki je zaznaven kar pri 45 od 86 pojavitev: *inu ta, kir je s'Trobento trobental, je raven mene stal* (I, 257 b).

Izpeljava naštetih glagolov je enotno potekala z obrazilom *-ati -am*. Izjemo predstavlja le glagol *psalirati* s prevzetim obrazilom *-irati -iram*. Vsi podstavni samostalniki označujejo glasbila. Glagoli s tem besedotvornim pomenom so prisojevalni, čeprav je vršilec dejanja lahko izražen tudi samo posredno: *koku se mora vejčiti, kaj se je piskalu ali arfalu?* (III, 94 b). Praviloma so rabljeni neprehodno. Prehodnost je le redko izpričana: npr. *arfati (kaj), trobentati zoper (vas)*. Na preneseni pomen kaže značilen izbor okoliščinskih dopolnil: *Pojte inu Pfallirajte GOSPVDV u'vashim fercej* (III, 105 a, pravilno 106 a).

Vsi glagoli iz Dalmatinove Biblije, ki izpričujejo besedotvorni pomen 'igrati (na) to, kar izraža PoSam', se do danes niso ohranili. V SSKJ niso več navedeni *arfati, lavtati* in *pavkati*. Navedba glagola *pavkati* v Besedišču²³ vtisa o upadu produktivnosti ne popravlja. Naštete glagole je uporabnostno res omejevala tujost podstavnega samostalnika, čeprav sta samostalnika *pavke* in *harfa* še ostala v rabi. Njune tipične zveze kažejo, da glagola nadomeščajo sopomenski opisi: *udarjati na pavke, igrati na harfo*. Glagoli iz Dalmatinove Biblije ne zrealijo tolikšne širine besedotvornega pomena,

²³ Besedišče slovenskega jezika, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, 1987. II, 91.

kot je ugotovljiva danes,²⁴ saj med njimi ni zgloda za odtenek 'igrati se z igralnim sredstvom'.

Sestavljenko s predpono *za-* ima ob sebi le glagol *trobentati*, ki se tudi sicer najpogosteje pojavlja. Predpona *za-* spreminja njegovo pomensko in vidsko vrednost, besedotvorni pomen pa pušča nedotaknjen.

3.2 'Dajati/dati komu/čemu to, kar izraža PoSam': *gvant-ati* (*koga*) < 'dati/dajati komu *gvant*'; *antvertati*, *arcnovati*, *celovati*, *cirati*, *darovati*, *furmati*, *imenovati*, *kronati*, *kušati/kušiti* — *kušovati*, *lonati*, *snažiti*, *svetovati*, *špižati*, *troštati*, *žegnati* — *žegnavati/žegnovati*. Vsi naštetih glagoli so levo in desno vezljivi. Npr.: *Te lazhne je on šhpishal, te nage je on gvantal* (II, 148 a). Nekateri od njih poleg obvezne tožilniške prehodnosti, ki je predvidljiva tudi za glagola *antvertati* in *celovati* iz Registra, poznajo tudi dajalniško: npr. *darovati mene, darovati snubačem; left tebi darujem to Nyvo* (I, 14 b). Neprehodna raba je pri teh glagolih redko zaznavna, namenjena je poudarjanju dejavnosti vršilca dejanja: *TY pak, kir jo pezhatili, jo bily...* (I, 260 b); *Sakaj Bug nikar dar, temuzh Jerce gleda, tiga kir daruje* (III, 44 a).

Podstavnimi samostalniki so tožilniško vezavni z jedrnim glagolom pretvorbenega vzorca. Najpogosteje označujejo konkretno predmetnost (*arcnije*, *dar*, *gvant*, *krona*, *špiža*), ki je običajno v sobesedilu še natančneje določena. Npr. *Ony nje šnashio slatom* (II, 177 a); *šhpishajte ga s'kruhom inu s'vodo* (I, 242 a). Redkejši so vsebinsko abstraktni podstavnimi samostalniki (*spet*) in tisti, ki označujejo rezultat dejanja (*kuš*). Večina podstavnih samostalnikov je tujega izvora (*arcnije*, *cir*, *furm*, *gvant*, *krona*, *kuš*, *lon*). Vsi so tudi sami bolj ali manj trdna sestavina Dalmatinovega besedišča (npr. *kuš* z dvema in *špiža* z 99 pojavitvami). Med njimi sta dva tvorjena izraza (*gvant* in *antvert*).

Vršilci dejanja ter tožilniški in dajalniški predmeti so praviloma osebe. Na preneseni pomen opozarja bodisi neosebni vršilec dejanja, netipični predmet ali s predložno zvezo izraženo sredstvo. Npr.: *Iagneta tebe gvantajo, inu Kosli ti dajo denarje k'Nyvi* (I, 327 a); *Snashite ta Prasniki s'Maji* (I, 309 b); *Kateri tebe Krona s'gnado inu s'miloftjo* (I, 305 a). Pojavitev neobičajnega vršilca dejanja oz. nosilca poteka ali stanja lahko signalizira tudi spremembo besedotvornega pomena. Npr. *te foitle Spesde zirajo Nebu* (II, 171 a) < 'so cir neba'. Razhajanje med besedotvornim in leksikalnim pomenom je pri tovrstnih primerih pogosto veliko: npr. *Praviza inu Myr je okup kušhujo* (I, 301 a) 'dotikajo'.

Na stopnjo leksikaliziranosti pomena nekaterih glagolov je mogoče sklepati tudi iz razmerja Luter — Dalmatin. Glagol *arcnovati* v Dalmatinovi Bibliji nastopa s pomenom 'zdraviti', na kar kaže tudi prevajanje glagola *heilen* z *arcnovati*. Glagol *artzneien* iz Lutrove Biblije je sodobnemu razumevanju približan s sopomensko frazo 'mit Arznei behandeln' (LB, 304*) — 'zdraviti'. Npr.:

1. Dalmatin: *My Babel arznujemo, ali ona nezhe sdrava biti* (II, 53 b);
Luter: *Wir heilen Babel Aber sie wil nicht heil werden* (II/1372);
Japelj: *Sdrávilil jmo Bábilon, inu ny bil osdraulen* (6 417);
2. Dalmatin: *pomagaj jam sebi poprej, kakòr druge arznuje/h* (II, 160 a);
Luter: *Hilff dir vor selber ehe du andere artzneiest* (II 1776);
Japelj: *Pred bolesnio vsàmi csdravilu* (5 281).

²⁴ Prim. A. Vidovič-Muha. Primeri tvorbnih vzorcev glagola, SSJLK 21 (1985), 50; npr. *fižolčkatil se, frnikolati, balinati, dominati se, žogati se*.

Oddaljitev od osnovnega besedotvornega pomena je zaznavna tudi pri glagolu *imenovati* (*koga*) < 'izreči ime' *koga* ali 'poklicati' *koga*: Dalmatin: *jeft GOSPVD, Israel/ki Bug, sim tebe pèr imeni imenoval... Ia, jeft tebe klizhem pèr tvoim imeni* (II, 18 b) — Luter: *ich der HERR der Gott Jsrael dich bey deinem namen genennet habe... Ja ich rieß dich bey deinem namen* (II/1238).

Pogosti primeri istorečnosti, ki nastajajo z izpostavo podstavnega samostalnika, se uvrščajo v vse že navedene tipe; so posledica prezrealjenosti vzorcev iz Lutrove Biblije; nastajajo naključno, kot posledica izraznih za-dreg; so hoteni, zavestno oblikovani oz. po Lutrovem zgledu zavestno vključeni v slovenski prevod, ker je z njimi vzpostavljena ritmično učinkovita stavčna simetrija. Npr. Dalmatin: *KIr Semlo gruntafh na nje grunt* (I, 305 b) — Luter: *DER du das Erdreich gründest auff seinen Boden* (II, 1054).

Številčno prevladuje izpeljava z obrazilom *-ati -am* (9 glagolov). Močna je tudi tvorba z obrazilom *-ovati -ujem* (5 glagolov), z *-iti -im* pa nekoliko zaostaja (3 glagoli).

Od naštetih glagolov v Dalmatinovi Bibliji le dva izpričujeta skromno sestavljenost s predponami: *snaziti* z *o-* in *u-* ter *špižati* z *na-*. Glagol *osnažiti* (*fooje Brade nej bil ofnashil* (I, 179 a)) je motiviran z osnovnim pomenom podstavnega samostalnika, glagol *usnažiti* pa z drugim pomenom: Pleteršnik: 1. *die Sauberkeit, die Reinlichkeit*, 2. *die Zierde, der Schmuck* (II, 524). Predpone, dodane omenjenima podstavnima glagolama, ne spreminjajo njunega besedotvornega pomena. Slabo razvita predpanska tvorba je pri teh glagolih prej posledica prevzetosti podstave kot pa pojemajoče moči besedotvornega pomena, saj je ta še danes živ, tvorbeno bogat in izrazno pomnožen.²⁵ Navedeni besedotvorni pomen v Dalmatinovi Bibliji izpričuje tudi nekaj glagolov, ki nastopajo le v sestavljeni obliki: *obstrupiti ostrupiti, osemeniti*.

Pri nekaterih glagolih tudi povratnost, izražena z morfemom *se*, narekuje drugačno skladenjsko pretvorbo: npr. *arcnovati se* < 'jemati arcnije', *imeno-vati se* < 'imeti/nositi ime', *svetovati se* < 'imeti svet' ('posvet').

Najopaznejša razvojna poteza, ki zadeva glagole s tem besedotvornim pomenom, je, da so iz rabe postopoma začeli izginevati glagoli s tujim samostalnikom v podstavi. Nadomeščanje se je napovedovalo že v Dalmatinovi Bibliji,²⁶ otipljivejši rezultati pa so zaznavni po dveh stoletjih pri Japlju (prim. nadomestitve za glagol *arcnovati*). Glagol *gvantati* in podstavni samostalnik *gvant se* npr. pri Dalmatinu živahno izmenjujeta s sopomenskima ustreznicama *obleči* in *obleka*. Sopomenska izraza sta pogosto zelo premišljeno izrabljena za oblikovanje stilno učinkovitih dvodelnih formul, tako v prevodno odvisnih kot v prevodno nevezrovanih delih Biblije:²⁷

1. Dalmatin: *Sakaj on je mene oblejkel v'gvant tiga isvelizhanja, inu me je gvantal fto fuknjo te Pravice* (II, 24 b);

²⁵ Prim. A. Vidovič-Muha, Primeri tvorbnih ozorcev glagola, XXI, SSJLK 21 (1985), Ljubljana, 47–61 (51).

²⁶ O tem M. Merše, Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6 (1986), Ljubljana, 375–388.

²⁷ Glede prisotnosti te in drugih stilnih figur v delih slovenskih protestantov prim. B. Pogorelec, Trubarjev stavek, SSJLK 8 (1972), Ljubljana, 305–321; J. Pogačnik, Jurij Dalmatin v luči stilističnih raziskav, Teze in sinteze, Maribor, 1976, 69–87.

Luter: *DEnn er hat mich angezogen mit Kleidern des Heils / Vnd mit dem Rock der Gerechtigkeit gekleidet* (II/1260);

2. Dalmatin: *GVANTATI ALI OBLEIzhi je imajo ty nagi* (I, XV b).

Do danes je delno pomensko zastarel tudi glagol *snažiti*.

3.3 'Izkazovati/izkazati komu/čemu to, kar izraža PoSam': *čast-iti* koga kaj < 'izkazovati čast' komu/čemu; *slaviti*, ki se z narečno določenostjo brez sobesedila pojavlja le v Registru. Tema dvema glagoloma je pogojno mogoče dodati še *ferahtati*, ki je bil kot drugostopenjska tvorjenka s pisno in oblikoslovno prilagoditvijo prevzet iz nemščine. Predpona *fer-* razveljavlja vsebino podstavnega glagola, ki v nemščini nastopa z besedotvornim pomenom 'izkazovati aht komu'.²⁸ V Dalmatinovem jeziku do praktične besedotvorne razstavitve, ki bi jo dokazoval obstoj sopomenskih opisnih nadomestil, ni prišlo. Zelo verjetno je, da besedotvorni pomen glagola v 16. stoletju ni bil uza-veščen.

Besedotvorni obrazili *-iti -im* in *-ati -am* sta v razmerju 2 : 1. Predmeti, s katerimi se tožilniško vežeta glagola *častiti* in *ferahtati*, označujejo to, kar je vredno čaščenja ali zaničevanja. Oba glagola sta prisojevalna, s standardnim osebnim vršilcem dejanja, ki ga občasno lahko nadomesti posebitev abstraktnega: *MOdruft je Jama zhafty* (II, 162 b). Glede na enakost ali precejšnje podobnost nadomestnih besednih zvez iz Dalmatinove Biblije bi bilo skupini mogoče pridružiti še glagol *hvaliti*: *častiti koga — dati, izkazovati komu čast; hvaliti koga — dati/dajati, peti komu hvalo*. Prav nadomestne besedne zveze kažejo, da je besedotvorni pomen vseh naštetih glagolov mejnega značaja, saj ga z drugimi besedotvornimi pomeni družijo skupne pomenske sestavine (izkazovanje — izrekanje tega, kar izraža PoSam; izkazovanje — dajanje tega, kar izraža PoSam). Povezovalno z glagoli, ki imajo soroden besedotvorni pomen, deluje tudi abstraktnost podstavnih samostalnikov, razmejevalno do glagolov z besedotvornim pomenom 'povzročiti/povzročati komu/čemu to, kar izraža PoSam' pa to, da je učinek dejanja pri eni skupini glagolov negativen za predmet, pri drugi pa pozitiven.

Povratnost pri *častiti se* in *hvaliti se* ne vpliva na spremembo besedotvornega pomena. Sestavljenost s predponami izpričuje le glagol *hvaliti*: *pohvaliti se, zahvaliti — zahvaliti se*.

V naslednjih stoletjih so glagoli iz te skupine doživeli nekaj sprememb. Glagol *ferahtati*, ki je bil v 16. stoletju brez prave tekmovalne dvojnice, so kasneje izrinili drugi glagoli (npr. *zaničevati*),²⁹ *slaviti* je postal splošno slovenski; tožilniško vezavo glagola *zahvaliti* (*zahvaliti Gospoda/Boga/kralja*) je nadomestila zveza povratnega glagola z dajalniškim predmetom: *zahvaliti se komu*.

3.4 'Jemati/vzeti to, kar izraža PoSam': *mož-iti se* < 'jemati moža', *ženiti se*. Zgolj ilustrativno, ker nista bila nikoli sestavni del uporabljane besedja, je sem mogoče uvrstiti tudi glagola *poletkovati* < 'pobirati poletke' in *repekovati* iz istega ustrezničnega niza v Registru. Tudi nekatere rabe glagola *buhrati* opravičujejo pretvorbo < 'vzeti buher'. Na takšno razumevanje bese-

²⁸ Prim. I. Kühnhold-H. Wellmann, *Deutsche Wortbildung*, Erster Hauptteil: Das Verb, Düsseldorf, 1973, 70—71.

²⁹ Npr. Dalmatin: *Inu fo ga ferahtali* (I, 155a) — Japelj: *inu fo ga saniz-huváli* (2/42).

dotvornega pomena je mogoče sklepati tudi iz sopomenskega opisa v Registru: *Buhrati* (Crajnški) *oshuro vseti* (Slovénški oli Besjázhki) (III, CcIIIb). Na osnovi pomenske vrednosti, ki jo je glagol *wuchern* imel v Lutrovi Bibliji (*gegen Zinsen Geld leihen* (395*)) in ki je razvidna tudi iz sopomenskih opisov v Dalmatinovi Bibliji (npr. *Sakaj ti mu némajh tooih denarju na Buher dati* (I, 76 b), je določljiv besedotvorni pomen 'dajati/dati, posojati/posoditi kaj na buher'. V tem pretvorbenem vzorcu podstavni samostalnik nastopa kot del primične sestavine in ne več kot tožilniški delovalnik.

Vsi naštetih glagoli so prisojevalni. Vršilci dejanja oz. nosilci stanja so osebe. Primeri iz Dalmatinove Biblije izpričujejo tako prehodnost kot neprehodnost (npr. *buhrati* — *buhrati kaj*, *buhrati s čim*). Podstavni samostalnik v dveh primerih označuje osebo (*mož*, *žena*), lahko pa je tudi vsebinsko abstraktnejši. Abstraktnost podstavnega samostalnika pri *buhrati* zmanjšujejo sobesedilne konkretizacije: *TI némafh na tooim bratu buhrati, ni s'denarmi, ni s'jhpisho, ni sovfém, s'zhim se more buhrati. Na téh, kir so ptuji, morefh buhrati, ali nikar na tooim Brati* (I, 118 a, pravilno 112 a).

Glagola *ženiti se* in *možiti se* izpričujeta sestavljenost s predpono *o-*. Sprememba besedotvornega pomena je predvidljiva pri nepovratno in neprehodno rabljenem glagolu *omožiti* < 'postati mož': *Obtu, kateri omoshy, ta dobru ftury, kateri pak neomoshy, ta bujle ftury* (III, 92 a), čeprav je verjetna tudi domneva, da je leksikalizacija že v 16. stoletju zastrla besedotvorni pomen.³⁰

Glagol *buhrati se* do danes ni ohranil. Podstavni samostalnik *buher se* je že v 16. stoletju izmenjeval s samostalniki *činž*, *obrest* in *žuh*, vendar sta bila izraza *buher* in *obrest* v Dalmatinovi Bibliji še pomensko ločena. Da gre za biblijske pomene obeh izrazov, ki jih je bilo treba uporabnikom šele uzavestiti, kaže po Lutru posneta robna opomba: *Buher imenuje tu kar se od denarju vezh vsame, kakòrje danu: Obrest pak, kadar en obog Mosh mora shitu, vinu, meffu, inu drugc potrebo drashishi, kakòr je vrejndu, inu kakòr Lakomnik hozhe, vseti* (I, 76 b).

Produktivnosti besedotvornih tipov pri tako majhni skupini glagolov skorajda ni mogoče ugotavljati. Osrednja glagola *ženiti se* in *možiti se* sta izpeljana z istim obrazilom (-iti), ki pa mu večje produktivnosti v okviru tega besedotvornega pomena vseeno ni mogoče pripisovati.

3.5 'Imeti, čutiti to, kar izraža PoSam' ali 'biti v tem, kar izraža PoSam'. Besedotvorni pomen se občasno dopolnjuje še s pomensko sestavino izražanja ali izkazovanje tega, kar izraža podstavni samostalnik. *Ajfr-ati* < 'čutiti ajfer' ali 'biti v ajfru': *cviblati, nidati, skrbeti, triumfirati, žalovati*. Prevladujejo povratni glagoli: *čuditi se, flisati se, gnusiti se, kumrati se, luštati se, mujati se, ofertovati se, sanjati se, sramovati se, srditi se, strašiti se*. Označevalna za to skupino je tesna povezanost z besedotvornim pomenom 'delati/narediti, povzročati/povzročiti komu to, kar izraža PoSam' (3.1.4), kamor so ti glagoli uvrščeni, kadar so rabljeni nepovratno in tožilniško prehodno. Vsi naštetih glagoli so prisojevalni. Nekaj med njimi je navidezno neprisojevalnih, ker je prvi delovalnik izražen dajalniško (*meni se je gnussilu nad nymi* (I, 73 b); *ta yfzhe kar se mu lufhta* (I, 323 a)) ali pa opravlja vlogo

³⁰ Lutrov prevod: *Endlich welcher verheiratet / der thut mol / Welcher aber nicht verheiratet / der thut besser* (III/2310).

drugega delovalnika: *Inu GOSPVDA je grévalu tiga hudiga* (I, 56 b), *GO-SPVD, daj meni toifto vodo, de me nebo shejalu* (III, 49 a).³¹

Prvi delovalnik je praviloma oseba, možne pa so tudi posebitve predmetov in abstraktnih pojmov. Npr. *Inu Luna se bo framovala, inu Sonce bo s'framotjo obftalu* (II, 9 b); *Sakaj tiga Mosha slobnost ajfra* (I, 319 a). Glagoli s tem besedotvornim pomenom so v Dalmatinovi Bibliji rabljeni prehodno in neprehodno. Prevladujejo prehodne rabe, le pri glagolih *ofertovati se* in *sramovati se* je stanje obratno. Precej glagolov je predložno vezavnih, čeprav je tudi predložnost pogosto alternativna: *ajfrati čez (koga)/(Jeruzalem)/(postave)*; *ajfrati za (Boga)/(postavo)*; *ajfrati zoper (koga)*; *cviblati na (božji gnadi)*; *gnusiti se nad (njimi)/(zanikrno špižo)*; *gnusiti se čez (koga)*; *mujati se po (njem)/(svetosti)*; *mujati se nad (kapitulom)*; *ofertovati se zoper (stariga)*; *ofertovati se s (snago)*; *skrbeti za (Jakoba)/(obeno reč)*; *skrbeti po (blagu)*; *srditi se čez (Labana)*; *srditi se s (tvojim žalbanim)*; *srditi se zoper (farje)*.

Podstavniki samostalniki označujejo čustveno stanje ali telesno počutje. Oboje je v večini primerov neugodno za vršilca dejanja oz. nosilca stanja.

Največjo produktivnost izpričuje obrazilo *-ati -am* (8 glagolov), za njim pa se razvrščajo še *-iti -im* (4 glagoli), *-ovati -ujem* (3 glagoli) ter manj produktivna *-eti -im* in tuji *-irati -iram*.

Veliko je le glasovno in oblikovno prilagojenih prevzetih glagolov, z daljšo ali krajšo tradicijo rabe in ne morda novih, zavestno tvorjenih iz tujega podstavnega samostalnika. Tudi primeri, kjer izhodišče predstavlja tuje drugostopenjske tvorjenke (*ofertovati se, grevati*), kažejo prej na prvo kot na drugo možnost. Na samo pojavitev in na pogostnost rabe nekaterih od njih je vplival Lutrov prevodni zgled. Dalmatin npr. glagol *ajfrati* uporablja z nič manj širokim pomenskim spektrom kot Luter,³² ki mu je podobno kot drugim narečno obarvanim izrazom z vključitvijo v svoj biblijski prevod zagotovil nadnarečno, knjižnojezikovno rabo.³³

Pri nekaterih glagolih iz te skupine se prav tako po primerjalni poti odkriva, kako velik ustvarjalni napor je bil potreben za ohranjanje in izrazno ustrezno podajanje biblijskih stilnih figur, za kar je predstavljal dober izziv prav Lutrova prevodna predloga. Za pomensko bližnja ali sopomenska glagola iz Lutrove Biblije je tudi Dalmatin skušal poiskati primerni ustreznici. Npr.

Dalmatin: *Nereferdi se zhes te hude, inu neajfraz zhes te hudobne* (I, 325 b); Luter: *ERzürne dich nicht ober den Bösen Vnd eiver nicht ober die Gottlosen* (II/1126);

Japelj: *Nikár se ne prepíraj s'hudobnimi, tudi ne bódi grešnikam nevořh-liv* (5/75).

Podobno kot na relaciji Luter—Dalmatin je tudi pri razmerju Dalmatin—Japelj pogosto opazna nadomestitev tvorjenke z opisom, ki včasih uresničuje le enega od pomenov pomensko širokega podstavnega samostalnika. Ta ča-

³¹ Glede mejnosti tovrstnih primerov prim. J. Toporišič. Nova slovenska skladnja, Ljubljana, 1982, 83—85.

³² *eivern — eifersüchtig, leidenschaftlich, zornig, neidisch sein, eifersüchtig wachen über* (LB, 319*).

³³ Prim. H. Bach, Die Rolle Luthers für die deutsche Sprachgeschichte. Sprachgeschichte, Berlin-New York, 1984, II, 1440—1447.

sovni presek hkrati jasno kaže na proces zamenjavanja glagolov s tujim samostalnikom v podstavi z domačimi ustreznici.

1. Dalmatin: *Dokler Nevernik je offertuje, morajo reuni tèrpeti* (I, 282 a);

Luter: *Weil der Gottlose obermut treibet / mus der Elende leiden* (II/974);

2. Dalmatin: *tooj Ozha ... škèrby sa vaju* (I, 154 b);

Japelj: *toój ozhe ... je v'škèrbi sa vaju* (2/38).

Pri glagolih, ki jih tuji izvor uporabnostno ni omejeval, pa so do danes zastarevale in izginevale iz rabe po tujem zgledu oblikovane zveze s predlogi (npr. *skrbeti po čem*).

Le nekaj glagolov s tem besedotvornim pomenom v Dalmatinovi Bibliji spremljajo predpanske uresničitve: npr. *ajfrati — doajfrati se, čuditi se — prečuditi se, srditi se — razsrditi se, žalovati — razžalovati*. Glagol *zasramovati koga se* po besedotvornem pomenu razlikuje od glagola *sramovati se*: 'spravljati koga v sram' — 'čutiti sram'. Tudi pri vidskem paru *oskrbeti — oskrbovati koga* je leksikalizacija že zakrila povezavo z besedotvornim pomenom izhodiščnega glagola.

3.6 'Določati določiti (komu čemu) to, kar izraža PoSam': *mer-iti* < 'določati mero', *masati, vagati — vagovati* < 'določati vago' ('težo').

Podstavní samostalnikí so vsebinsko sorodni, abstraktni. Glagoli so rabljeni prisojevalno, vršilci dejanja so osebe, osebni vršilec dejanja je v posameznih primerih lahko potisnjen v ozadje, npr.: *Ali kadar se je s'Gomerjom merilu nej ta vezh nafhàl, kateri je vezh bil pobral* (I, 45 b). Vsi so tožilniško prehodni. Tipični predmeti so tisti, ki označujejo to, kar se da meriti ali tehtati: *meriti hišo, les, steno, vodo; vagovati denarje, kruh, zlato*. Z njihovo netipičnostjo je opozarjeno na pomenski prenos: *kateri te visty s'pofstavami merio* (II, 127 a). Na neprehodnost in na glagole z morfemom *se* je pogosto, vendar ne obvezno, vezana sprememba besedotvornega pomena: npr. *vagati* < 'imeti vago' (*fe nej vèdilu, kuliku je ta Bron vagal* (I, 235 b)). V posameznih primerih je bila oddaljenost leksikalnega pomena od besedotvornega že zelo velika, npr. *Inu on se je trykrat meril nad tém Ditetom, inu je klizal na GOSPVEDA* (I, 196 b) 'razprostrl'.

Ponovitev podstavnega samostalnika v bližnjem sobesedilu pri teh glagolih ne ustvarja istorečnosti, saj sta samostalnik, ki stoji sam zase, in tisti, ki predstavlja podstavo tvorjenke, pomensko različna: prvi označuje npr. pripravo za tehtanje, drugi pa težo (*vash Kruh se ima s'vago vagovati* (I, 77 a)).

Glagol *meriti* v Dalmatinovi Bibliji spremljajo tvorjenke *izmeriti, name-riti, odmeriti, premeriti, razmeriti* in *zmeriti*, glagol *vagati* pa *odvagati, prevagati* in *zvagati*. Leva obrazila jih pomensko oddaljujejo od izhodiščnih glagolov, na spremembo besedotvornega pomena pa ne vplivajo. V okviru tega besedotvornega pomena je tvorbeno izrazitejše samo obrazilo *-ati* (2 glagola). Obrazili *-iti* in *-ovati*, ki ga je zaradi vidske neizčičenosti para *vagati — vagovati* le pogojno mogoče šteti zraven, pa se pojavljata vsak samo pri enem glagolu.

Glagoli *masati* in *vagati — vagovati* so v kasnejših stoletjih zaradi tujosti podstavnega samostalnika izginili iz knjižnojezikovne rabe.

4 Glag + Sam₆

4.1 'Pokrivati pokriti, obdajati obdati, oskrbovati/oskrbeti kaj/koga s tem, kar izraža PoSam': *flaštr-ati (pct)* (< *flaštran pot*) < 'pokriti pot s flaštrom';

flikati, soliti, špuntati, štupati, tablati, tunihati (< *tunihanje*), *žalbat*. Prav toliko je tudi levo obraziljenih glagolov, čeprav v paru nastopata le glagola *flaštrati* (*po*flaštrati) in *tablati* (*po*tablati): *obsenčiti, obšrangati, okrpati, omadežiti* — *omadežovati, opasati* — *opasovati, odpasati, pofarbat*, *pozlatiti, ublatiti* < 'umazati z blatom', *zasmoliti*. Izbor levih obrazil (predpon in predlogov) poteka v mejah, ki jih določa besedotvorni pomen, saj je z njimi poleg dovršnosti izražena usmerjenost na površino (*po-*) in okoli česa (*ob-/o-*). Tudi tu je v ospredju izpeljava z obrazilom *-ati -am* (11 glagolov), obrazilo *-iti -im* številčno precej zaostaja (4 glagoli). Obrazilo *-ovati -ujem* je zaznavno le pri drugotno tvorjenih nedovršnikih, zato ga v okviru tega besedotvornopomenskega odtenka ni mogoče šteti med produktivne besedotvorne tipe (*opasovati, omadežovati*).

Razvrščevalne težave ustvarjajo glagoli, pri katerih podstavni samostalniki označujejo rezultat dejanja (npr. *gruntati, gvelbat*). S tem ustvarjajo povezavo z besedotvornim pomenom 'delati/narediti, ustvarjati/ustvariti to, kar izraža PoSam', čeprav se od glagolov s tem besedotvornim pomenom ločujejo po prehodnosti. Prav zato, ker sta pogosto vzporedno zaznavni dve pomenski sestavini (npr. ustvarjanje in dajanje), absolutna razmejitev besedotvornih pomenov ni vedno možna.

Vsi naštetih glagoli so tožilniško prehodni. Predmet, s katerim se vežejo, običajno označuje stvar, le redko osebo (*flikati čerpine, mreže; po*flaštrati *pot; gruntati uto; gvelbat* *nebo; okrpati črevle; špuntati hišo; žalbat* *glavo, kamen, prebivališče, koga*). Neprehodno rabo je pri njih komaj mogoče zaslediti; če se pojavlja, je izrabljena za izražanje ekspresivnejšega pomena, ki se ne ujema več z besedotvornim pomenom, npr: *Inu aku lih Arzat dolgu na nym flika, taku vuner h'koncu letaku gre* (II, 157 b); *Tedaj je on šhe taushent komulceu meril, inu je bilu taku globoku, de néfim mogel vezh *gruntati* — **brefti* (II, 83 b). Drugi primer kaže, da je Dalmatin neosnovno pomensko vrednost glagola *gruntati* skušal bralcem približati s pomočjo ustreznice, dodane na robu.³⁴

Skupino tesneje povezuje tudi konkretnost podstavnih samostalnikov, saj označujejo predmete (*flašter, krpa, šranga, tabla*), snov (*zlato*) ali pojave (*senca*). Med njimi je veliko prevzetih izrazov, ki jih Dalmatin tudi sicer uporablja (npr. *farba, flašter, štupa, žalba*).³⁵ Prav ti so v naslednjih stoletjih sprožili iskanje primernih nadomestil. Potek procesa je že po dveh stoletjih mogoče preverjati z Japljevim prevodom.

1. Dalmatin: *Inu ony fo Davida shalbali h'Krajlu zhes Israela* (I, 170 b);
Japelj: *inu Davida sa krajla zhes Israel máshejc* (2/167);
2. Dalmatin: *Kateri eniga Norza vuzhy, ta Zhèrpine flika* (II, 162 a);
Japelj: *Kdór norza vuzhy, je kakòr tá, kateri zhèrpine vòkùp s'klejúje* (5/295).

Sobesedilno dodane primične sestavine, ki lastnostno določajo glagolske tvorjenke, kažejo bodisi na splošnost podstavnih samostalnikov ali pa že na

³⁴ Prim. F. Novak, Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6 (1986), Ljubljana, 389—402.

³⁵ M. Orožen ugotavlja, da je Dalmatin za otipljive pojave materialnega sveta imel na voljo več sinonimov domačega in tujega izvora. Za abstraktno izrazje pa je značilna manjša izrazna raznolikost: Dialektizmi v jeziku Jurija Dalmatina, Krško skozi čas, Krško, 1977, 87—98.

zastrtost besedotvornega pomena. Npr.: *inu je šhpuntal snotraj s'lejfom, inu je tla te hijhe potablal, Smrekovimi shaganizami* (I, 186 b); *Ti shalbash mojo glavo s 'Oljem, inu moj Pehar pcln natakah* (I, 285 a) 'mažeš, maziliš'.

Večja ali manjša stopnja leksikaliziranosti besedotvornega pomena je ugotovljiva tudi pri drugih glagolih. Npr. *štupati meso* 'začiniti meso', *ublatiti noge* 'umazati noge', kar dokazuje tudi primerjava z Lutrom: *left fim moje noge omila, koku bi je supet oblatila?* (I, 333 a) — *Jch habe meine Füsse gewasschen wie sol ich sie wider besuddeln?* (II/1155).

Številni primeri vzporednega nastopanja podstavnega samostalnika in tvorjenke v okviru iste povedi tipsko ne presegajo že znanih vzorcev. Najštevilnejši so primeri, kjer izpostavo upravičuje kakovostno pojasnjevanje podstavnega samostalnika: *shalbaj tvoje ozhy s'ozhesno shalbo* (III, 139 a). Zanimivi so primeri, kjer je izpostava kljub skladnosti z Lutrovo predlogo razvidno stilno pogojena. Z njo je dosežena simetrija, ritmična uravnoteženost, posredno pa poudarjeno tudi vsebinsko nasprotje. Npr.:

Dalmatin: *Ti néfi moje Glave s'ojlem shalbal: Ona je pak moje noge s'sahalbo* [prav: sh-] *shalbala* (III, 35 a);

Luter: *Du hast mein Heubt nicht mit öle gesalbet | Sie aber hat meine Füsse mit salben gesalbet* (III/2090).

4.2 'Obdelovati obdelati kaj/koga s tem, kar izraža PoSam': *brus-iti nožič* <'ostriti nožič z brusom', *gajžlati Jezusa* <'tepsti Jezusa z gajžlo', *lotati železo* <'spajati železo z lotom', *prešati vino* <'iztiskati vino s prešo' (pomen je razvit preko vmesne stopnje: *prešati grozdje* <'stiskati grozdje s prešo'). Isti besedotvorni pomen izpričuje tudi več sestavljenih glagolov, ki se v nesestavljeni obliki v Dalmatinovi Bibliji ne pojavljajo: *pokositi, raz-/skvasiti, razžagati, zarigljati, zažiglati pravico* (<*zažigalna pravica*) <'potrditi pravico z žiglom'.

Vršilec dejanja je praviloma oseba. Tožilniško izraženi predmet, na katerega je usmerjeno dejanje glagola, je običajno stvar, le pri *gajžlati* oseba. Oddaljitev od teh dveh stalnic je navadno znak prenesenega pomena ali pomenske širitve (npr. *En nuzhizh ta drugi brufsi, inu en Mosh tiga drusiga* (I, 326 b). Redke neprehodne rabe so opravičljive bodisi s sobesedilno naslovnitvijo, lahko pa kažejo na povečano stopnjo leksikaliziranosti pomena, npr.: *Kadar on sazhne gajshlati, taku on prece vbye* (I, 269 a);³⁶ *inu fo brali fooje Vinograde, inu fo preshali, inu fo na ples delali* (I, 138 b).

Podstavnici samostalniki označujejo orodje (*brus, gajžla, kosa, preša, žaga*) ali snov (*kvas, lot*). Zveza *lotano železo* je terminološkega značaja, kar kaže tudi sopomensko besednozvezno nadomestilo iz Registra: *Lotanu shelésu* (Crajnki) *svarjénu shelésu* (Slovenki, Besjazhki) (III, CcVb).

Primerjava z Lutrom odkriva zastrtost besedotvornega pomena pri glagolu *razkvasiti* <'narediti kisló', na kar kaže tudi prevodno nastala istorečna zveza:

Dalmatin: *Inu fo vfi red Preshu/hniki, kakòr ena Pezh, katero Fijhtèr res-béli, kadar oméfsi, inu pufty Qvas /kusi resqvasiti* (II, 106 a);

³⁶ Japljev prevod citiranega primera: *Aku tépe, (bi kdó rekai) naj na enkrat omory* (3/574). Primerjava z Japljem kaže, da se je glagol *gajžlati* že v 16. stoletju uporabljal v pomenski vrednosti, ki se je prekrivala z besedotvornim pomenom, in v pomenski vrednosti, pri kateri je bila prav sestavina, karakteristična za besedotvorni pomen, že zastrtta.

5.3 *Zimovati* <'biti čez zimo'. Podstavni samostalnik označuje letni čas. V skladenjski pretvorbi kot del časovne prislovne zveze dopolnjuje jedrni glagol. Pravilnost take razvezave potrjuje obstoj sopomenskega opisa, s katerim je Dalmatin izmenično prevajal glagol *wintern* iz Lutrove Biblije. Dalmatin: *Inu kadar je ta Brud neleshozh bil, de bi zhes Symo tamkaj oftali* (III, 77 a) — Luter: *Vnd da die Anfurt ongelegen war zu wintern* (III, 2249).

Razen glagola *križati* so bili vsi drugi v Dalmatinovi Bibliji redko rabljeni. Majhno število primerov kot tudi odsotnost vzporednih tvorjenk daje slutiti omejeno produktivnost nakazanih besedotvornih vzorcev. Iz navedenih primerov je komajda mogoče izluščiti potencialno tvorbeno prodornejše priponsko obrazilo *-ovati -ujem*.

SUMMARY

A substantival base is determinable with a considerable certainty for almost one seventh of the approximately 5500 verbs in the Dalmatin Bible — a fact that testifies to a high productivity of this pattern of word formation. There are some 240 verbs derived by means of a suffix, and also approximately 220 prefixed verbs. Their word-formational meanings, determined by a syntactic transformation and verified by synonymous paraphrases in the Dalmatin Bible, demonstrate a variegation that does not lag far behind the situation in modern standard Slovene. The absence of the few shades of word-formational meanings that one could have also expected to find is a sign that they were not needed, rather than a sign of an impotence in word formation.

The base nouns of those verbs in the Dalmatin Bible that are word-formationally on the same level can be arranged into characteristic groups of related denominations, e.g.: terms denoting meteorological phenomena; terms denoting the agent's vocation or status; terms denoting results of verbal action; terms denoting materials, (musical) instruments, abstract notions, etc. Another connective feature is their identical valence, ascertainable by the concrete examples of use of verbs of identical word-formational meanings. Deviations from the syntactically typical patterns (e.g. predication instead of non-predication; transitivity instead of intransitivity; atypical subject, object or adverbial of circumstance) signalize semantic shifts that evolutionally more or less obscured the word-formational meaning. The degree of obscuration is often revealed through a comparison with Luther's translation (which served as a basis for Dalmatin's one).

The most frequent suffix is *-i-ti*, ranking first in eight, second in five, and third in two out of all identified word-formational meanings and shades of meaning. It is followed by *-a-ti*, ranking first in seven and second in six. Also frequent is *-ova/-ava-ti*, which appears in a double role: as a word-formative formant proper (*kraljovati*, *kmetovati*, *klagovati*) and as a means of secondary imperfectivization (*škoditi* — *škodovati*, *žmagati* — *žmagovati*, *krstiti* — *krščovati*). The *-ira-ti* suffix is rare. The suffixes are added to native as well as borrowed bases, which can themselves be complex (*govantati*, *antovratati*). Such a distribution of suffixes reveals analogies whose origin is difficult to determine.

The productivity of word-formative types can be measured also by the number of prefixed verbs. The word-formational meanings evincing the highest potential for prefixation are 'to be that which is denoted by the base substantive' and 'to do, perform or create that which is denoted by the base substantive'. When added to desubstantival verbs, the prefixes regularly change the meaning and the aspectual value of the verbs, but hardly ever their word-formational meaning (e.g. *koreniti se* 'to strike root' — *izkoreniti* 'to tear out by the roots'). More often than by prefixation, a change of the word-formational meaning is entailed by the derivation with the *se* morpheme (e.g. *siriti* 'to make cheese' — *usiriti se* 'to become cheese' or 'to get changed into cheese').

The ensuing centuries witness a depletion of verbs with borrowed substantives at their base. They were replaced by their native synonyms, which were rarely structured according to an identical derivational pattern (e.g. *gajžlati* — *bičati*, *govantati* — *obleči*, *martrati* — *mučiti*, *troštati* — *tolažiti*, *zažiglati* — *zapečatiti*, etc.).

FANTASTIČNO IN FANTASTIČNA LITERATURA

Sledeče razmišljanje izvira iz domneve, da fantastično nastaja ob stiku dveh realnosti. V nadaljevanju pa se ukvarja s pojasnitvijo narave obeh polov, katerih stik povzroča fantastično in fantastično literaturo.

Beginning with the assumption that the fantastic originates in the contact of two realities, the article attempts to illuminate the nature of the two poles whose contact brings the fantastic and the fantasy literature forth.

Fantastično se zdi podobno Einsteinovemu pojmu časa. Tako kot je Einstein dokazal, da čas ni nekaj realno obstoječega, ampak je le odnos med predmetnostma — če ne bi bilo predmetnosti, ne bi bilo časa —, se tudi za fantastično zdi, da je zgolj odnos, nekaj, o čemer ne bi bilo moč govoriti, če bi se eden od polov, na katera se odnos veže, odstranil.

To razmišljanje se bo poskušalo približati naravi omenjenih polov, ki sta sama na sebi nefantastična, realna.

Če govorimo o fantastičnem kot o odnosu, dobimo nekakšen trinom realno—fantastično—realno in ne morebiti binoma realno—fantastično (v drugih oblikah: običajno—neobičajno, realno—irealno, realno—čudežno). Kajti fantastično ni nekaj dejansko obstoječega, ki bi predstavljalo protipol realnosti, ampak je le odnos med dvema realnostma. V bistvu gre le za eno vedno in povsod obstoječo realnost.

Za enkrat ostanimo pri pojasnitvi tistega dela trinoma, ki običajno nerealnost (fantastično »realnost«) razume kot realnost — recimo ji realnost A —, ki se postavlja ob realnost B.

Zakaj lahko običajno nerealnost razumemo kot realnost? M. Boss v svoji knjigi *Novo razlaganje sanj* piše:

Danas, doduše, svi rado koriste veliko riječ »stvarnost«. Ima čak i takvih koji se pozivaju na više od jedne stvarnosti. Oni uz jedinu pravu dodaju i jednu drugu, a da već o pravoj nisu u stanju reći što to zapravo znači: »stvarnost«, ili pak »stvaran«. Oni koji olako za nešto kažu da je »stvarno«, a za nešto drugo opet da je »nestvarno«, najčešće ništa ne slute o dugoj i značajnoj povijesti stvaranja naše današnje predožbe o »stvarnosti«. A ukoliko se ne poznaje ta povjest, ne može se i znati što je to zapravo »stvarnost«. Stoga cijela ta priča o stvarnosti budnog stanja, o nestvarnosti onog što se sanja i o razlikama između toga dvoga, ostaje visjeti u zraku. Sa strogom znanstvenošću to nema nikakve veze.¹

Boss torej pove, da običajno, poljudno razlikovanje med realnostjo in nerealnostjo v znanstvenem jeziku nima kaj početi in da je takšna raba v bistvu zunajznanstvena in je znanost ne sme sprejeti nekritično.

Hkrati pa nam citirani odlomek že kaže enega od pojavov, ki se običajno označi z besedo nerealno. To so sanje. Sanje kot nerealnost, ki se postavlja ob budnost kot realnost. Za Bossa so sanje, tako kot budnost, realno. Govori

¹ Boss, str. 240.

o realnosti budnega stanja in o realnosti sanjanja. Začetni formalni trinom lahko izpolnimo z dvema realnostma: budno stanje — fantastično — sanje. Niso sanje fantastične. Fantastično nastane zaradi soočenja dveh realnosti.

Kakšna je narava teh dveh realnosti in s čim je mogoče dokazati, da ima realnost A za človeka isto vrednost kot realnost B, zakaj stik med njima človek dojema kot fantastično?

Sanje so torej naravni vir fantastičnega (če jemljemo literaturo kot umetni vir, ki lahko sanje le zapiše ali pa jih emitira s posnemanjem tehnike sanj). Takšna vira sta še mit in otroštvo. Zastavi se vprašanje, ali so vsi ti trije pojmi na isti ravnini, glede na to, kaj označujejo. Predvsem se zdi vprašljiva umestnost pojma otroštvo.

Otroštvo je določeno obdobje v ontogenetskem razvoju človeka, ki je zaznamovano tudi s specifičnim dojetjem sveta.

Lévi-Strauss, avtor izdelane tehnike razlaganja mitov, je v mitu videl način mišljenja primitivnega človeka.²

Sanje je mogoče razumeti kot specifično odprtost svetu,³ ki se razlikuje od odprtosti svetu v budnem stanju.

Mit in sanje je potrebno na tak način opredeliti zato, ker bi bilo oba pojma moč razumeti kot zgodbo, torej kot produkt sanj in mita (prav beseda mit to tudi najpogosteje označuje).⁴ S tem pa bi otroštvo ne spadalo na raven tako razumljenih pojmov. Če bi jima pripisali takšen pomen, potem bi morali namesto otroštvo rabiti pojem otroška fantazija, ki bi ga razumeli kot rezultat specifične odprtosti otroka do sveta. Torej otroška fantazija (kaže se v simbolni igri in otrokovih likovnih izdelkih) ali pravljica. Pravljičice so toliko kot zapisana otroška fantazija. Tudi miti in sanje se ohranjajo, le če so zapisani. Otrok je še v fazi »ustne« kulture, če prevzamemo termin, ki ga je uporabil A. Cook, ko je poskušal opredeliti šest faz v razvoju odnosa med mitom in jezikom.⁵ Prvi dve fazi je imenoval kot »ustni« ali »predpisni« kulturi. Prag pismenosti postavlja v Egipt (hieroglifi): egipčanska civilizacija⁶ pa se tudi drugače običajno pojmuje kot tista, ki predstavlja prehod iz primitivne v sodobno misel, prehod iz mitosa v logos, ki je končno dobil vseobsegajočo moč v Platonu.⁷

Otrok naredi z obvladovanjem (alfabetske) pisave korak iz otroštva v odraslost. Potemtakem je šele odraslost tista doba, ko se kodificira otroška fantazija v obliki pravljice ali kakšne njej podobne literarne zvrsti.

² Jameson, str. 102.

³ Boss, str. 263 in nasl.

⁴ Valentin Kalan navaja v svojem prispevku v Problemih različne pomene grške besede ho mythos, ki jih je nase prevzemala v zgodovini. Mit je pripoved, zgodba, izmišljotina, povest, basen, pravljica, bajka.

⁵ Cook, str. 66.

⁶ Hegel vidi v egipčanski civilizaciji začetnico umetnosti, t.i. simbolične umetnosti, ki lahko nastane le tedaj, ko postane simbol zaveden: »Stoga vidimo da se opet javlja neko izmirenje jedinstvo, kakvo smo našli na prvome stupnju, ali ipak s tom razlikom što identičnost značenja i njegovog realnog određenog bića nije više neposredno ujedinjenje, već ujedinjenje koje je proizvedeno iz razlike, te stoga nije zatečeno, nego je iz duha stvoreno.« (Estetika 2, str. 59). Egipčanska civilizacija predstavlja prag k popolni osamosvojitvi ideje kot take, ki ne išče več sedeža v čutnozaznavni pojavnosti.

⁷ A. Cook postavlja Platona v tretjo fazo, ki jo imenuje faza abstraktnega presvetljenja (Mit i jezik, str. 67).

Torej bomo uporabljali vse tri pojme (sanje, mit, otroštvo kot tri specifične načine človekove odprtosti v svet, ki so hkrati trije viri fantastičnega. Sedaj lahko izpolnimo še druga dva trinoma. Poleg že omenjenega, sanje—fantastično—budnost, sta to še: otroštvo—fantastično—odraslost in mit—fantastično—nemit.

Otroštvo in odraslost predstavljata dve obdobji v ontogenetskem razvoju človeka. Medtem ko mit predstavlja nasproti nemitu fazo v filogenetskem človekovem razvoju. In kaj so sanje v odnosu do budnosti? Sanjata odrasel človek in otrok. Torej ne gre za takšno zaporednost kot pri mitu in nemitu ter otroštvu in odraslosti, ko po preteku določenega časa eno obdobje zamenja drugo. Vendar pa odraslost in nemit nista nikoli čista, kajti kot pravi Cook, ko govori o mitski razsežnosti sodobne literature, se nič nikoli ne izgubi. To pa pomeni, da otroštvo in mit v odraslem in nemitskem človeku puščata sledove, ki se manifestirajo kot sanje. Po Freudu so sanje izpolnitev iracionalnih želja, ki koreninijo v našem otroštvu.⁸ Tisto, kar je bilo nekoč zavestno in česar se po prestopu v novo obdobje ali iz ene stvarnosti v drugo — iz otroštva v odraslost, iz mita v nemit — ne zavedamo več, je v človeku »ostalo« kot podzavest, ki se manifestira v sanjah. (Kasneje bo v delu pokazano, da tudi književni znak kot zavestna umetniškova tvorba korespondira z mitičnim in tako dobiva specifične razsežnosti v primeri z nekknjiževnim jezikovnim znamenjem.)

Poleg teh treh trinomov, mit—fantastično—nemit, otroštvo—fantastično—odraslost, sanje—fantastično—budnost, pa obstaja še četrti. Človek se lahko nahaja še v dveh realnostih, od katerih je ena običajno pojmovana kot nerealnost. To so različna patološka stanja, katerih rezultat so patološke manifestacije.

V prejšnjih treh primerih gre za stanja zdrave človekove duševnosti, patološke manifestacije pa nastanejo zaradi različnih duševnih motenj. Toda tudi tokrat lahko govorimo o dveh realnostih, ki sta sami po sebi nefantastični, fantastičnost povzroči šele njun stik.

Kajti sedaj se lahko vprašamo, kaj bi se zgodilo, če se ne bi zbudili, če ne bi odrasli, če ne bi prestopili v nemit, če ne bi ozdraveli.

Poznali bi samo eno realnost, ki je ne bi mogli vzporejati z nobeno drugo in bi bila za nas tudi edina resničnost. To pa pomeni, da se do nje ne bi mogli obnašati kot do lažne realnosti, saj bi to že predpostavljalo poznavanje še ene — resnične realnosti.

V sanjah pogosto eksistiramo na način, ki je s stališča budnosti nerealen (letim na zelenem travniku nad zreliimi žitnimi polji; ležim v krsti in prosim starše, naj me nikar ne pokrijejo, naj mi dajo k obrazu svečo, da bodo videli, da bo plamenček zatrepetal...), a kljub temu stvari in dogajanja ne sprejemamo kot lažne. S stališča budnosti pa se nam takšne sanje kažejo kot laž. (Laž je, da je mogoče leteti na travnati preprogi: laž je, da je moč človeka, ki govori, imeti za mrtvega.)

Podobno je tudi v otroštvu. Otrok ne sprejema tega, da je volk požrl Rdečo kapico in da je potem živa prišla iz volkovega prerezanega trebuha, kot laž. Torej ne kot nekaj fantastičnega, ampak kot nekaj realnega. To bo zanj laž šele, ko odraste — ko se »prebudi«.

⁸ Bohak, str. 35.

Seveda se v sanjah pogosto bojimo, strah se stopnjuje do groze. Tudi otrok večkrat tako reagira na realnost, ki ga obdaja. Strah je čutil tudi primitivni človek, ko je spoznaval moč predmetnosti, ki ga je obkrožala. Strah ni zapustil niti odraslega, civiliziranega človeka. Včasih se zdi, da je strah posledica fantastičnega, ker strah nastaja tudi zaradi nerazumevanja predmetnosti in pojavov. Vendar strah s fantastičnim nima ničesar opraviti. Mogoče prav obratno: strah je dokaz, da predmetnost, ki nas obdaja, dojemamo kot resnico in ne kot laž. Bistvo fantastičnega je v tem, da ob »prebujenju«⁹ prejšnjo realnost dojemamo kot laž.

Zoran Mišić je v predgovoru k Antologiji francoske fantastike opredelil fantastiko na način, ki nasprotuje temu, kar trdi to razmišljanje:

ja bih rekao da je u literaturi prava fantastika ona koja sebe predstavlja kao suštu stvarnost, koja u potpunosti preuzima ulogu realnosti. Sve što je u takvoj vrsti literature natprirodno mora se prikazati kao da zaista postoji, inače fantastike nema. Bili da su to vile, veštice i vukodlaci, ili srealistički preobražaji stvari, oni se moraju pojaviti na javi, a ne u snu ili ludilu, tako da oni koji su jih ugledali moraju u njih poverovati.⁹

Ob tem citatu je moč preveriti pravilnosti naših doslejšnjih misli. Prva razlika je v tem, da Mišić ne govori o dveh realnostih, ki bi se postavljali druga ob drugo, ampak le o fantastični »realnosti«. V paradoks Mišića pripravi misel, da je prava fantastika v literaturi samo tista, ki v popolnosti prevzema vlogo realnosti. Osebe se do nadnaravnih pojavov obnašajo, kot da bi bili realni. (To izhodišče ima tudi ta razprava.) Toda vprašamo se lahko, za koga je potem literarni svet še fantastičen, če se literarnemu junaku kaže kot realnost. Najbrž za bralca, o čemer pa Mišić ne govori. Literaturo razume v nasprotju s sanjami in norostjo kot budnost. Za razliko od stvari, ki jih vidimo v sanjah in v katere ne verjamemo, mora biti pravo fantastično literarno delo narejeno tako, da je njegov svet povsem realen. Boss govori o budnosti sanjanja — to budnost lahko primerjamo z budnostjo junakov v literarnem delu. Torej so sanje in fantastično literarno delo na istem nivoju (sanje so specifičen znakovni sistem ali »jezik«). Že prej je bilo omenjeno, da se v sanjah obnašamo do nadnaravnih stvari kot do realnosti — tako kot bi se moralo po Mišićevem mnenju dogajati v pravi fantastični literaturi. Laž ali fantastika so sanje šele, ko se prebudimo. Literatura je fantastična šele, ko jo sprejme bralec. Zdi se, kot da Mišić znakovnega sistema literature ne loči od predmetnosti. Literatura mu je toliko kot dejanskost.

Lahko pa bi razumeli Mišićevo izrivanje sanj in halucinacij s področja prave fantastike tudi drugače. Fantastično literarno delo ne sme imeti okvira, v katerem nam pripovedovalec pove, da je uokvirjena zgodba produkt sanj ali kakšnih patoloških stanj. S tem bi označil sanje kot laž že sam pripovedovalec in ne šele bralec.

Mišić braleca ne upošteva in tako dela bistveno napako, ko literarno delo postavlja na raven dejanskosti in ne na raven sanj kot znakovnega sistema.

Mišić ne daje sanjam in halucinacijam (nasproti magičnemu, ki mu je sedež fantastike) vrednost fantastičnega še zaradi nečesa.

⁹ Predgovor k Antologiji francoske fantastike, str. X.

Če ponovimo njegovo misel, da se morajo čaravnice, volkodlaki, vile pojaviti v budnosti in ne v sanjah in norosti, in to misel postavimo ob zgornjo, dobimo takšno razmerje: sanje, halucinacije so toliko kot nebudnost, mit je toliko kot budnost. Če Mišić stvar tako razume, potem je mogoče budnost mita vzporednosti s t. i. pravo budnostjo, ki se postavlja ob sanje. To pa bi že pomenilo, da se fantastične stvari dogajajo tu in ne tam. Mišić spet pade v paradoks, ko pravi, da se mitski svet v zavesti prednikov ni zdel niti malo fantastičen. Za koga je potemtakem fantastičen? Najbrž za nemitskega človeka. Tudi Mišić pravi, da danes v ta čudežni svet ne verjamemo več. To pa vse govori o tem, da se mora zgoditi nekaj, če hočemo, da bo imelo vrednost fantastičnega, tam in ne tu. Kajti za mitskega človeka tak svet ni bil nadnaraven, ker je bil tu.

Mit je bil nefantastičen do tedaj, dokler ga človek ni presegel — tako kot je to s sanjami, norostjo in otroštvom. Mit je sam na sebi »budnost« toliko, kot so to sanje, norost in otroštvo.

Če so se za mitskega človeka zdele normalne številne metamorfoze, se za sanjalca zdi popolnoma naravno, da plove nad žitnimi polji. Kateri od njiju bo rekel, da gre le za navidezno preobrazbo narave, za laž? Nihče. To lahko naredi šele budni ali nemitski človek.

Mišić greši v tem, ko ne razume mita, sanj in patoloških manifestacij na isti ravnini. Sanje in patološke manifestacije mu niso fantastične zaradi tega, ker izenačuje sanjalca v sanjah z budnim sanjalcem, ne zavedajoč se, da je za sanjalca vsa stvarnost, ki ga obkroža, pa naj bo še tako nenavadna, realna, nefantastična, tako kot je za mitskega človeka. Čeprav ugotavlja, da je za mitsko zavest nenavadna stvarnost povsem realna, pa kljub vsemu ne vidi fantastike v odnosu, ampak mu je fantastična sama mitska realnost.

V mitu, sanjah, otrokovem dojetanju sveta in patoloških manifestacijah antropologi in psihologi ter psiholingvisti odkrivajo iste zakonitosti. To je dodaten protidokaz Mišićevemu pojmovanju, ki postavlja ostro ločnico med mitom ter sanjami in patološkostjo. Kako naj bi bilo mogoče, da sanje in patološkost nista vir fantastičnega, če pa ju obvladujejo iste zakonitosti, kot obvladujejo mit?

Fantastično kot posledica neprepoznavanja specifičnega znakovnega sistema

Če primerjamo mit in nemit ali sanje in budnost in poskušamo opredeliti razliko med temi realnostmi, bi rekli, da so stvari, ki se dogajajo v sanjah, nelogične v primeri s temi, ki se dogajajo v budnosti, ali da v sanjah vlada drugačna logika kot v budnosti.

Kaj povemo, ko rečemo, da se nam določen potek dogajanja zdi logičen? To, da se stvari odvijajo tako, kot predvideva naš logični vzorec, ki ga sprejmemo prek posredovanja jezika ali jezikovnih znamenj. Če na primer rečemo *Vino je kri*, nam naš logični vzorec to sporočilo ovrednoti kot lažno. Kajti znaka kažeta na dve različni predmetnosti. Potemtakem sta ta dva znaka glede na to, kaj označujeta (glede na vsebino znakov), nezdružljiva.

Isti stavek *Vino je kri* pa je pri katoličanih sprejet kot resnica in ne kot laž. Ali potem pomeni, da v verskem obredu, ki tako bere verigo označevalcev, ni logike, saj besedi *vino* in *kri* kažeta na isto izvenjezikovno predmet-

nost kot v prvem primeru? Torej označevalci ostanejo nespremenjeni v obredu in izven njega. Tu velja Lévi-Straussova misel o prevladovanju označevalcev nad označenim ali Lacanova trditev o avtonomnosti označevalcev, ki ju ilustrira s pismom: »... pismo koje stoji kao simbol obustavljene ali odgođene komunikacije uopće, ili autonomije označitelja, koji ide svojim vlastitim putem, bez obzira na nova značenja i nove upotrebe u koje ga se stavlja, objekt koji slobodno pluta u svjetu i upija svaki novi tip vrijednosti.«¹⁰

Kaj se dogodi na poti iz neobreda v obred? Označevalci se izpraznijo: napolniti jih je mogoče z novimi pomeni. In tu bi lahko bila razlika med logiko stavka v neobredu in obredu. Označevalci ostanejo isti, le da se na poti iz neobreda v obred izpraznijo in lahko napolnijo z novimi pomeni.

Strukturalizem daje označevalcu konvencionalen značaj. Kako bomo določeno predmetnost poimenovali, je odvisno od družbenega »dogovora« in ne od poimenovane stvari same na sebi (znak je poljuben) ali morda samo od posameznika.

Kaj pa pomen znaka? Ali je ta zares povsem subjektiven? Edmund Leach pravi, da je tudi ta zamejen s konvencijo družbe (četudi se je ne zavedamo). Dubravko Škiljan govori o filtrih, preko katerih se prelivajo pomeni. Kakšen pomen ima določen znak za posameznika, je torej odvisno od njegovega resničnostnega vzorca, ki je splet individualnih in kolektivnih izkušenj. Takole piše:

individualna sloboda u pridavanju značenja znakovima nikako nije apsolutna, jer je svako pojedinačno iskustvo duboko uraslo u kolektivno iskustvo grupa kojima taj pojedinac pripada i tako je determinirano čitavim nizom društvenih i historijskih faktora kroz koje se čovjek i iskazuje kao ljudsko biće. To ujedno ima za posledicu da se značenje može promatrati ne samo na individualnoj razini nego i na kolektivnim nivoima koje određuje strukture najrazličitijih socialnih grupacija.¹¹

Leach pravi:

Medutim, umetničko predstavljanje opšteprisutnih objekata u različitim kulturama sledi veoma različite konvencije, i to je izgleda značajno. Sasvim je moguće da svaki pojedinac opaža svoj svet onako kako to sugeriše njegova kulturna podloga. Danas najvećim delom sveta dominiraju »realističke« slike koje se dobiju pomoću fotografskih aparata.¹²

Otrok se nauči oblike praznih označevalcev določenih predmetov, ki jih postopoma polni s pomeni. Za otroka je npr. beseda *volk* prazen označevalec, ki ga napolni z individualnimi in iracionalnimi pomeni. Ko odraste, ta individualni in iracionalni pomen vsaj deloma zamenja (lahko tudi popolnoma) konvencionalni pomen. Ta pa ima po Leachu danes vrednost »realističnih« slik. Znak *volk* ima za nas vrednost (pomen) določenega bitja s točno določeno fizično podobo, *vinc* vrednost določene tekočine za pitje.

Dubravko Škiljan piše,¹³ da prav umetnost ohranja individualni in iracionalni pomen znaka. Nadrealizem je bila umetniška smer, ki je temeljila na iracionalnem pomenu znaka. Umetnost se na poti k doseg tega cilja poslužuje metafore. Torej smo pridobili še en način branja stavka *Vino je kri*.

¹⁰ Jameson, str. 112.

¹¹ Škiljan, str. 31.

¹² Leach, str. 35.

¹³ D. Škiljan: U pozadini znaka.

Vino je kri.   laž
 Vino je kri.   resnica
 Vino je kri.   metafora

Prvo branje pripada vsakdanji logiki, drugo logiki obreda in tretje logiki umetnosti. Prvi in drugi primer je treba brati sintagmatsko, zadnji pa je potreben transformacije, potrebno ga je torej razumeti paradigmatično. Da drugega ne smemo sprejemati tako, nas izrecno uči nauk religije. Kajti *vino* ni simbol *krvi*, ampak je *kri* sama.

Zanimiv primer navaja v svoji knjigi tudi Leach. Prav tako iz današnjih dni, vendar ne iz območja religije, ampak politike. Govori namreč o državnem udaru, ki ponavadi ne zahteva veliko žrtev, ampak le zasedbo vladne palače, potem ko se prejšnji oblastniki umaknejo v udobno prežnanstvo.

Potemtakem bi lahko rekli: *Vladna palača je oblast*. To ni laž, ni metafora, ampak resnica, čeprav vemo, da je vladna palača zgoli določena zgradba, oblast pa predstavljajo ljudje. Toda za ljudi tista palača, ki jo vidijo kot stvar iz betona in železa, dobi točno določen ideološki, konvencionalni pomen, ki nima vrednosti Leachove »realistične«
slike.

Ko vzporedimo prvi stavek *Vino je kri* s tem drugim *Oblast je palača*, vidimo, da gre v prvem primeru za identifikacijo s konkretnim pojmom, v drugem pa z abstraktnim. Toda iz Svetega pisma vemo, da je *kri* toliko kot *življenje* — ponovno gre za primerjavo konkretnega z abstraktnim. (Takšno vrednost ima kri tudi v mezopotamskem mitu o stvarjenju človeka: »Da bi se čovjeku odahnuo život, upotrebljena je krv ubijenog boga, u skladu sa drevnim vjerovanjem, koje je izraženo i u Starom zavjetu (Ponovljeni zakon 12, 23), da je krv bit života.«)¹⁴

Če imamo podani dve premisi, lahko iz njiju potegnemo že tudi sklep.

Vino je kri.
 Kri je življenje.
 Vino je življenje.

Za drugo premiso in za sklep bi lahko rekli, da sta latentna. Danes sta v religiji seveda zavestna, v mitu pa sta najbrž podzavestna.

Iz grške mitologije bom za ilustracijo navedla še dva primera. Prvi je iz mita o Faetonu, drugi iz mita o Prometeju.

Mit o Faetonu, sinu boga sonca, se zaključi z metamorfozo: Faetonove sestre se zaradi žalosti, ker so izgubile brata, spremenijo v jelše. Mit ponuja ti dve premisi: *Sestre so jelše, Jelše so žalost*. Iz tega izvedemo še sklep: *Sestre so žalost*.

Spet lahko razumemo drugo premiso in sklep kot produkt zapisa mita (kajti le tako se nam je ohranil), ki ga že upravlja nemitska zavest. Mitične elemente moramo šele izluščiti iz mita kot pripovedi.

Oglejmo si še primer iz mita o Prometeju. Po stoletnih mukah, ki jih je Prometej prestajal priklenjen k skali, ga osvobodi Zeusov sin Heraklej. Toda da bi bilo zadoščeno Zeusovi jezi, je moral Prometej nositi železni prstan s koščkom skale in biti tako za vedno priklenjen.

Kako lahko tokrat izpolnimo logični vzorec? Če poenostavimo, bi lahko rekli:

¹⁴ Mitologija Bliskog istoka, str. 35.

Prstan je skala.
Skala je nesvoboda.
Prstan je nesvoboda.

Tokrat smo morali pridobiti prvo premiso. Vendar je ta mit še posebej zanimiv, saj nam izrecno govori, da ima tak logični vzorec vrednost resnice le za Zeusa, ne pa za Prometeja. V bistvu gre tu že za srečanje dveh jezikov: mitskega, ki ga poseduje Zeus, in nemitskega, ki ga poseduje Prometej. Prstan je skala le za Zeusa, ne pa za Prometeja, ki mu je prstan le spomin na nesvobodo (simbol), ne pa nesvoboda. Prometej je svoboden in nesvoboden. Mogoče se nam tu razkriva tudi skrivnost magije. Tako lahko razložimo tudi za nas nelogična dejanja vračev.

E. Leach v svoji knjigi navaja primer, ko vrač prelomi las žrtve, s tem pa naj bi lastnika lasu pokončal. Leachu so takšna dejanja posledica neločevanja znakov in signalov. Takšno ekspresivno dejanje je ocenjeno kot napaka. Mi pa se lahko vprašamo, če je to zares bila napaka. Kaj ni bila žrtev na tak način dejansko pokončana?

Poskusimo vzpostaviti logični vzorec tudi za ta primer.

Las je človek.
Človek je življenje.
Las je življenje.

Da je človek življenje, je seveda moja predpostavka, saj ne poznam življenja skupnosti, ki se poslužuje takšne magije. Lahko bi izbrala tudi kaj drugega: moč npr.¹⁵

Do nas prihaja le premisa *Las je človek*. Torej vse drugače kot v zgoraj naštetih primerih, ki vključujejo mit v zgodbo. Ta pa nezavedno simboliko mita že razvezuje. Gre že za mit, gledan s stališča nemitskega človeka.

Toda poskušajmo se vživeti v mit. Če je *las* toliko kot *življenje*, tako kot je *palača* toliko kot *oblast*, potem pomeni, da ko vrač prelomi las, človek dejansko ne obstaja več. Toda če gledamo na mit od zunaj (iz nemita), potem se nam stvar pokaže kot v zgodbi o Prometeju, ki je svoboden in nesvoboden. (Nesvoboden za mitsko življenje, ki ga poseduje Zeus, svoboden zase. Tu se kaže Zeus kot nemočni, prevarani. Podobno gledamo mi na primitivnega človeka, ki so ga varala vračeva dejanja.) Za mitskega človeka je ta človek mrtev, za nas pa je živ, torej je živ in mrtev hkrati. Ta hkrati je seveda nerealen, saj človek tako dejansko ni nikoli obstajal: za mitskega človeka je bil mrtev, za nas je živ.

Zaustavimo se še nekaj časa pri stavku *Palača je oblast*. Po svoji konstrukciji predstavlja sklep. Torej tisto, kar je pri mitu latentno, je v tem primeru zavedno. Sedaj moramo najti dve premisi, ki pripeljeta do takšnega sklepa.

Palača je človek.
Človek je oblast.
Palača je oblast.

¹⁵ Za oba pa se najde potrditev v mitih. — V afriškem mitu (Togo) o strašnem Divu imajo lasje vrednost življenja. Strašni Div je prinašalec smrti, ki mu ljudje zažgo lase. Ko ogenj pride do glave, se Div zruši kot mrtev. Lasje pa so toliko kot moč v znani biblijski zgodbi o Samsonu in Dalili. Samsonova moč je namreč zbrana v njegovih laseh.

Seveda danes ne moremo reči, da je *palača človek*, saj beseda človek, ki pomeni točno določeno fizično bitje, nima pomena oblasti. Toda če rečemo *Palača je oblast*, je isto, kot če bi mitski človek rekel *Palača je človek*.

Tematsko bi v to območje sodil tudi primer iz Cankarjeve povesti Kralj Malhus. Odlomek, ki bo služil za analizo, se glasi takole:

Kralj Malhus je spoznal jasno, da nima v svojih rokah več moči kot novorojen otrok. On, Malhus, nima nikake moči; Malhus z debelim trebuhom in mozoljčastim obrazom. Vso moč ima neko nevidno bitje, ki se imenuje kralj in ki je vsled nesrečnega naključja spojeno z njim. Oviija se ga kakor plašč. — a če vrže ta plašč raz sebe, tedaj stoji na cesti nag in ubožen brez kosa kruha in brez ugleda. Kralj zapoveduje — in krivijo se hrbti vsenaokrog: Malhus prosi, a nihče se ga ne usmili...¹⁶

Iz odlomka lahko izvedemo naslednji logični vzorec:

Malhus je kralj.
Kralj je moč.
Malhus je moč.

Malhus ima moč le preko tega, da je kralj, prav tako kot ima človek oblast, le če poseduje palačo. Bistvo Malhusovega spoznanja je v tem, da človek ne postane kralj zaradi svoje moči, ampak da mu kraljevsko poimenovanje podeljuje moč. Torej ima beseda kralj pomen moči.

Človek na določenih področjih svoje dejavnosti (ideologije v tem primeru) uporablja znake z mitsko pomensko razsežnostjo, ne da bi se tega zavedal.

Omenimo tu še en primer iz biblijske zgodbe o Adamu in Evi. Bog prepove jesti Adamu in Evi od drevesa, kajti če bosta jedla, bosta umrla. Kača pa pravi, da naj jesta, kajti pridobila si bosta spoznanje.

Tu imamo še tretji primer logičnega vzorca, kjer pa sta poznana le ena premisa (*Drevo je smrt*.) in sklep: *Drevo je spoznanje*. Premisa, ki manjka, je *Smrt je spoznanje*. Adam in Eva sta bila postavljena pred uganko tako kot Ojdip, a je žal nista rešila, niti je nista prepoznala, ker ne obvladujeta mitskega jezika: *smrt je spoznanje*.

Zdi se, kot da je danes pomen znaka zaradi določene konvencije zreduciran na »realistične« slike predmetnosti. Mogoče pa v okviru mita, sanj, otroštva, patoloških manifestacij ni tako.

Isti označevalci posedujejo drugačen pomen, kar psihologi in antropologi razlagajo z afektivnim dojetjem predmetnosti.

Ko loči simbolno od operativnega mišljenja, piše Piaget takole:

svako mišljenje ne bi, prema tome, bilo simboličko, već bi se simbolizam ponovno pojavljivao u svim onima oblicima mišljenja čija se vrednost ne sastoji u njegovoj operacionoj strukturi, već u njegovom nesvesnom afektivnom sadržaju.¹⁷

Takšno simbolno mišljenje pa se pojavlja v mitu, umetnosti in v določenih oblikah ideologije. Naprej piše Piaget:

¹⁶ Cankar, ZD, osma knjiga, str. 235.

¹⁷ Piaget, str. 283.

Freudova psihoanaliza /. . / obelodanila je postojanje individualnog »simboličnog mišljenja« koje se može zapaziti u snovima, u dječjoj igri i u različitim patološkim manifestacijama. Merilo za razlikovanje racionalnog i simboličnog mišljenja je sledeće: dok prvo teži da bude adekvatno realnosti, funkcija drugog je da neposredno zadovoljava želje putem podređivanja predstava afektivnosti.¹⁸

Za nas so zanimivi naslednji pojmi: racionalno, simbolno mišljenje, adekvatnost realnosti, podrejanje predstav afektivnosti. Ti termini se lahko pokrijejo s prejšnjimi ugotovitvami o označevalcu in označenem. Imamo en označevalec, ki ima lahko dvoje pomenov. Prvi ustreza realni sliki predmetnosti, hoče biti adekvaten realnosti (pripada racionalnemu načinu mišljenja), drugi je sad afektivnega doživljanja predmetnosti.

Toda zakaj psihologi takšno mišljenje imenujejo simbolno, saj smo ugotovili, da je *vinu kri* in ne simbol zanjo, da je *palača oblast* in ne le simbol?

Ko Hegel v Estetiki navaja takšne primere, jih klasificira kot nezavedno simboliko. Prav tako tudi Piaget govori o nezavedni afektivni vsebini simbolnega mišljenja. Torej takšne znake razbiramo kot simbole mi, tako počne tudi umetnost (zavedna simbolika). Hegel navaja primer iz perzijske religije, kjer je *svetloba toliko kot dobrotā*. Pogosto se pojavlja tudi *lev kot moč*.

Jung se je lotil klasifikacije takšnih nezavednih simbolov in po Piagetu ugotovil naslednje:

Jung je odmah zapazil da ovaj simbolizam predstavlja neku vrstu afektivnog jezika i uspeo je, na osnovu opsežnih poređenja s mitologijom, da pokaže univerzalno obeležje velikog broja simbola ili »arhetipova« koje je on, bez dokaza, smatrao naslednim, a koji su, u stvari, samo veoma rasprostranjeni (što je nešto sasvim drugo).¹⁹

Prav ta razprostranjenost je najbrž lep dokaz za afektivno naravo pomena znaka. Takšno označevanje kaže na poseben odnos interpretatorja do predmetnosti: pomen te predmetnosti ne gradi fizična pojavnost kot taka (ki je neodvisna od človeka, nanj nima vpliva), ampak moč, energija, ki ju ta predmetnost oddaja. Tako pa neposredno vpliva na človeka. Navedimo nekaj primerov: *lev je toliko kot moč, sonce je toliko kot bog, svetloba je toliko kot dobrotā, tema je toliko kot zlo*.

Tak način označevanja kaže interpretatorjev afektivni odnos do predmetnosti. Pomen znaka gradi tisto, kar interpretatorja neposredno prizadeva: svetloba daje rast, toploto, odganja temo, mraz — torej je vredna toliko kot dobrotā. Tudi za otroka je *mama toliko kot toplina, varnost, ugodje*, ne glede na to, kdo mu vse to nudi — človek ali žival. Njegov odnos do predmetnosti je afektiven in šele sčasoma postane racionalen. Potem je mama točno določeno fizično bitje. Dobrotā (če strnemo toplino, varnost in ugodje pod en pojem) pa šele pozneje postane abstraktni pojem, ki ni več identičen z materjo. Mati je lahko samo še simbol dobrote.

Ivan Cankar tematizira razmerje med »realistično« sliko predmetnosti in njenim »nerealističnim« pomenom v mladostni noveli *Sonce! . . . Sonce!* Slepí Krištof si vse življenje želi videti sonce. Kakšen pomen ima sonce zanj (za slepca) in kakšen za Koprivca, naj pokaže tale odlomek:

¹⁸ Piaget, str. 283.

¹⁹ Piaget, str. 283—284.

Da, Krištof, tako je in nič drugače! Sonce je samo mehka, goreča kepa in drugega nič... — Kakšna posebna reč sploh mislite vi, da je sonce?

Tu je ravno tičalo, Krištof ni vedel odgovora. Čutil je sonce na svojem obrazu in po vsem telesu na dnu srcá, kadar se je izprehajal ob vročem dnevu, — čutil ga je v glasovih harmonike, kakó mu je opajalo dušo s svojimi žarki in ga vleklo k sebi z mogočno silo, — čutil ga je kadar je božal Manico po drobnem obrazku in se mu je razlivalo po žilah nekaj takó sladkega, veselega, ljubeznivega... In, prosim vas, samo goreča kepa... Sveti pomočnik!²⁰

Ko Hegel navaja verovanje v Zaratustrovi religiji, omenja zgoraj naveden primer: *Svetloba je dobrota*. Piše pa takole: »Jer mada se svetlost isto tako shvata u smislu dobrega, pravičnoga /.../ ipak se ona ne smatra za prostu sliku dobrega: več dobrota je sama svetlost.« In: »Jer ono što je kod životinja, ljudi, biljaka realno i dobro jest svetlost.«²¹

Ko danes mitologi razvozlavajo pomene mitov ali ko razlagalci sanj iščejo pomene le-teh, se jim tak jezik zdi polgovor (tak izraz je za mit uporabil Lévi-Strauss),²² ki ga je treba šele razvozlati, če naj bo govor.

To pa pomeni, da afektivnega jezika ne razumemo več in da je njegovo sintagmatsko branje vredno toliko kot laž, logična nepravilnost, zato smo prisiljeni k paradigmatškemu branju.

Ilustracijo takšnega branja nam ponuja Cook:

Slika i metafora mogu se takođe gledati kao prerađivanje odnosa između označioca i označenog u potencialni oblik. Više se ne pokazuje doslovno stvarni konj ili stvarno drvo u prirodi; potencijalni konj znači nešto drugo, nešto što se može odnositi na onu natprirodnu moć koju su ranija društva — a u snovima to biva i danas — otelevljivala u konjima i drveću.²³

Mitologija in psihoanaliza razklenjujeta to, kar je lahko tudi nerazdružljivo povezano. Obratno pa poskuša umetnost ponovno odkriti individualno in iracionalno pomensko plat znaka. Pri tem pa se poslužuje metafore. Cook v svoji knjigi *Mit in jezik* razume mit kot tisti individualni, iracionalni pomen znaka, ki ga lahko prikljče v življenje samo še poezija. Kajti mit in jezik sta se razšla že v davni zgodovini (nekje v dobi Egipčanov). Naš jezik ne ustreza več mitu, znaki so dobili pomene »realističnih« slik, torej nimajo več mitičnega pomena. Drugače pa je bilo v primitivnih skupnostih. »Moč mita, moč stiha, i moč sadržana u sposobnosti pisanja sve je to bilo blisko povezano u primitivnim društvima, koja su u svojoj normalnoj upotrebi jezika sigurno trajno imala tu moć, i nisu morala da je utvrđuju ili prizivaju.«²⁴ Na drugem mestu pa Cook piše: »Možda su u nekom trenutku neolita mit i jezik bili neodvojivo stopljeni: tada bi svaka leksička jedinica bila neodvojiva od vlastite mitske dubine.«²⁵

Potemtakem poznamo eno leksikalno cnoto ali enega označevalca, ki je v različnih obdobjih človeškega razvoja nase prevzel različne pomene (s tem, ko je vedno kazal na isto predmetnost — vsebina znaka se ohranja),

²⁰ Cankar, ZD, šesta knjiga, str. 180—181.

²¹ Hegel, str. 36—37.

²² Glej *Probleme* št. 2, letnik 1986, str. 5.

²³ Cook, str. 325.

²⁴ Cook, str. 316.

²⁵ Cook, str. 306.

enkrat mit (ali iracionalni pomen), drugič »realistično« slika kazane predmetnosti. In kako si razlagamo Cookovo misel o oddaljevanju mita od jezika?

Znaki so izgubljali mitični pomen in namesto njega pridobivali »realističnega«. Umetnost nastaja v stiku med mitom in jezikom, če jezik razumemo kot sistem, ki je ohranil označevalce, mitično označeno pa zamenjal z realističnim označenim. Mitični pomen pa pri specifični organizaciji označevalcev (umetnost) lahko postane vsaj latenten, če se že ne more več umestiti v znak (leksem). Torej o mitu ne moremo govoriti več neposredno, ampak le posredno prek metafore, jezika poezije.

Tudi Hegel je nastanek umetnosti postavil v čas, ko so se abstraktni pojmi (ki so sad človekovega razmišljanja) popolnoma oddvojili od čutne realnosti. To pa se je dogodilo hkrati s tem, ko je piktografska (hieroglifna) pisava prehajala v zlogovno in alfabetsko, ko je bilo moč ustvariti označevalce ne glede na predmetnost (njeno vizualno podobo), ki so jo hoteli označiti.

Takšno vmesno pisavo predstavlja klinopis, o katerega naravi pravi Franc Ivanocy, ki je v prejšnjem stoletju raziskoval odnose med Svetim pismom in klinopisnimi spomeniki, tole:

Nekateri so o klinopisu menili, da je to zlogovna pisava, medtem ko so drugi dokazali, da je to čista črkovna pisava. Če bi trdili, da klinopisi ne temeljijo na črkovni pisavi, bi prekucnili celotno Grotefenovo razvozlanje; z druge strani pa ne moremo tajiti, da so t. i. monogrami ali slikovni znaki zelo pogosti v klinopisih. Obe razhajajoči si mnenji lahko združimo tako, da so klinopisi sicer črkovna pisava, ne izključujejo pa povsem slikovne pisave.²⁶

Jezik mita, sanj, otroštva je takšen slikovni (piktografski) jezik. (I. Ivić ga imenuje ikonični »jezik«).²⁷ Ker je takšen, nas lahko zavede, da ga ne razumemo kot znakovni sistem, ampak kot dejanskost. Torej na primer sanje niso še ena realnost, ki bi bila drugačna od tiste, ki jo zaznavamo budni, ampak so le piktografski, hieroglifni znakovni sistem (ikonični »jezik«), ki označuje vedno eno in isto realnost.²⁸

Jameson takole piše o Lévi-Straussovemu pojmovanju mita:

Mit je jedan od načina na koji primitivni čovjek misli o takvim problemima (srodniški odnosi, nastanek zemlje) /.../ i u njemu se konceptualna razina i perceptualna ili konkretna razina ujedinjuju u stanoviti hijeroglifski ili rebusni jezik koji

²⁶ Ivanocy, str. 33—34.

²⁷ Ivić, str. 272.

²⁸ Takšno razumevanje sanj je bilo revolucionarno Freudovo spoznanje. O tem piše Lacan: »Več prva rečenica u uvodnom poglavju, jer izlaganje koje sledi ne trpi odlaganja, najavljuje, da je san rebus. I Frojd ustančuje, kao sam to na početku istakao, da to treba shvatati doslovno. To je u vezi sa onom istancem sna koja ima isto-vetnu slovesnu (drugim rečima, fonemsku) strukturu u kojoj se označitelj artikuliše i analizira u besedi. Tako su nestvarne slike broda na krovu ili čoveka sa zarezom umesto glave, koje Frojd izričito navodi, primeri slika sna koje treba zadržati isključivo u njihovoj označiteljskoj vrednosti, to jest utoliko što dozvoljavaju sricanje »poslovice« koju zadaje rebus sna. Ova jezička struktura koja omogućuje operaciju čitanja osnovno je načelo značenjstva sna (signifiance du rêve), Traumdeutung-a.

Freud nam na sve moguće načine pokazuje da ova označiteljska vrednost slike nema ničeg zajedničkog sa svojim značenjem, navodeći za primer egipatske hijeroglife za koje bi bilo komično zaključiti na osnovu učestalosti slike kragulja /.../ da ovaj tekst stoji u bilo kakvoj vezi sa ovim ornitološkim primercima.« (Zak Lakan, Spisi, str. 168).

se može usporediti, u iskustvu civiliziranog čovjeka, sa snovima ili dječjim fantazijama.²⁹

Ikoničnemu »jeziku« posveti I. Ivić poglavje v svoji knjigi: Čovek kao animal symbolicum. Razume ga kot poseben semiotični sistem, ki je na delu v sanjah, otroških slikah, simbolični igri otroka in v obredu. Ta simbolični sistem ali ikonični »jezik« se običajno razume kot predhodnik t. i. socialnega arbitrarnega jezika. Ivić pravi, da je načelno mogoč prevod iz tega ikoničnega sistema v jezikovni sistem. Piše takole: »/.../ proces semiotizacije svezaraznovrstnijih slojevačnosti je stupnjevit, jer se uzdiže od samih procesa do njihovog izraživanja /.../ kroz različita ikonička sredstava i do prevoda sa ikoničkih »jezika« na socijalni arbitrarni jezik. A gde ima prevoda postoje i gubici značenja.«³⁰

Za nas je zanimiva prav misel o prevajanju in izgubi pomena. Kajti »budni« prevajamo jezik »nebudnosti«. Vsebinski zgornjih citatov sta še ena potrditev za podobno naravo sanj, mita in otrokovega dožemanja sveta. Lévi-Strauss govori o splošnosti konceptualnega in čutnega nivoja v hieroglifnem (slikovnem) znaku. Torej gre za Heglovo nerazločenost med čisto idejo in njeno čutno podobo. Znak za *leva* (piktografski) pomeni toliko kot moč. Ko se je pojem moči popolnoma oddvojil od čutne podobe *leva*, je zase zahteval posebno znamenje, ki je moralo biti konstrukt, saj moč kot abstraktni pojem nima čutne podobe.³¹ To pa je že pomenilo prestop iz piktografskega, ikoničnega »jezika«, v zlogovni, alfabetski jezik, kar je vodilo k demitizaciji sveta in jezika. Fizična predmetnost je postala izpraznjena. Odvzete so ji bile moč, božanskost, dobrota...

Teoretično se je tako število označevalcev enkrat povečalo. To pa je omogočilo nastanek umetnosti in njeno metaforično naravo. Umetnost se poslužuje tistega prvotnega aparata označevalcev, da bi z njim kazala na novo pridobljeno polovico označevalcev — po Heglu je to toliko kot čutno svetenje ideje — medtem ko naj bi se znanost posluževala samo abstraktnega aparata označevalcev. Tako vidimo, da je umetnost res nekje v sredini med znanstveno mislijo (njej ustreznim jezikom) sodobnega in znanstveno mislijo primitivnega človeka. (Mit je za Lévi-Straussa primitivna znanost.)

To je torej ta odnos med mitom in jezikom, ki ga vzpostavlja umetnost. Zdi se, kot da poskuša popraviti nepopravljivo škodo, ki je nastala ob podvojitvi znakovnega sistema. Vendar to škodo lahko popravlja le na površini, saj se zdi, da ni več mogoče, da bi se podvojen znakovni sistem zreduciral na prvotnega.

²⁹ Jameson, str. 102.

³⁰ Ivić, str. 272.

³¹ Ivić govori o neprimernosti ikoničnega znakovnega sistema za izražanje abstraktnih pojmov. »A to znači da se opažajne i praktične celine razlažu na jedinice, da se te jedinice otržu od konteksta u koje su realno uključene i postaju relativno nezavisni »kognitivni objekti« /Hegel: pomen sam po sebi, ki je osvobojen neposredne čutnosti/ koji se uz pomoć misaonog procesa sinteze mogu povezivati u nove celine koje, isto tako, postaje kao misaone konstrukcije (t. j. novi, složeniji »kognitivni objekti«). Pošto, pak ne postoje kao fizički i perceptivno izdvojeni objekti, »kognitivni objekti« mogu postojati za dalje saznanje lastnosti samo ako su fiksirani (materijalizovani) u nekom semiotičkom sistemu, i to uglavnom u jezičkom sistemu zbog toga što ikonički po definiciji nije podesan za prikazivanje apstraktnih svojstava i odnoša.« (Ivan D. Ivić, Čovek kao animal symbolicum, str. 282)

Takšen prvotni jezik pa še posedujemo, kot je bilo že rečeno, v sanjah, mitu, otroštvu in patoloških stanjih. Ker je znakovni sistem tega jezika piktografski, delamo napako, ko sanje, mit razumemo kot še eno, nam tujo ali fantastično realnost.

Realnost je (verjetno) vedno bila in je le ena. Različni so semiotični sistemi, s katerimi človek to pojavnost označuje.

In kaj potemtakem počne fantastična literatura? Sanje, mit razume kot dejanskost in ne kot znakovni sistem. Piktografski jezik (ali ikonični »jezik«) prekodicira (prevede) v alfabetski. (Tako prevajamo sanje ob prebujenju.) Takšno prevajanje pa po Iviću pripelje do izgube pomenov.

Če je tako, je nastanek fantastične literature povezan z zмотo, je tako rekoč samoprevara človeka, ki nastaja zaradi nerazumevanja, neprepoznavanja jezika, ki poseduje drugačen znakovni sistem in drugačne pomene. Fantastično literaturo bi lahko razumeli kot nezavedno zlorabo mitičnega, sanjskega jezika, kateri se pravilno ohranja le v umetnosti (nefantastični), ki pa potrebuje ob sebi hermenevtiko, tako kot potrebujeta razlagalca mit in sanje.

Zaradi takšnega neprepoznavanja jezika pa se zdi, da so nastale tudi različne religije. (Tudi Cook jih uvršča v drugo fazo razvoja odnosa med mitom in jezikom.) Vendar so do nerazumljenega jezika zavzele drugačno stališče. Prav tako ga niso razumele kot jezik, ampak kot dejanskost, toda s to razliko, da jim ta druga realnost ni bila lažna, fantastična, ampak resnična. Vanjo je bilo treba verjeti. Bistvo religije je v verovanju. Tako sta torej obstajali dve realnosti, med kateri je bil razpet človek. Vsaka ga je po svoje zahtevala zase.

Ustvarjena so bila plodna tla za množično psihozo srednjega veka³² (kasneje je bila vir fantastične romantične literature). Krščanstvo je vse to še spodbujalo s tem, ko je tudi produkte patoloških manifestacij razumelo kot realnost. Ta najlepše dokazuje obstoj inkvizicije in njeno delo. Guy in Jean Testas sta leta 1966 v Parizu izdala knjigo z naslovom Inkvizicija. V tem delu omenjata tudi knjigo, ki je izšla leta 1486 v Kölnu, z naslovom *Malleus maleficarum*.

U djelu su izložena đavolska zlodjela, tajne čarobnjaštva i pravila kojih se treba držati da bi se dokrajčila vladavina Sotone. Uz potpunu odsutnost kritičkog duha, najčudnije legende i najfantastičnije priče prikazuju se kao sasvim vjerodostojne. Takve tvrdnje, primljene kao evandeoske istine, započinju lov na vještice.³³

Na Slovenskem se je proti različnim praznoverjem boril Primož Trubar. V pridigi Proti zidavi cerkva piše, kako so preprosti ljudje »takim babskim hudičevim marinem« verjeli in postavljali kapelice. Gre torej za popolno spremašanost fizične realnosti in znakovnih sistemov, za vsakršno izgubo

³² Dubravko Škiljan povezuje nastanek množičnih psihoz z določeno intencijo pošiljalca sporočila, ki hoče pri sprejemniku vzbuditi točno določeni iracionalni pomen znaka. »Različite grupne psihoze, mitomanije, potrošačke »groznice«, zarazne pomodne pojave ne mogu se, u semiološkoj optici, objašnjavati ako se ne predpostavi da kolektivni mentaliteti povremeno, u »očitavanju« određenih poruka, aktiviraju i prihvaćaju u prvom redu, i na izrazito uniforman način, iracionalne slojeve značenja. Uniformnost takvih masovnih »očitavanja« sasvim je očito rezultat drastičnih i izvana kontroliranih redukcija svojstvenih znakovnoj djelatnosti dogmatiziranih sredina i dogmatiziranih društvenih konstelacija.«

³³ Testas, str. 108.

vedenja o nekem drugem znakovnem sistemu s svojo piktografsko naravo, ki ga je nadomestil nov znakovni sistem. Tako vidimo, da je ob stiku teh dveh jezikov nastalo in nastaja marsikaj, vse pa je posledica zmote ali padca v podzavest tistega, kar je bilo nekoč edina zavest.

Če govorimo o fantastični literaturi kot o zlorabi določenega jezika ali nerazumetju sanjskega, mitskega znakovnega sistema, potem nas to spet potrjuje v misli, da obstajajo naravni viri fantastičnega, ki jih fantastična literatura kodificira. Mišić govori v zvezi s tem o paradoksu, kajti pričakovali bi, da fantastična literatura ne pozna meja. Vendar je prav obratno. Je najbolj stereotipna. S čim bi to pojasnili? Mišić pravi takole:

Pa i onda kada se oslobodila volšebničkih šablona i uspela da nas pridobi, fantastika je, jedina među svim vrstama umetničke proze, osuđena da bude većito upoređivana sa izvornim obrascima imaginativnog stvaralaštva i premeravana njihovim merilima. Nisu ti obrasci samo magijski i ritualni tekstovi /.../. već čitava hermetičarska i ezoterična tradicija /.../. svi oni izvori tajanstva i mašte koji su se slili u fantastiku, iako su potekli van granica književnosti. Součena sa izvornim tekstovima i predanjima, fantastika često pada u zasenak.³⁴

Tudi Mišić loči med t. i. teksti izvirne fantastike in literarne fantastike. Ker pa kot vir fantastike razume le mit, ki je že preživel, ki je svoje »tekste«
že ustvaril, fantastični literaturi ne preostane nič drugega, kot da te varira.

Sanje in patološka stanja za Mišića niso fantastični; že v začetku jih ostro loči od mita. To ločevanje je, kot je bilo pokazano, nepravilno (kar v nadaljevanju svojega spisa ugotavlja tudi Mišić, ko pravi: »Mitovima se ne hrane samo predanja, već i snovi: oni nisu samo podloga literature, već i čovekove psihe.«).³⁵ Saj so te stvari (omenimo še otroštvo) globoko povezane. Če z mitom kot takim res ni kaj početi, pa tu ostajajo sanje, ki nas vežejo z mitom in otroštvom; fantastična literatura ima danes oporišče tudi v sanjah.

Ko A. Cook opredeljuje faze v razvoju odnosa med mitom in jezikom, se kot pri zadnji zaustavi v času nadrealizma³⁶ (tudi v antologijah fantastike se uvrščajo nadrealisti v zadnjo, najnovjšo smer)³⁷ in tako sklene krog s ponovno identiteto mita in jezika, ki naj bi jo poskušali doseči nadrealisti.

To potrjuje pravilnost misli, da fantastično nastaja v identičnosti mita in jezika, poezija pa v stiku med njima. Da je ta možnost danes izključena³⁸

³⁴ Mišić, str. XXIII.

³⁵ Mišić, str. XXI.

³⁶ Cook, str. 26 in nasl.

³⁷ Komentar k izboru najboljših del fantastičnega slikarstva (Fantastično slikarstvo od Hieronymusa Boscha do Salvadora Dalija) vidi v nadrealizmu novo smer v fantastičnem slikarstvu: »/.../ nadrealizem je pod utjecajem psihoanalize zauzeo »klinički«
distanciran stav. Fantastičnost snova i osebuju podzemlje nesvesnoga osvojilo je u umetnosti kao i u znanosti nov položaj. Nadrealisti so zaista prodrli u novo područje čudesnog in fantastičnog i ispisali najnovije poglavlje jedne neobične priče.«

³⁸ Da identičnost mita in jezika ni več mogoča, da je znakovni sistem za vedno podvojen, ilustrira Mišićeva misel: »Ono što mi, u ime fantastike, zameramo nadrealistima, to je što su oni, nastojeći da dopru do podsvesnog putem psihičkog automatizma, zanemarili puteve istraživanja prastvisti čoveka, u koji se kriju pravi ključevi čudesnog. Ti ključevi nemogu se pronaći ako se pesnik ograniči samo na to da, poput psihoanalitičara, sledi nerazgovetni, čudljivi diktat podsvesni, već ako sluškuje i razgovetne, osveščene poruke, koje mu iz skrovišta kolektivno nesvesnog šalje snovidovna tradicija«
(Antologija francuske fantastike, str. XVII.)

(identičnost mita in jezika), kaže dojemanje nadrealističnih del kot fantastično. To pomeni, da smo morda za vedno izgubili mitsko moč jezika, ki obstaja samo še v sanjah (kot nezavedna simbolika) in jo budnost vedno zavrača kot laž ali pa se v boljšem primeru poskuša dokopati do nje z razlago.

Na tem mestu bi bilo zanimivo citirati še eno misel, ki vzporeja sanje in poezijo. Cook piše takole: »San na javi je privatan, čista in prosta fantazija, iako može da se hrani stvarnošču. Pesma nam, da ponovimo, ustvari ne govori samo o fantaziji, već o medudelovanju stvarnosti i fantazije, jezika i mita.«³⁹

Če smo do sedaj govorili le o naravnih virih fantastičnega (sanje, mit, otroštvo, patološkost), ki jih ohranja izvirna fantastična »literatura« (tu pa je treba razumeti sanje in mit ter produkt patoloških manifestacij kot zgodbo ali v primeru kodifikacije otroške fantazije kot pravljico), pa bi morali spregovoriti tudi o umetni fantastični literaturi, ki pa je za razliko od prve res produkt človekove domišljije. Ta umetna fantastika pa po Mišiču le težko dosega (ali sploh ne dosega) izvirno fantastično »literaturo« in pogosto ostaja prišteta k drugorazredni literaturi. Med take fantastične literarne produkte, ki so rezultat avtorjeve domišljije, Mišič prišteva znanstveno fantastiko, utopična dela ter stereotipne zgodbe o duhovih. Za njihove avtorje bi lahko rekli, da so se učili pri mitu in sanjah, vendar nikoli niso dosegli svojih učiteljev. Gre za imitacijo tehnike sanj, ki med sabo povezuje nezdružljive predmetnosti. Italijan Gianni Rodari je to tehniko poskušal uzavestiti pri pisanju pravljic. Oporišče za svojo idejo je našel v domišljijjskih binomskih opozicijah. Torej gre za vzporejanje nevzporedljivega. Rodari pravi, da si morata biti dve besedi, ki se srečata, če hočemo, da bosta vir fantastične zgodbe, tuji.

Razlika med izvorno fantastično literaturo in umetno je v tem, da je prva le zapis »realnega« dogajanja v sanjah in mitu, druga pa je brez te »realnosti«, ki bi jo popisala. To mora šele ustvariti umetnikova domišljija. Vendar se zdi, da človekova zavest, pa naj bo še tako odprta, ne more nikoli ustvariti takšnih stvaritev, kot jih ustvarja podzavest.⁴⁰

Izvirna fantastična literatura je le prepis ali prevod iz enega znakovnega sistema (piktografskega) v drug (alfabetski) znakovni sistem. Bistveno pri tem pa je, da obema znakovnima sistemoma vladajo različna pomenska pravila. Tudi če poznamo vse označevalce v sanjah, se nam zdi njihova kombinacija nelogična, ker ne poznamo pomenskih pravil, ki vladajo v tem jeziku.

Sklep: Izhodiščna teza je bila, da fantastično nastaja šele ob stiku dveh realnosti. Najprej je bilo potrebno poiskati ti realnosti, zavreči tradicionalno mišljenje o nerealnosti sanj, mita, produktov patoloških manifestacij ter otrokovega dojemanja sveta, od tu pa se napatiti k odgovoru na vprašanje, če mogoče obstaja kaj, kar povezuje mit, otroštvo, sanje, patološke manifestacije, in kaj je to. V naštetih stanjih smo soočeni s specifičnim znakovnim sistemom, ki se na dva načina razlikujejo od tistega, ki ga posedujemo v »budnosti«.

³⁹ Cook, str. 323.

⁴⁰ Freud je ob razlaganju nezavedne simbolike sanj razumel podzavest kot osebo, ki »narekuje« sanje. (Boss, str. 239.)

1. Znaki imajo piktografsko naravo in ne alfabetske.

2. Ti znaki imajo drugačne pomenske vrednosti kot naši, pa čeprav označujejo isto predmetnost.

V nadaljevanju je bilo opozorjeno na prehod iz mita v nemit, ko znakovni sistem postane alfabetski in se hkrati število označevalcev teoretično podvoji. Tako se dokončno razkrene identičnost mita in jezika. V ta precep smo umestili nastanek umetnosti, fantastične literature (sploh fantastičnega) in tudi religije.

Boss pravi, da je ena bistvenih razlik med budnostjo in sanjami v tem, da se v budnosti vedno zavedamo enega budnega eksistencialnega stanja več kot v sanjah. S to dvojnostjo je zaznamovano bivanje civiliziranega človeka. Kako jo bo premagoval, je odvisno od njega samega. Na voljo ima dve skrajni možnosti: ali bo v »svet, ki se mu prikazuje« v sanjah, mitu, verjel (religija) ali pa ga bo zavrnil kot laž — zanj bo dobil vrednost fantastičnega.

Lahko pa se odloči tudi za zmernejšo držo, ki jo do te dvojnosti zavzemata umetnost in znanost.

Zdi se, da se tej odločitvi ni moč izogniti, saj se prvotna enotnost sveta kaže nedosegljiva.

Vzrok za nastanek fantastičnega je ta naloga našla v napaki. Ta napaka je storjena na prehodu iz mita v nemit. Torej na prehodu iz enotnega v razdvojen svet. Simbol za tak prestop je biblijska zgodba o Adamu in Evi, ki je postavljena v Svetem pismu stare zaveze takoj za stvarjenje in jo lahko razumemo kot temelj religije. Ta temelj je postavil greh, ki stoji med dvema svetovoma — svetom veselja in svetom trpljenja. Bistvo religije je v spominjanju na ta usodni izvorni greh, ki je človeka odtrgal od večnega življenja brez bolečin. Torej religija pripada »budnosti«, v kateri se zavedamo dveh možnih načinov eksistiranja. Drugače povedano: religija pripada civilizaciji.

Zadržimo se še pri tem usodnem izvornem grehu. Kaj sta storila Adam in Eva tako pregrešnega? Bog jima je naročil, da lahko jesta od vseh dreves v vrtu, razen od enega. Kajti če bosta jedla od tega, bosta umrla. To pa že pomeni, da mitični jezik obvladuje le še Bog (in kača),⁴¹ ne pa več človek. Drevo je za Boga toliko kot smrt, za kačo toliko kot spoznanje. Za človeka pa je drevo »dobro za jed in očem prijetno za pogled«,⁴² torej ima za človeka pomen, ki je vreden toliko kot »realistična« slika predmetnosti. Ne-znanje mitičnega jezika pa je vredno toliko kot greh, kajti pomenilo je izgubo enotnega, harmoničnega sveta in padec v razdvojenost. Zgodba o Adamu in Evi simbolično govori o izgubi mitičnega jezika. Napaka, iz katere je nastala religija, je v tem, da v zamenjavi dveh znakovnih sistemov vidi zamenjavo dveh dejanskosti.

Naša naloga je prepoznavati napake, ki so vzrok za nastanek tako pomembnih pojmov, kot sta verovanje in fantastično.

⁴¹ Afriška mitologija pozna v vrsti različnih mitov o stvarjenju zemlje med drugimi tudi mit, v katerem sta kača in Stvarnik skupaj naredila svet.

⁴² Sveto pismo stare zaveze, str. 23.

VIRI IN LITERATURA

- Afrička mitologija. Opatija, 1987.
- I. Cankar: Zbrano delo, šesta knjiga. Ljubljana, 1967.
- I. Cankar: Zbrano delo, osma knjiga. Ljubljana, 1968.
- Mitologija Bliskog istoka. Opatija, 1987.
- E. Petiška: Stare grške bajke. Ljubljana, 1980.
- Sveto pismo nove zaveze. Ljubljana, 1984.
- Sveto pismo stare zaveze, prvi del. Maribor, 1958.
- Antologija francuske fantastike. (Predgovor napisal Z. Mišič.) Beograd, 1968 (Biblioteka Orfej).
- D. Bajt: Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja (eseji o znanstveni fantastiki). Ljubljana, 1982 (zbirka Kultura).
- J. Bohak: Delo s sanjami v psihoanalizi in v geštalt terapiji. Znamenje 1986, št. 1.
- M. Boss: Novo tumačenje snova. Zagreb, 1985 (Biblioteka Psiha).
- A. Cook (A. Kuk): Mit i jezik. Beograd, 1986.
- B. Donat: Fantastične figure. Beograd, 1984 (Biblioteka »Kristali«).
- Fantastično slikarstvo od Hieronymusa Boscha do Salvadora Dalíja. Zagreb, 1980.
- A. Goljevšček: Vrednostne konstante v pravljicah. Sodobnost, 1986, št. 6—7.
- G. V. F. Hegel: Estetika II. Beograd, 1970.
- F. Ivanocy: Sveto pismo in klinopisni spomeniki. Maribor, 1985.
- I. D. Ivić: Čovek kao animal symbolicum. Beograd, 1987 (Biblioteka Sazvežđa).
- F. Jameson: U tamnici jezika. Zagreb, 1978 (Biblioteka »Svijet suvremene stvarnosti«).
- V. Kalan: Mitos in Logos. Problemi 1986, št. 2.
- J. Lacan (Z. Lakan): Spisi. (izbor) Beograd, 1985 (Biblioteka »Današnji svet«).
- E. Leach (E. Lič): Kultura i komunikacija. Beograd, 1983 (Biblioteka XX vek).
- L. Leger (L. Leže): Slovenska mitologija. Beograd, 1984 (Biblioteka »Horizonti«).
- M. Mitrović: Fantastika v delu Srečka Kosovela. Slavistična revija 1987, št. 3.
- C. W. Morris (C. V. Moris): Osnove teorije o znacima. Beograd, 1975 (Filozofska biblioteka).
- Naučna fantastika, zbornik teorijskih radova. Beograd XXXX (Biblioteka XX veka).
- J. Piaget (Z. Pijaže): Epistemologija nauka o čoveku. Beograd, 1979 (Biblioteka Sazvežđa).
- J. Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo. Maribor, 1980.
- G. Rodari: Srečanje z domišljijo. Ljubljana, 1977 (Zbirka Otroci in knjige, osma knjiga).
- N. Rot: Znakovi i značenja. Beograd, 1982 (Psihološka biblioteka).
- D. Skriljan: U pozadini znaka. Zagreb, 1985 (Biblioteka »Suvremena misao«).
- G. in J. Testas: Inkvizicija. Zagreb, 1982.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegenden Überlegungen entspringen der Annahme, das Phantastische entstehe an der Kontaktstelle zweier Realitäten. Demnach wird die gewöhnliche Antagonismus real-phantastisch aufgehoben und in die Triade real-phantastisch-real verwandelt. Das Phantastische wird folglich zur Beziehung zwischen zwei Realitäten. In der gedanklichen Weiterführung wird versucht, die Natur beider Pole, an die die Beziehung gebunden ist, zu klären.

Das Phantastische entsteht an der Kontaktstelle folgender Wirklichkeiten: der Träume und des Wachseins, des Mythos und des Nicht-Mythos, der Kindheit und des Erwachsenenlebens, der Pathologie und des Nicht-Pathologischen. Warum sind auch Träume, der Mythos, die Kindheit und das Pathologische Realitäten? Der Träumer, der mythische Mensch, das Kind, der Geisteskranke, sie alle kennen nur eine Wirklichkeit, die sie mit keiner zusätzlichen parallelschalten können, mit jener, die der »wache« Mensch kennt. Beim »Aufwachen«, also an der Schwelle, am Übergang von einer Realität in die andere — vom Mythos in den Nicht-Mythos, aus dem Traum in den Wachzustand, aus der Kindheit in das Erwachsenendasein, aus der Pathologie in das Nicht-Pathologische — erscheint die erste Realität phantastisch. Dies folgt aus der mangelnden Unterscheidung und Abtrennung der Sprache von der Faktizität. Denn die Träume, der Mythos, die Kindheit und pathologische Zustände werden von einer rebusartigen, ikonischen Sprache mit piktographischem Ausdrucksbild des Zeichens sowie mit anderen Bedeutungswerten dominiert, als dies bei Zeichen mit alphabetischem Ausdrucksbild anzutreffen ist.

Infolgedessen ist der zweite Pol der Triade überhaupt keine Realität, sondern erscheint nur als eine solche wegen des nicht Erkennens seines spezifischen sprachlichen Zeichensystems. Die phantastische Literatur entsteht folglich bei der Abschrift von einem in andere sprachliche Zeichensystem, ist sozusagen der unbewußte Mißbrauch der Sprache mit einem anderen Ausdrucksbild sowie Bedeutungswert des Zeichens.

VESOLJE V KAPLJI ROSE: PRISPEVEK K POMENSKI ANALIZI ŽUPANČIČEVE ZBIRKE V ZARJE VIDOVE

Prispevek analizira nekatere kompozicijske, tematske in izrazne vidike Župančičeve pesniške zbirke *V zarje Vidove* (1920). V politično in socialno naravnanih besedilih, ki so nastajala med prvo svetovno vojno, izpostavlja novo pojmovanje narodnega voditelja, jezika in besednega ustvarjalca, v reflektivnih zgodnejšega nastanka pa novo, vitalistično filozofijo časa.

Compositional, thematic and expressional aspects of Oton Župančič's collection *V zarje Vidove* (1920) are analyzed. In the politically and socially committed poems, which were written during the years of World War I, the analysis highlights the new understanding of the national leader, the language, and the literary artist. In the reflexive poems, written earlier on, it points up the new, Bergsonian philosophy of time.

Četrta izvorna pesniška zbirka¹ z enigmatičnim simbolnim naslovom *V zarje Vidove*, ki ga je J. A. Glonar² po pesnikovem namigu in medbesedilni navezavi³ interpretiral kot mitološki simbol — in sicer z navedkom, da ime krščanskega svetnika zaznamuje višek naravnega (solarnega) ciklusa ter po analogiji s človeškim življenjem zenit njegovih ustvarjalnih sil — predstavlja izbor Župančičevega ustvarjanja v obdobju desetih let, med 1908 in 1918, in jo kot skrbno komponirano celoto slovenska literarna veda označuje za »vrh pesnikove tridesetletne ustvarjalnosti«.⁴

Vsebuje dvaintrideset pesmi, razdeljenih v tri različno obsežne, nenaslovljene, vendar tematsko zaokrožene razdelke, ki jih uokvirjata izrazno, oblikovno in smiselno povezani uvodna in zaključna pesem. Tudi znotraj posameznih razdelkov so uvodna in zaključna besedila v sintagmatskem razmerju univerzalno odprte napovedi nasproti vsebinski konkretizaciji ali sintezi, tako da so zbirka kot celota in njeni posamezni razdelki urejeni po enakem strukturnem načelu »zaprte, notranje specializirane konstrukcije«.⁵

Poleg strukturno zaznamovanega začetka in konca segmenta (zbirke, razdelka) je izpostavljeno tudi njegovo središče, v katerem je téma segmenta najbolj izčiščena.

¹ V štetje so vključene zbirke *Čaša opojnosti* (1899), *Čez plan* (1904) — brez njenih ponatisov, *Samogovori* (1908), ne pa tudi izbor *Mlada pota* (1919) niti zbirki lirike za otroke *Pisanice* (1900) in *Ciciban* (1915).

² J. A. Glonar, LZ 1920, str. 309 (cit. po Oton Župančič, *Zbrano delo /ZD/, III*, Ljubljana, 1959, str. 336–337).

³ Gre za citat iz Župančičevih Napisov za mesece, Junij — Rožnik, *Literarna praksa za 1914. leto*, str. VI–XXVIII (cit. po ZD IV, str. 347).

⁴ Marja Boršnik, *Sredi vsega*, v: Oton Župančič — Simpozij 1978, Ljubljana, 1979, str. 39.

⁵ Kombinacijo različnih strukturnih elementov v besedilni niz, ki je v sebi specializiran, nasproti kombiniranju enakih ali strukturno ekvivalentnih elementov v konstrukcijo načelno odprtega, ornamentalnega teksta povzemam po J. M. Lotman, *Struktura umetniškega teksta*, Beograd 1976, str. 131–141.

V prvem razdelku so to tri dialoško oblikovana besedila *Otroci molijo*, *Razgovor* in *Dete čeblija*, ki skozi naivno predlogično in intuitivno otroško perspektivo ubesedujejo absurdnost svetovne vojne.⁶

Središče drugega razdelka so besedila iz let 1917 in 1918 *Naše pismo*, *Zelena čelada* in *Tuji mož* s tematiko slovenskega naroda v njegovem prizadevanju za konstituiranje lastne državnosti, ozemeljsko integriteto in politično povezavo z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Jedro tretjega razdelka tvorita na eni strani reflektivni pesmi z bivanjsko tematiko, v katerih zasledimo sopostavitev dveh življenju pritrjujočih filozofij, ki vsaka na svoj način ukinjata opozicijo preteklosti in prihodnosti: dionizično ekstatično Nietzschejevo v *Viharju* in Bergsonov ustvarjalni evolucionizem v pesmi *Gledam*. Na drugi strani pa sodi v vrh razdelka erotično-izpovedni moralni samoobračun *Spokorna pesem*.

Medtem ko so središčna besedila tematsko izkristalizirana, pa so mejna polivalentna ali razpršena. Semantično nedoločenost in smiselno večpomen-skost njihove simbolike šele naslednja besedila postopoma omejujejo z denotacijami konkretnije, zgodovinsko, prostorsko in družbeno oprijemljivejše resničnosti.⁷ Taka semantično odprta in ambivalentna sporočila so poleg uvodnega *Slapa* še uvod v prvi razdelek *Dies irae*, uvod v drugi razdelek *Podoba*, njegov sklep *Naša beseda*, sklep tretjega razdelka *Zlata jutra* ter sklep zbirke *Mesečina*. Skupno pomensko obeležje vseh teh besedil, njihov semantični prese- sek, bi lahko označili takole: iz amcrfnega, neizoblikovanega kaosa z ustvarjalnim dejanjem izoblikovati urejeni kozmos, ali drugače, s sredstvi poezije upesniti ustvarjanje samo. Natančno to eksplicitno izreka besedilo *Naša beseda*, ki je v kompoziciji zbirke dvakratno zaznamovano, saj je hkrati sklep drugega razdelka in središče zbirke:

Alfa in Omega! Beseda! Bajna moč,
ki stari kaos si ločila v dan in noč.
skrivnostno izrekana vsevdilj
vzdržuješ svet in smer in zadnji cilj 2 1—4

V Naši besedi ni mogoče brati samo brezmejno zaupanje simbolističnega pesnika v moč besede niti samo patetično eksaltirani pozdrav na novo odprti ustanovi kultiviranja slovenske besede. Slovenskemu narodnemu gledališču, marveč tudi ubeseditvev zapletenega semiološko-komunikacijskega modela, ki je oblikovan v interpersonalnih, mednacionalnih in metafizičnih razsežnostih.

⁶ Zanimivo je, da sodi nastanek teh treh besedil v čas snovanja avtorjeve najbolj dovršene zbirke otroških pesmi *Ciciban*. V omenjenih besedilih je moč videti po- stopek uvajanja zunajideološkega pogleda na vojno skozi otroško perspektivo in otroškega pripovedovalca (izpovedovalca), kakršnega je pripovedna proza v sedem- desetih letih razvila ob temi druge svetovne vojne. O tem glej Boris Paternu, Pro- blemi sodobnega slovenskega romana, SR 29/1981, št. 4.

⁷ Pri tem imajo ob pribesedilnih informacijah (čas nastanka, objave, vrsta pu- blikacije), znanih iz opomb v Zbranem delu, pomembno vlogo lastna imena, ki se za razliko od drugih znakov nanašajo na posamične pojave. Gre za imena krajev (Celovec, Maribor, Gorica, Trst — Zemljevid), pokrajin (Brda, Goriško, Kras — Goriškim izgnancem, Begunka pri zibelj, Zelena čelada) in rek (Soča — Goriškim izgnancem), ki besedila naravnavaajo v korespondenco z določenim zunajliterarnim zgodovinskim in političnim kontekstom in zaznamujejo ogroženost mejnih delov slovenskega ozemlja. Rečni imeni Visla in Drina (*Otroci molijo*) pa zaznamujeta fronte v prvi svetovni vojni, kjer so se na strani Avstro-Ogrske bojevali slovenski vojaki.

Na mikrokozmični ravni medčloveške komunikacije, na ravni sporazumevanja med pripadniki iste jezikovne skupnosti, so elementi tega modela etično in nravno kvaliteten posameznik, »mož med nami klen in zdrav«, za katerega so »najgloblje sanje« naroda, sen o svobodi in pravici, vsebina nekega znaka. Torej posameznik, ki funkcionira kot interpret, ki ta sen iz nezavednega »tajnopisa« spravlja v razvidnost, v »odtis«, tako da v njem razpozna znak, ki je drugim subjektom naroda, (nam samim) »skrit« in zato tudi »svetu zastrt«. S tem interpretacijskim dejanjem postane sen znakovni nosilec,⁸ »pekoča stigma«, interpret sam pa »zrcalo«, »poveličani obraz«, v katerem narod samega sebe razpozna in zato tudi vidi in ve, kaj je bil in kaj lahko še bo. Analogni model na ravni komunikacije med narodi umesti v položaj interpreta celoten svet oz. mednarodno skupnost, slovenski narod s svojo artikulacijo pričakovanja svobode in pravice pa v položaj pomenljivega in pomembnega znakovnega nosilca, »slišno melodijo« v »sveti pesmi svobode«, ali drugače, enakopravno govoreči zgodovinski subjekt s pravico do obstoja. »Molk v posvetu narodov« je v kontekstu besedila ravno toliko kot biti brez identitete, biti »razvejane pleve v viharju«. Tretji model (prim. navedeni odlomek) je model univerzalne semioze, kjer je znakovni funkciji pripisana kozmogonska, eshatološka in teološka denotacija.⁹

Ti trije modeli so vloženi drug v drugega kakor koncentrični krogi ali ujemajoči se liki, pri tem pa je pomembna njihova razvrstitev v besedilu: od najbolj abstraktnega, univerzalnega z mitološkimi in religioznimi konotacijami, se prek globalnega spušča v najkonkretnejšega, nacionalno in subjektivno opredeljenega.¹⁰ Tu se gibanje od 'neba' proti 'zemlji' in od naroda proti posamezniku preusmeri nazaj proti 'nebu', dasi spremenjena modaliteta ubesedovanja (to je serija velelnih povedi in prihodnjik nasproti konstativnemu pretekliku) izdaja tisti zgodovinski položaj izjavljanja, v katerem je ta smer gibanja stvar volontarističnega projekta. Vendar navedena skladenjska stilema zgodovinski in nacionalni kontekst izjavljanja tudi presega. Kažeta na doumevanje temeljne biti jezikovnega znaka, t. j. »obči zakon«, »vrsta«, spričo katere se znak ne sprime z določenim številom posebnih in preteklih uresničitvev »vrste«, temveč se nanaša na nedoločeno, potencialno prihodnost.¹¹

⁸ Terminološki oznaki znakovni nosilec in znakovna funkcija sta iz Umberto Eco, *Theory of Semiotics*, Bloomington I. U. P., 1976, kjer je pomen znaka pojmovan kot kulturna enota, znakovna funkcija pa se pojavi, kadar izraz stopi v odnos korelacije z vsebino in postane znakovni nosilec.

⁹ Citirani odlomek Naše besede je pomemben tudi zato, ker aludira na arhaični mit o stvarjenju z imenovanjem, čemur je podlaga mitsko nerazlikovanje predmeta in znaka. V našem kulturnem prostoru je mit ohranjen v Svetem pismu stare zaveze, Prva Mojzesova knjiga — Genesis. V tem smislu je antipod Naši besedi besedilo Dies irae, ki z bibličnimi podobami Janezovega razodetja govori o apokaliptičnem koncu sveta. Iz Razodetja je celo prvi verz citiranega odlomka Naše besede: »Jaz sem Alfa in Omega«, pravi Gospod Bog, ki je, ki je bil in ki bo, vsemogočni« (Raz. 1. 8) ali »Jaz sem Alfa in Omega, prvi in poslednji, začetek in konec.« (Raz. 22, 13). Prim. E. M. Meletinski, *Poetika mita*, srbohrvaški prevod iz ruščine (Moskva, 1976), Beograd, brez letnice izida /ca. 1983/, Arhaični mitovi o stvarjanju, Kaos i kosmos. Kozmogeneza, str. 196—221.

¹⁰ Semantika kompozicije je podobna sklepu pesmi Goriškim izgnancem, kjer transcendentalna instanca upraviči in potrди človekovo oz. narodovo hotenje, sen; Bog udari pečat na zlati sen o domu.

Medtem ko ekvivalenco modelov nosi množica besed iz semantičnega polja »znakovnost« (alfa, omega, abeceda, znak, znamenje, pesem, melodija, glas, tajnopis, odtis, stigma, pečat, beseda, brati, izrekan, zapisano), pa se dinamika med modeli uresničuje s stratifikacijo prostora v besedilu. Prostor je označen z leksemi, ki so že pred oblikovanjem v sporočilo »obteženi s kulturno signifikacijo«. ¹² Prostorske oznake so namreč kombinirane tako, da tvorijo pare semantičnih opozicij, katerih en člen ima negativno, drugi pa pozitivno konotacijo. Opozicija spodaj/zgoraj, zahod/vzhod, se pomensko povezuje z opozicijo polnoč, mrak, sence/luč, svit, zarja. V identično razmerje pa so pritegnjeni tudi leksemi iz semantičnega polja »znakovnost«, tako da tvorijo par (-)molk/ (+)beseda. Celotno besedilo se izteče v metafore, ki jih motivira komplementarnost znotraj množice z istim vrednostnim predznakom: **Zabresti v molka noč ne daj/»beseda je izšla«, »slovenska misel, vzpluj, vrzi se do nebes«, beseda, »obsevaj z žarki svojih avreol«.**

Središčno besedilo zbirke s pomenom kozmizacije v smislu strukturiranja homolognih modelov različnih razsežnosti se navezuje na uvodno besedilo drugega razdelka *Podoba*. Tu urejanje neoblikovane in neartikulirane notranjosti subjekta poteka na način organske rasti kvišku in navzven s pomočjo kontinuirane metaforike, ki jo je mogoče razčleniti v naslednje izjave analogije:

(1) Človek (A) je kakor drevo (B). (B₁) Drevo raste iz svojega semena na vse štiri strani kakor (A₁) Človek gre, ostaja zvest od konca do kraja sméri; (B₂) Drevo raste kljub viharju, ki povzroča, da (B₃) se mu veje krivenčijo in kodrajo, tako da (B₄) zgreši svoje štiri smeri in ne more do svoje podobe. Tako tudi (A₂) Človek se požene v rast kljub (?) /oviram in zastojem, ki izvirajo iz objektivnih zgodovinskih okoliščin/, ki povzročajo, da (A₃) (?) /je njegov osebni razvoj zaustavljen/, tako da (A₄)* zgreši svoje štiri smeri in ne more do svoje podobe. Ker pa je izjava (A₄) protislovna z nadaljevanjem besedila, velja tudi (2) Človek ni kakor drevo: človeku se namreč nazadnje vendarle posreči ekspanzija v prostor (kar je tradicionalna metafora za svobodo, analogna razvijanju drevesne krošnje, pri čemer je njen razpon enak razsežnosti človekovih sanj), tako da (A₄) nazadnje »pokaže svojo /drevesu podobno/ podobo: križ.« (3) Narod naj bo po želji subjekta izjavljanja kakor človek, ki hkrati je in ni kakor drevo. Kakor drevo je tudi v tem, da z vsem svojim notranjim bitjem, a nezavedno čuti svojo podobo (»in navznoter jo tipljem, / z vsem bitjem, slepec, tipaje«), in ni kakor drevo, ker mu je lastna zavestna dejavnost, volja, metonimično izražena z dinamiko dejanj (»se požene v rast«, »razpne roke«, »se pretegne«) in psihična sposobnost sanjati tisto, česar (še) ni.

Posebne pomena za celotno zbirko je dejstvo, da središnega položaja v središčnem besedilu Naša beseda ne zavzema eksplicitno besedni ustvarjalec kot izjemni, kultivirani subjekt, subjekt sanj, hrepenenja in volje, temveč so pozitivne vrednote, ki jih proizvaja in implicira umetnost (v besedilu ozna-

¹¹ Izrazi v navednicah so sposojeni pri utemeljitelju semiotike Ch. S. Peircu, na enako pojmovanje »mobilnega, inteligentnega« znaka, ki zaznamuje vrsto ter se s konkretnega predmeta širi v »idejo«, »simbol« pa je Zupančič naletel pri Henriju Bergsonu, ki je potencialnost vgradil v sam princip vitalitete. Prim. Boris Paternu, Uvodna faza slovenskega pesniškega modernizma (Ob Otonu Župančiču), *Razprave-Dissertationes XI*, SAZU, Ljubljana, 1987, str. 56—57.

¹² Umberto Eco, n. d. str. 267.

čene s pojmi »ponos, značaj in čast«, zbrane pri katerem koli posamezniku, ki mu vodilnost pripada, če in ko docela doume in artikulira narodno bistvo, »sen pravice in svobode«, »divne sanje, ki jih je sanjal ded«. S tem je besedilo pripeto na socialno usmerjeno *Kovaško*, ki tematizira izbiro najkvalitetnejšega med slovenskimi delavci.¹³ Zgovorna je kontigviteta med metaforami za voditelja v obeh besedilih: »Pristni kov moža« (*Naša beseda*) in »srce, ki v njem bo pravi bron, da pelo bo, vabilo kot zvon« (*Kovaška*). Na drugi strani pa je pripeto k političnima besediloma s sorodno temo *Naše pismo* in *Vprašanja*, kjer je neustrezní poslanec oz. voditelj naroda označen kot »počen vrč«, ki »ne zvoni in ne poje«, »prihuljeno godalo« (*Naše pismo*) in kot »piščalkar« s »preplehkim spevom« (*Vprašanja*).

In vendar nam prav te metafore razkrivajo, da so pričakovane lastnosti voditelja preslikane iz vrednostno nadredne kategorije »pevca«, umetnika. Iz temeljnega razmerja med narodom in kulturo, kulturo in kodom Župančič izpelje novo definicijo umetnika in voditelja naroda. V sistemu, ki so ga vzpostavile prejšnje zbirke, je imel umetnik (svobodni, samouresničeni subjekt) lastnosti voditelja, pomenski sistem zbirke V zarje Vidove pa predlaga, naj ima voditelj lastnosti pesnika (vidca, preroka, zvana, središčnega duha in srca).¹⁴ Taka opredelitev je skladna z načinom konstituiranja slovenskega naroda skozi poezijo in nič čudnega ni, da je v času kaosa svetovne vojne in razpadanja avstro-ogrske monarhije za narodno eksistenco občutljivi pesnik reaktualiziral romantični model potrjevanja družbeno nemočnega naroda skozi pesniško, kulturno, duhovno ustvarjalnost. Tolažba, ki jo l. 1916 izreče beguncem z Goriškega (*Goriškim izgnancem, Begunka pri zibeli*) in l. 1918 zlakotnim stavkajočim (*Na Jurjevo osemnajstega*), je smiselno enaka tisti, ki jo »Tuji mož« izreče v obliki fingiranega citata: »Pevce je učil: Duh bo silo strl.«¹⁵ Poleg zgodovinskih, socioloških in literarnozgodovinskih dejstev pritrjuje primatu duhovnosti, kulture in umetnosti nad močjo in nasiljem s svoje strani tudi obča teorija semiotike, ko pravi, da umetnik oz. umetniško delo s specifično, glede na pravila koda deviantno organizacijo oblike vzbuja sum, da tudi način organizacije vsebine, kakršno nalaga kod za ustreznike dejstvom sveta, ni niti edino zveličaven niti dokončen. S tem namreč nakazuje, da je mogoče način segmentiranja in videnja sveta tudi spremeniti ter svet definirati skozi drugačne konceptualne in semantične modele.¹⁶

Os, na kateri so nanizani enako strukturirani modeli, je pravzaprav pot prehajanja in povezovanja makrokozmičnega, transcendentalnega in mikrokozmičnega, subjektivnega. V paradigmatskem besedilu *Naše besede* smo jo

¹³ Besedilo *Kovaške* je kmalu po prvi objavi v Prvem majniku 1910 doživelo tudi prvo izrecno politično branje: prva in zadnja kitica sta postali motto naprednega protiavtstrijskega dijaškega gibanja za jugoslovanstvo Preporod. Objavljeni sta bili na čelu prve številke glasila Preporod, 1. novembra 1912. Glej Adolf Ponikvar, Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, str. 138 in 227.

¹⁴ »Srce, ki poje« in »srce, ki zveni« sta metafori, ki se pojavljata že v Prebujenju in Dumi. Jože Pogačnik, Tema pesništva in Župančičev književni nazor, v: Oton Župančič — Simpozij, 1978, str. 204—205, vidi v njih izraz simpatije, »najbolj popolne oblike intuicije«, ki zaznamuje »tretjo Župančičevo fazo v gledanju na pesniško inspiracijo, ki jo najbolje označuje pojem »bivanjski položaj sestopa«. Za pričujočo analizo je pomembno, da se v navedenih kontekstih nanašata na nagovorjeno osebo voditelja in ne na sam lirski subjekt.

¹⁵ Tuji mož, ZD III, str. 44.

¹⁶ Prim. U. Eco, n. d. str. 261—275.

našli v nasprotnih smereh razporejanja treh različno obsežnih semiološko-komunikacijskih modelov, zgoščena pa je tudi v izvorni podobi: »V sleherno kapljico, v rosá nebroj, zajet do iskrice nebeški soj.«

Refleksivne in izpovedne pesmi tretjega razdelka ubesedujejo perspektivo »kapljice«, izhodišče jim je namreč mikrokozmos subjekta, avtorja zaznavanja, čustvovanja, mišljenja in spoznavanja, ki se spet v strogo premišljenem redu kot subjekt konstituira na več ravninah hkrati.

Najprej je to čustvena entiteta, ki vstopa v ljubezensko razmerje onkraj pollaščenja drugega kot objekta želje in merjenja subjektive moči (*Carmen*), zato je prvič v ospredju razmerje med materjo in otrokom (*Belokranjska deklica, Pričakovanje*), z etosom in žrtvovanjem 'presijano' razmerje med moškim in žensko pa se približuje krščanski ljubezni (*Spokorna pesem*) ali usodni erotični zavezanosti, ki presega meje človeškega življenja (*Mrtva nevesta*¹⁷).

Kot subjekt refleksije se konstituira skozi razliko do objekta, ki ga reflektira, čemur ustreza v več besedilih ponovljeni simbol in motiv vodne površine jezera, ki zrcali celotno stvarstvo (*Jezero, Tih, tih je kraj*). V semantiko tega simbola je vključena denotacija njegove trodimenzionalnosti, tako da ne deluje le kot meja med vesoljem in zemljo, marveč tudi s svojo globino, kar omogoča konotiranje zavestne in nezavedne, racionalne in intuitivne psihične sposobnosti subjekta.¹⁸

In končno se subjekt konstituira glede na čas kot gibljava točka sedanjosti na krožnici ciklično pojmovanega časa, skozi katero se preteklost preliva v prihodnost in predniki prodirajo v zanamce (*Telesa naša, Na razpotju, Joži Berčetu v spomin*).

Besedila tega razdelka so večinoma nastala že pred prvo svetovno vojno, v letih 1910—1912, in so bila namenjena posebni zbirki Razgledi,¹⁹ ki naj bi razvijala 'pesniško metafiziko' Samogovorov. Najtvornejša spodbuda za vsebinsko in izrazno dooblikovanje in preoblikovanje Župančičeve refleksivne poezije je bila tedaj Bergsonova filozofija,²⁰ ki je klasično metafiziko destituirala s tem, da je vanjo vnesla trajanje, inteligenci pa, ustrežajoči spoznavanju negibne materije in z njo omejeni, zoperstavila intuicijo kot metodo spoznavanja bistva življenja, ki je nenehno ustvarjanje. Tu se je Župančičev lirski subjekt v svojem doživljanju in mišljenju obogatil za gibljivost, po-

¹⁷ Ne da bi se spuščala v razpravo o pesniških žanrih, opozarjam na možnost, da je besedilo zabrisan in liriziran model romantične balade oz. njegova simbolistična transformacija. 'Zgodba' je zgoščena na srečanje in poskus dialoga med živimi in mrtvimi, ki se posreči samo ločenima ljubimcema, vendar je vzdih mrtve neveste iz groba brez nadaljnjih konsekvenc.

¹⁸ Mediacijo v trihotomski strukturi nebo/zemlja/podzemlje oz. podvodni svet predstavljajo dvodomna zemsko-nebeška ptica, »ptica, v zelenih labirintih doma, / ptica, skrita v jasni lazur neba« (Zlata jutra), ki se v uvodni metafori v pesmi Jezero izkaže za tridomno: »vse zarje vanjo /vodo = zrcalo/ omakajo perot«; nadalje je to tradicionalna »os sveta« drevo (Jezero, Tih, tih je kraj, Gledam) in izviren motiv utrinka (Tih, tih je kraj), ki je enkrat videti kot padanje, v zrcalni sliki kot poganjanje navzgor.

¹⁹ O rekonstrukciji zbirke glej Dušan Pirjavec, Zbrano delo Otona Župančiča, Opombe k tretji knjigi, str. 313—319 in dopolnilo Marje Boršnik, n. d. str. 30—37.

²⁰ Izidor Cankar, Obiski — Oton Župančič (Naša beseda 1977, str. 18). Analizo Samogovorov v luči zgodnejše Bergsonove filozofije je opravil Andrej Capuder, Bergson in Župančič, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1983, str. 255—266, bistveno dopolnil pa je to misel Boris Paternu v Uvodni fasci slovenskega pesniškega modernizma (prim. op. 11).

tapljanje v globino lastnega duha pa je dobilo nov smisel, saj je postalo sinonimno transcendentalnemu izkustvu.

V tej zvezi je pomembna novost ciklično pojmovanje časa, pojmovanje, ki presega trenutke izjemne zbranosti, »visoke hiše« Samogovorov, v katerih se subjektova intenziteta meri z vesoljnostjo, pojmovanje, ki proizvede novo sferično simboliko in z njo konotacijo nenehnega raztapljanja in zgoščevanja subjektove identitete.

Uvodno besedilo tretjega razdelka *Telesa naša* z logično pregledno dvočlensko metaforiko in celo eksplicirano osnovo pomenskega prenosa upesni misli iz prvega poglavja Bergsonove Ustvarjalne evolucije.²¹ Kot indirektno konotacijo ali hipotetnični pomen pa to novo pojmovanje izražajo različna oblikovna sredstva na različnih ravneh sporočila zbirke. Te ravni segajo od ciklične kompozicije celotne zbirke, do cikličnosti posameznih besedil, katerih vračanje v izhodišče nosijo ponavljanja. Na ravni figurativnega besednega pomena je značilen izbor simbolov, najsi gre za folklornega mitskega junaka zelenega Jurija, ki poleg enkratne sobesedilne konotacije nacionalne svobode (*Zelena čelada*, tudi *Zeleni Jurij* iz zbirke Ciciban) in socialne pravičnosti (*Na jurjevo osemnajstega*) zadržuje tudi tradicionalno semantiko mita in z njim povezanega pomladnega obredja plodnosti, ali za naravni pojav večnega izviranja in padanja vode v *Slapu*, ki morda oživlja in drami mrtve brate in sestre. O istem govori motivacija nekaterih metafor: **prst**, v katero je zagreben mrtvi prijatelj, je zanj **matí**, **grob** je prostor sredi **kali**, koraki živih nad njim so **plenice**, v katere je povit (*Joži Bercetu v spomin*). Na ravni glasovnega ponavljanja pa cikličnost nosijo nenavadno številne tavitološke rime. V zadnjih dveh kardinalnih besedilih zbirke, *Zlata jutra*, ki sklepa tretji razdelek, in *Mesečina*, ki sklepa zbirko, je sferičnost tudi oblika subjektovega bistva.

V *Zlatih jutrih* prehaja subjektovo zaznavanje bližnje, zemeljske predmetnosti z očesom v kontemplacijo v koncentričnih krogih razširjajočega se vesolja, pri čemer se subjekti poduhovlja in geometrizira v krog duše, ki se v valovanju razširja, srečuje in dotika s krogi drugih duš, ki jih povzema vase. Meja tega gibanja je stopnja popolne zasičenosti subjekta s kozmosom (»Vse je v tebi; v tvojo dušo se lije / večnost brez konca«), vsak trenutek bivanja pa je prelivanje vesoljnih harmonij skozi vsako točko življenja (»Harmonije / večnosti / ... / ti skozi prsi dero.«)²²

Če so *Zlata jutra* Župančičeva najgloblja filozofska pesem, integral subjekta, ki je razprt minljivi pojavnosti tega sveta, in subjekta, ki »teži k spoznavanju bistva biti, skritega pod plastjo iluzornih pojavov in zato ustvarja

²¹ Za ilustracijo trditve navajam dva krajša odlomka iz slovenskega prevoda Z. Skušek-Močnik, Ljubljana 1985: iz prvega je Župančič svojo metaforo izpeljal, iz drugega pa jo je že tako rekoč narejeno povzel: »Živo telo je izolirala in zaprla narava sama« (26) — »Telesa naša — vrči«; »Življenje se zdi kakor tok, ki teče od klice do klice po razvitem organizmu. Cisto tako je, kakor da je organizem sam le izrastek, brst, ki ga k rasti spodbuja nekdanja klica, ki si prizadeva, da bi se nadaljevala v novi klici.« (37) — »Vzgon bitij nerojenih kri nam polje, / življenje njih, ki bodo, rije v nas, / in kal s kaljô se za prvenstvo kolje, / bodočnost oblikuje svoj obraz.« (21-4).

²² Celó v tej drzni predstavi najdemo Bergsonovo misel: »živo bitje ni primerljivo s katerim koli posameznim predmetom, »pač pa totalnosti materialnega vesolja« (28). (Paginacija je tako kakor zgoraj iz slovenskega prevoda.)

lastni pesniško upodobljeni svet²³, je *Mesečina* njegova najbolj sintetična pesem, saj ponovi kompozicijo celotne zbirke, tako da v njej zbere vse temeljne motive, teme in simbole. Govoreči jaz kot »moje srce«, nagovorjeni »Duh-zankar na sredi vsemirja« in »srce v sredini« duš rodu so ekvivalentne in izomorfne entitete, saj imajo vse tri lastnost pulzirajočega, svet, življenje in narod rojevajočega središča. To je kozmizacijska instanca, ki ureja sanje, ozvezdja in človeški socium.

Iz neskončnega strahu, da bi s slovenskim narodom hkrati padel tudi (tedaj vodilni) slovenski pesnik, je l. 1914 nastala v bibličnih podobah izražena apokaliptična vizija vesoljnega kaosa *Dies irae*, v istem letu pa je iz neskončnega upanja, da bo kaos obvladan, nastala tudi *Mesečina*.

Ne le zgodovinska dejstva, marveč celotna pesnikova naravnost je besedilo upanja postavila v položaj zadnje besede.

SUMMARY

The semantic analysis of Župančič's collection *V zarje Vidove* proceeds from the specific composition of the collection, i. e. from the thematic concentration and concretization in the poems located centrally in the collection or in the sections of it, as opposed to the relatively greater semantic ambivalence and fluctuation in the outlying, circumferential poems. The analysis follows this composition by taking as its point of departure the very central text, *Naša beseda*, with its three isomorphic patterns that structure the individual, the nation, and the universe. In other words, it suggests a nonlinear and nonchronological reading from the center towards the edges. It deals—as the poet instructed—first and longest with the texts about the relationship between the individual (the leader, the poet) and the nation. Here, it discovers a reinstatement of the romantic projection: the affirmation of the nation through spiritual creativity. Then, having covered the relationship between two individuals (love, motherhood) and between an individual and the entire created nature, it is in the closing section of the book once again confronted with a text synthesizing the three cycles and echoing the beginning and the central part of the entire collection. The structuring of space and the motivation of certain metaphors reveals Župančič's tending towards mythological notions about chaos and cosmos, while the conception of cyclic time, which underlies other metaphors, reveals his affinity for the vital-drive philosophy of Henri Bergson.

²³ Maria Bobrownicka, *Slovenska moderna in kategorije književnih tokov. Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, str. 165.

VOJNI DNEVNIKI EDVARDA KOCBEKA

Dnevnika Edvarda Kocbeka (1904—1981) za čas druge svetovne vojne (Tovarišija, Listina) ne predstavljata avtorjevih prvotnih zapiskov, temveč po vojni močno spremenjeni besedili, v katerih *actum* večkrat zamenjuje datum. Tudi organiziranost besedil v poglavja se izmika običajnemu dnevništvu. V primeru omenjenih del zatorej ne gre vedno za čisto dokumentarnost, temveč kdaj tudi zgolj za dokumentnost, to pa ju stavi na skrajno mejo (literarne) vrste dnevnika.

Tovarišija and *Listina*, two wartime diaries written by Edvard Kocbek (1904 to 1981), are not unedited firsthand records; the considerable revisions after the war turned them into texts in which *actum* often replaces *datum*. The way the two texts are organized into chapters also eludes ordinary journalary accounts; Kocbek's diaries are thus put on the extreme edge of this literary genre.

V besednem ustvarjanju Edvarda Kocbeka predstavlja dnevnik že spričo svojega obsega vsega upoštevanja in pozornosti vredno dejstvo. Po avtorjevi izjavi segajo začetki njegovega tovrstnega pisanja v leto 1931.¹ To je čas morebiti najusodnejšega globinskega premika v njegovih nazorskih temeljih: zapusti družbeniški (socialistični) koncept, ki se začenja tedaj na Slovenskem tudi med kristjani pomembno razraščati, ter se pridruži osebnotnemu (personalističnemu), ki ga med krščansko usmerjenimi ljudmi najtehtneje oznanja krog razumnikov okoli revije *Éspirit*, zlasti njen urednik Emmanuel Mounier. Posamičnik omogoča družbo, kolikor jo pač že, obraten način mišljenja in razumevanja je za Kocbeka odtlej prečrtan. Seveda pa to nikakor ne pomeni umika iz družbene razsežnosti človekovega bivanja: ta je le postavljena na osebnotni temelj, celo vzrok ter razlog, pri čemer krščanski, v bistvu družbeniški nazor poskrbi za onemogočanje »svetega egoizma«,² ki udarja na plan v svobodomiselnem osebnstvu. To je le odklik od družbe-

¹ E. Kocbek, *Listina*, Ljubljana 1982², 547.

² Ta besedna zveza je sicer postala znamenita in zloglasna skozi družbeniški nazor fašizma, kjer velja za narod; v primeru posameznika pa prav dobro služi za označevanje misli vsakega kolikor toliko načelnega liberalizma. Kar pa zadeva trditev, da Kocbek že od začetka tridesetih let ne pripada (več) krščanskemu socializmu, ki bi se morebiti zdela komu sporna spričo njegovega medvojnega delovanja, je treba reči, da si je kot personalist prizadeval za zgolj krščansko ime skupine, ki ji je pripadal v narodnoosvobodilnem boju, zavračal pa je krščankosocialistično (14. oktober *Listine*!). 15. avgusta *Listine* krščanski socializem celo označuje kot naiven sinkretizem, ki ga ne more zadovoljiti. Kocbekovo sodelovanje s krščanskimi socialisti med vojno je pojasnjivo z dejstvom, da je edino skozi njih — kot ustanovnike OF slovenskega naroda — vodila njegova pot v IOOF, ki je bil pridržan samo za predstavnike ustanovnih skupin, kajti Kocbek je šele junija 1941 dognal, da med levico in desnico ni mogoče vzpostaviti veljavnega koncepta in zatorej snovanje takšne smeri odtlej, toda šele odtlej! zanj odpada. Je pa zato Kocbek želel vsaj koncentracijo kristjanov v okvir ene skupine OF, kar je razvidno zlasti iz 14. oktobra *Listine*, najprej iz njegovega referata, nato pa še iz besed njegovih najožjih sodelavcev pri zavrnitvi Stanovnikovih idej. Takšna skupina bi zagotovo imela večjo težo, če bi Kocbeku uspelo tisto, za kar si prizadeva, namreč to, da krščankosocialistično ustanovno skupino OF prikaže kot zgolj s krščankosocialističnim (začasnim) imenom poimenovano krščansko skupino. To je razvidno že 14. oktobra 1941 iz njegovih Temeljev osvobodilnega sodelovanja (Pred viharjem, 140—152).

ništva. Tudi začetek pisanja dnevnika v okolici takega nazorsko-konceptualnega preloma ne more ostati slučajnostno dejanje: pomembnost in prvost (avtorjeve) osebnosti, njenih pogledov in sodb je v dnevniškem besedilu izrazita, pravzaprav bolj nepogrešljiva kot v kakršnem koli drugovrstnem pisanju.

Če začnemo nekoliko izven literature: dnevnik ni zgodovinopisni tekst, ki bi ga zavezovala volja po ugotovitvi od pogledov avtorja kolikor mogoče neodvisne resnice, temveč je zgodovinski vir, dokument pripovednega tipa, usmerjen na svojega avtorja, predvsem pa vedno iz njega. Pomembno se razlikuje od pisma: to je vselej neposredno usmerjeno iz avtorja na drugo osebo, dnevnik je to šele posredno, v misli na morebitno objavo, ki vendarle ni vedno prvotni namen njegovega avtorja. Zlasti pri Kocbeku je to pomembno: zanj je pisanje dnevnika bivanjsko opravilo, saj mu je pomagalo »ustvarjati zunanje in notranje ravnotežje«, pri čemer mu je bil »delavnica uma, sublimator strasti in prostor vesti.«³ Naš avtor pomembno poudarja: »Dnevnik mi je postal v vseh fazah življenja potrebno razvidevanje v svetu in vzpostavljanje komunikativnosti z bližnjikom.«⁴ Tu potemtakem ne gre za vzpostavljanje komunikacije, temveč samo komunikativnosti, torej lastnosti komunikacije, pravzaprav umetniške besede sploh: gre samo za izrekanje. Brez primarne usmerjenosti na naslovnika. O takšni naravi Kocbekovega dnevniškega zapisovanja govori tudi dejstvo predelave prvotnih zapiskov, ko je šlo za objavo, torej za usmerjenost tudi na druge, ne le nase, in ki ji prvotni zapisi, včasih pa tudi prvotna redakcija za javnost, očitno niso stregli v dovoljšnji meri. To je razvidno zlasti iz predelovanj *Tovarišije*: prva in druga izdaja se pomembno razlikujeta od tretje. Za dan 29. aprila 1943, na *Pugledu*, stoji v prvi in drugi izdaji tole: »Hočemo pa /mi, kristjani Osvobodilne fronte/ /.../ ostati verni svoji osebni resnici in krščanskemu nazoru, ki se ne omejujeta na aktualni čas, temveč na ves čas ustvarjanja socializma in prihodnosti sploh. Za vas /komuniste/ moramo pomeniti več od zanimivega poskusa sožitja metafizičnega nazora in aktualnostne prakse«;⁵ v tretji pa tole: »Hočemo pa /mi, isti kristjani kot zgoraj/ /.../ ostati zvesti svoji osebni resnici in krščanski viziji /!/, ki se ne omejujeta le na aktualen čas, temveč na ves čas ustvarjanja socializma in prihodnosti sploh. Za vas /komuniste/ moramo pomeniti več od zanimivega poskusa sožitja in sodelovanja med nadnaravo /!/ in naravo.«⁶ Iz misli o svetu, nazora, je torej, kantovsko rečeno, nastala misel za svet, vizija, komunisti pa naj kar naenkrat priznajo obstoj nadnarave namesto zgolj misli o nji. Kocbekove izjave, da je v dnevniku »osebna resnica zadobila premoč nad faktografsko resnico v smislu umetniške resnice«, pri čemer pa naj bi dokumentarnost z njo ne »izgubila nič na svoji verodostojnosti«,⁷ vsekakor ni vzeti preveč resno. Toliko huje je to zato, ker gre v navedenem predelu *Tovarišije* za Kocbekov javni nastop; tako pravzaprav ne vemo, s kakšnimi mislimi in zahtevami se je avtor na *Pugledu* obrnil h komunistom, ker sta obe verziji pač »osebna resnica, ki je zadobila premoč nad faktografsko«, po avtorjevem zagotovitvi v smislu umetniške resnice, toda

³ E. Kocbek, *Listina*, 547.

⁴ Isto.

⁵ E. Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949¹, 430.

⁶ E. Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1972³, 643.

⁷ E. Kocbek, *Listina*, 549.

po pravkar povedanem očitno tudi politične, vsekakor ne brez škode za verodostojnost. Ko je torej stvar prišla iz komunikativnosti v komunikacijo z bližnjikom, iz zapisa, kjer je mogla biti le prva ali druga, ali pa morebiti celo takšna tretja verzija, v besedilo dostopno javnosti, so nastopile usodne spremembe, ki jih ni mogoče pojasniti drugače kot z računanjem na naslovnika. Ne le v smislu večje formalne izdelanosti besedila, temveč tudi v smeri zgodbe, to pa je za pričevanjsko razsežnost dnevnika mračna zadeva. Dnevnik namreč določeni stopnji dokumentarnosti ne uide nikoli. Nima le lastnosti dokumenta, dokumentnosti, kakor roman v obliki dnevnika, ali v pismih, temveč je dokument; ob tem, da ga to seveda nič ne omejuje v možnosti biti umetnostno besedilo.

Javnosti dostopni Kocbekovi dnevnik so treh različnih oblik. Najprej sta tu njegovi temeljni tovrstni deli, *Tovarišija* in *Listina*, ki, ob Prvem povojnem pariškem dnevniku, predstavljata od avtorja samega za natis pripravljene besedili, *Tovarišija*, kot že omenjeno, celo v dveh redakcijah. Janez Gradišnik je v knjigi *Pred viharjem* objavil mesečne povzetke Kocbekovih dnevniških zapiskov za avgust in september 1938., za večino 1941. in začetek 1942. leta, a tudi dnevniške zapiske, pretežno iz druge polovice leta 1940, ki predstavljajo tretji tip, prvotni zapis iz Kocbekovih rok brez poznejših predelav in dodelav. Tudi pri Dimitrija Rupla objavi zapiskov iz let 1951/1952 in 1975/1976 gre v bistvu za to obliko, izpuščeni so le nekateri predeli besedila, kar so zahtevali Kocbekovi svojci,⁸ in okrajšana nekatera imena. Nekje med prvim in drugim tipom stoji Drugi povojni pariški dnevnik, ki ga proti dnevniškemu povzetku tišči nezaznamovanje datumov, oziroma morebitnih actumov, toda prvotna dnevniška strukturiranost besedila še ni izgubljena do stopnje povzetka, kakor v tekstih za prvi dve vojni leti knjige *Pred viharjem*.

Formalno se drugi tip Kocbekovega dnevništva, mesečni povzetki, opazno razlikuje od prvega in tretjega. Tudi pričevanjsko je na moč sporen, pri čemer je še najmanjši problem nedoločenost dni posameznih dogodkov: septembru 1941 je pripisana prva oddaja tajne radijske postaje slovenskega osvobodilnega gibanja,⁹ ki je v resnici bila šele 7. novembra, avgust¹⁰ pa je docela nerešljiv rebus: med Roosevelt-Churchillovo (Atlantsko) izjavo in dnem, ki je dvanajsti pred prvim (prihodnjega meseca) bi morali biti dve nedelji: nedelja izleta v Dravljje (sicer ob omembi tega dogodka ne piše, da bi bil njegov dan nedelja, a je bila, dokazuje 96. stran v knjigi *Pred viharjem*) in nedelja kolesarjenja proti Dobrovi, ki nikakor nista identični — a je v tem času bila le ena sama nedelja, tista 17. avgusta. Tudi govor dr. Miha Kreka ni kronološko vpisan, omenjeni je namreč govoril 10. avgusta, torej pred objavo Atlantske izjave, a je v Kocbekovem dnevniku zapisan za njo. Vsekakor je pri tem tipu dnevništva našega avtorja še toliko nejasnosti, da ga ni mogoče vzeti v naše razmisleke brez podrobne poprejšnje obravnave, zato se raje ustavimo ob drugih dveh. Čeprav formalno med njima ni razlike, saj oba tipa vsebujeta zapiske po dnevih, se pomembno razlikujeta: tretji tip je izključno datumski, medtem ko je prvi vsaj ponekod actumski: dogodki tu

⁸ D. Rupel, Predgovor, v E. Kocbek, *Dnevnik 1951—1952*, Zagreb 1987², 8.

⁹ E. Kocbek, *Pred viharjem*, Ljubljana 1980, 108.

¹⁰ Isto.

niso vedno vpisani pod datum, temveč včasih pod actum, kar pa pomeni vpe-ljavo elementa iz repertoarja fikcijske epske uprizoritve; resda to zadeva samo zaporedno številko dneva v mesecu (kjer seveda ne gre tudi za predru-gačenja v smislu 29. aprila Tovarišije), toda to že ni več čisti dnevnik, ki vsekakor more imeti zgolj datumski značaj; kar je pod številko dneva v me-secu zapisano, je bilo le zapisano tistega dne, ni pa se tega dne nujno tudi dogodilo. Kako Tovarišija odstopa od takega načina pisanja, dokazuje že njen prvi dan, 17. maj 1942. Pisanje govori o dnevu dogajanja kot o »današnji ne-delji«,¹¹ se pravi, da sporoča istodnevnost dogajanja in njegovega vpisa v dnevnik. To pa za ta dan preprosto ni mogoče spričo Kocbekove večerne do-godivščine na policijski postaji. V Listini je podobno s 3. oktobrom 1943, ki tudi ni mogel biti v dnevnik vpisan, vsaj v celoti ne, tega dne, saj se je Ko-čevski zbor zaključil šele v prvih jutranjih urah 4. oktobra.¹² Takšni trenutki opozarjajo na vsaj občasno actumsko naravo Kocbekovih dnevnikov, to pa že čisto na površinski ravni kaže na pomembnost Kocbekovih redakcijskih pose-gov pred javno objavo v prvotno besedilo dnevniških zapiskov, ki že po naravi stvari pač ne morejo biti drugačni kot datumski. Pomembnost, ponekod celo odločilnost Kocbekovih posegov v smislu predelav smo si ogledali že prej, na primeru razlike med 29. aprilom Tovarišije v prvi in drugi nasproti tretji izdaji. Pri Kocbeku so dnevniški zapiski vsekakor eno, dnevnik, od avtorja za tisk pripravljene redakcije, pa nekaj drugega.

Naša osrednja pozornost bo seveda namenjena dnevnikom. V njih je raz-merje med resničnostjo in pesnitvijo vsekakor mnogo zapletenejše kakor v dnevniških zapiskih, kjer gre za razmerja in napetosti med dvema avtorje-vima časoma, med časom označenega in časom označujočega (= čas avtorstva besedila) — kakor pri vsakem izvenfikcijskem pisanju, z izjemo stenogram-skega zapisnika, ki se piše v samem času dogajanja —: pri Kocbekovih dnevnikih je potrebno upoštevati še en čas označujočega, čas redakcije bese-dila dnevniških zapiskov, ki z vso silo svojih okoliščin pritiska na avtorja in avtorsko podobo teksta vsaj toliko kot prejšnja dva za podobo besedila odločilna časa. Izvenfikcijsko besedilo je v izvenbesedilno resničnost odprto kot sistem in kot proces, se pravi kot zgodba in kot izvedba. Pri Kocbeku je to zelo potrebno poudariti, saj ve Josip Vidmar povedati, kako se je tako zoper Tovarišijo kot zoper Listino dvignilo »precejšnje število dovolj vplivnih glasov«,¹³ ki so dosegli določene popravke v besedilih.¹⁴

Tudi sam avtor opozarja na pomembnost raznočasnega nastajanja dnev-nikov:

Dnevniški zapiski so se mi v času vojne porajali hkrati v dveh, treh smereh. V enem zvezku se mi je nabirala zunanja kronologija, v drugem koncepti pisem, člankov, analiz in raznih dognanj, v tretjem pa različna razpoloženja, lirični in prozni osnutki ter esejistični zarisi. Takoj po vojni sem to pisno gradivo združil v enoten tekst in pri tem zavrgel marsikaj, kar je izgubilo vrednost, ali pa za-enkrat /!/ opustil tisto, kar bo zadobilo vrednost šele v prihodnosti.¹⁵

¹¹ E. Kocbek, *Tovarišija*, 1972³, 14.

¹² E. Kocbek, *Listina*, 344—348.

¹³ J. Vidmar, *Obrazi*, Ljubljana 1985², 511, 519.

¹⁴ J. Vidmar, n. d., 511.

¹⁵ E. Kocbek, *Listina*, 547, 548.

Besedilo po Kocbekovem mnenju tako pravzaprav vse do konca njegovega življenja ni povsem zaključeno, kakor tudi ni zaključen čas, o katerem pripoveduje, saj je odvisno tudi od nedoločene prihodnosti: res so nekatere stvari izpuščene za zmeraj, zato pa druge le zaenkrat; iz repertoarja vojnih dogajanj, oziroma dnevniških zapiskov, nam je torej v dnevniku na voljo le čas izdaje besedila bolj ali manj primeren izbor, ki pa se mora po volji avtorja in njegovega ocenjevanja vsakokratne sodobnosti (zadobitev vrednosti v prihodnosti!) spreminjati vsaj z depolnjevanjem; ob tem, da smo že prej ugotovili tudi spreminjanje. Pri Kocbeku ni le smisel preteklosti, kakor sam pove, za vedno nedoločen, vedno obnavljajoč se in vedno znova izpodbijan ter na novo določen, temveč so takšne tudi besede o preteklosti. Tudi pomen preteklosti, ne zgolj smisel.

Pri predelih dnevniških zapiskov, ki jih je Kocbek oblikoval v dnevnike, opazamo povedno zakonitost: vsi se dotikajo popotnih dni avtorjevega življenja. O življenju v vojnih letih govori Kocbek kot o nomadstvu,¹⁶ povojna pariška dnevnika tudi predstavljata nekakšno popotništvo, ki je sicer najprej duhovnega značaja, a tudi dobesednega turizma ne manjka. Po misli našega personalista smo Slovenci pač cigani,¹⁷ svoje polnokrvno življenje torej zaživimo šele na poti, pri čemer je menda »iz ciganske kože skočiti teže, kakor menjati kakršnokoli drugo narodnost.«¹⁸ To bi utegnila biti najgloblja Kocbekova osebna esencialna, eksistencialna in tudi narodnoznačajska utemeljitev izbora zgolj dnevniških zapiskov iz popotnih dni za objavo in predelavo v dnevnik, v kolikor seveda tod ne gre za eno neredkih avtorjevih zamaknjenskih izjav. Kajti mogoča je vsaj še ena, čisto racionalna razlaga takšnega izbora dnevniških zapiskov za dnevnike, saj Kocbek za svoje dnevništvo v Tovarišiji izjavlja, da je v njem vezal dogodek in premišljevanje, tako da niso niti zgolj zunanja kronika niti zgolj osebni refleksi.¹⁹ To mu je v zadovoljivi meri omogočalo samo popotništvo, saj je Kocbek sicer v dnevniških zapiskih pretežno reflektivna osebnost: osebni refleksi je pri njem vedno prisoten, zunanje dogodkovnosti pa izven na poteh nenehno spreminjajočih se, v takšnih okoliščinah nujno pomembnih dejstev ni zmeraj ravno na pretek. Vsaj nepopotni in od avtorja v dnevnik nepredelani dnevniški zapiski za leta 1940, 1951—1952 in 1975—1976, ki so javnosti dostopni, vsebujejo mnogo manj zunanjega dogajanja kakor dnevniki; a še tistega nekaj, kar ga je, je včasih porabljeno kot povod za zapis času komaj primerne moraliziranja, kakršno je npr. 8. aprila 1952 označevanje »neženiranega občudovanja«²⁰ neznane raznospolne dvojice kot vzroka označevalčeve ljubezni do »zemlje in nebes, gona in zavesti, ničnosti in smišla«, a v zaključni miselni kadenci zapisa dogodka nedvoumno tudi za obsojeno zadevo: stvar je vendarle prestop, sicer najbolj zemeljski, a vendar prestop.²¹

V začetku Tovarišije skuša Kocbek ustvariti v bralcu vtis popolne dokumentarne pristnosti svojega dnevnika, saj izraža željo, da bi »sledеči zapiski, ki sem jih delal v partizanih iz dneva v dan, tudi v najtežjih okoliščinah,«²¹

¹⁶ E. Kocbek, n. d., 547.

¹⁷ E. Kocbek, Krogi navznoter, Ljubljana 1977, 125.

¹⁸ Isto.

¹⁹ E. Kocbek, Tovarišija 1972³, 12.

²⁰ E. Kocbek, Dnevnik 1951—1952, 172.

²¹ E. Kocbek, Tovarišija, 1972³, 12.

izpovedali misel svetega Bernarda iz Clairvauxa: »Verujte mojemu izkustvu, v gozdovih boste našli več modrosti kakor v knjigah. Les in kamen vas bosta naučila, česar ne morete zvedeti od nobenega mojstra.«²² Stvar tudi ni čisto zunaj paradoksalnosti: navedeno poudarjanje sorazmernih nemoči in nepomembnosti mojstra ter knjige se vendar dogaja v knjigi in skozi mojstra, ki jo ne le izpisuje, temveč tudi ustvarja: v Tovarišiji ne gre za prvinskost zgodbe, za »les in kamen« gozda, niti ne za prvinskost izkustva, za prvotni zapis, temveč za premišljeno oblikovanje mojstra. Ta javnosti prepušča le v dnevnik predelane dnevniške zapiske, kot smo se že prepričali. Tako je, strogo vzeto, Tovarišija dokumentarna le po svojem avtorju, ne pa tudi po svojem besedilu, skozi katerega je vsaj ponekod le dokumentna. Mojster je v njenem primeru neizpodbitno pomemben: ni le nosilec izkustva, zapišanega v knjigi, temveč je tudi njegov ustvarjalec v smislu avtorstva knjige, ki samo izkustvo presega. Resničnost ni zgolj resničnost, temveč je (tudi, če ne samo) inkarnacija ideala. Kocbek na mestu uvoda v Tovarišijo tozadevno nadvse povedno citira Gorkega.²³ Seveda njuna misel ne seže ven iz književne resničnosti: ideali bi bili presneto klavrna stvar, če bi njuna domisljica veljala tudi izven omenjene zamejitve.

Kocbek v drži z začetka Tovarišije seveda ne more vztrajati: že citirani predel sklepne besede Listine (»Dnevniški zapiski so se mi (...) neusmiljeno razbija prej ustvarjeno iluzijo o tem, da bi bili v dnevnikih »zapiski, ki sem jih delal v partizanih iz dneva v dan«. Na ravni delovnega postopka je v sklepu Listine na začetku Tovarišije fingirana časovna avtentičnost razbita še s temle opravičilom: »S/la po oblikovni obdelavi in vsebinskem dogajanju /! /se mi je/ podaljšala celo v čas prirejanja dnevnika za tisk. Moje dnevniško gradivo me je tako dolgo stvariteljsko /! /privlačevalo, dokler ga na nekaterih mestih nisem dopolnil /! /v smislu dokumentacijske obogatitve ali spominske prepričljivosti.«²⁴ Vsekakor gre v zadevi le za dokumentnost in prepričljivost, ne more pa iti — po tu navedenih trditvah — za dokumentarnost in izvenbesedilno resničnost. Še najmanj zavoljo fantastičnih prvin v besedilu, od katerih je najopaznejši lik Dizme, »ki ga je priklicala /Kocbekova/ kompenzatorična sla po odrešenem bližnjiku«,²⁵ kajti Dizma bi mogel biti priklican na ta način ne le v knjigo, temveč tudi v izvenbesedilno resničnost zavesti. Problem dokumentarnosti je drugje: osebe, ki jih ustvari avtorjeva domišljija, ali jih toliko predela, da niso več istovetne z nikomer, so pač vsaj za bralca neodvisne od izvenbesedilne resničnosti, zato pa takšne niso realno živeče osebe in njihovi besedni ter siceršnji podvigi. In spet: ni problem njihovo (s strani avtorja dnevnika po naravi stvari) nujno subjektivno označevanje, temveč tisto, kar je skozi njih označeno, pa tega izvenbesedilno ni bilo. Smo namreč znotraj dnevniške literarne (ali pa tudi neliterarne) vrste, kjer nam nikakor ni pomembna zgolj ubesedena resničnost temveč tudi resničnost ubesedenega — Dichtung und Wahrheit, pesnitev in resničnost, z Goethejevimi besedami. Pričevanje in pričevano. To je v naravi dnevniške vrste; spričo neobstajanja razmerja odvisnosti med predavtorskobesedilno in avtorskobesedilno resničnostjo je roman v dnev-

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ E. Kocbek, Listina, 549.

²⁵ Isto.

niški obliki nekaj čisto drugega od dnevnika, ki to razmerje premore. Eno je izumljenje, drugo je odkrivanje.

Do neke mere to dejstvo Kocbeka v njegovem umetniškem avtorskem dejanju ovira, v Listini tako pravi za 6. julij med drugim tudi tole: »S svojim revnim dnevnikom ne bom mogel nikoli zajeti vse partizanske resničnosti pa tudi izrazne popolnosti ne bom utegnil doseči v tisti meri, ki si jo želi umetnik v meni.«²⁶ Čeprav je malo naprej rečeno celo, da je dnevnik (pravzaprav dnevniški zapiski) »izraz dejavnega jaza, ravnotežja med zanosom in preudarnostjo, napetosti med snovjo in duhom, oplajanja med zgodovino in osebno resnico, skladja med bolečino in veseljem, bližine med demonijo in blaženostjo, nerazdružljivega spoja krivde in vedno bolj neizčrpane čistosti.«²⁷ Pri tem se moremo vprašati, kaj avtorju pravzaprav onemogoča doseganje vsaj izrazne popolnosti v smislu hotenja umetnika v njem, če že vse partizanske resničnosti ne more zajeti zavoljo neogibnega izbiranja in podleganja relativnosti dogajanja, ki določa, da bo jutri majhno, kar je danes veliko — kar pa ne more biti zapisano kot razlog izrazne nezadovoljivosti? Verjetno bi bilo treba odgovor iskati v smeri vdora izvenbesedilne resničnosti v besedilo, ki avtorju do določene mere onemogoča vzpostavljanje popolne avtorske volje nad tekstom. Pri doživetju bivanjsko izredno izpostavljenih trenutkov se je v njih ubeseditvi čemu takemu verjetno nemogoče upreti; Kocbek pa je s tem nezadovoljen, saj si je na začetku Tovarišije, 20. maja 1942 zadal nalogo popolnega obvladovanja dnevniških scen in zgodb s svojimi imperativi vednosti:

Vem le, da moram biti zvest, resničen in zadržan. /.../ Nevarno je izražati svoja čustva tako intenzivno, kakor da obstajajo zunaj časa in prostora ali kakor da so enkratna. Naj bo moja pretresenost še tako velika, nikoli ne smem prestopiti konkretnega okvira in se izgubiti v univerzalnih merah. Pretresljivi dogodki bodo moja stalna skušnjava. Moram jih vkleniti v toplo gmoto svojega preprostega življenja, podvreči jih moram novi človeški skupnosti, položiti jih v srce naroda, izraziti jih s preprosto govorico.²⁸

Spričo okoliščin, ki so mnogokdaj z vso silovitostjo neubranljivo pritiskale na avtorja, ta začetna volja ni mogla biti udejanjena, predvsem ne glede preproste govorice, saj Kocbekovo bivanje ni preprosto: poleg narave priznava še nadnaravo, ki jo razumeva na precej samosvoj način, vsaj med Slovenci svojega časa. Tudi pripoved o tem ne more biti preprosta. Vendar nujnostni vdor resničnosti okoliščin v podobo avtorstva ni vedno nekaj negativnega: tenkočutna igra med izrazoma Lah in Italijan, zaznamujočima isto dejstvo okupatorja, na nekaterih dogodkovno zelo izpostavljenih mestih Tovarišije ustvarja neverjetno močno povednost. Ker v Listini česa podob-

²⁶ E. Kocbek, n. d., 135. Morda je tu napoved drugovrstnega pričevanja o narodnoosvobodilnem boju, pesemskega in novelskega, kjer dnevnikiških ovir v početju ni. Toda: če je hotel Kocbek z novelami pričevati o tem času, potem se ne more pritoževati zavoljo večine kritik Strahu in poguma, ki so letele ravno na domnevno nerresničnost pričevanja: udeleženci partizanske vojne 1941–1945 pač večinsko niso živeli v eksistencialističnih in personalističnih razumevanjih sveta, niti krščanski ne. Kot pričevanje je Kocbekova novelistika kvečjemu pričevanje o zelo zelo netipičnih občutjih. Sicer pa je literatura dokument — v kolikor je dokument — časa svojega nastanka, ne časa, o katerem pripoveduje, že načeloma.

²⁷ E. Kocbek, Listina, 135.

²⁸ E. Kocbek, Tovarišija, 1972³, 25.

nega ne najdemo, in ob dejstvu, da tam Italijani niso grozeče prisotni, ni preveč drzno soditi, kakor stvar morebiti ni docela posledica avtorskega oblikovanja besedila, njegove tozadevne volje, temveč bolj posledica doživetja avtorjeve zavesti. V podrobnejši pretres vzemimo dneve morda najhujših preizkušenj slovenskega narodnoosvobodilnega boja med 18. in 22. avgustom 1942.²⁹ Italijani se razvijajo v strelcih. V minutah groze so menda obkolili jazbino, v kateri se skrivajo Kocbek in tovariši. Tudi so odprli zaporni ogenj. Celo zgolj v duhu videni sovražnik je italijanski — saj sproži peteline na puškah in strojnicah in je sploh smrtno nevaren: ubil je kravo; lahko bi tudi vodo zastrupil, še prej je uničil partizansko bolnišnico in poklal ranjenec. Itd., itd. Zato pa Lah niso prijeli Breclja, ki se je znašel med njimi, tudi nemočno suvajo z bajoneti v plasti prsti, malo naprej njihova patrola ni zalotila treh partizanov, ki so skoraj trčili nanje. Skratka: kadar je v Tovarišiji sovražnik količkaj resna stvar, je Italijan, kadar pa je nenevaren, ali celo nemočen v svojem okupatorstvu, je Lah, nad katerim se vsak Slovenec že iz časov rajnke Avstrije šteje v vseh pogledih superiornega. To dejstvo iz življenja vdira tudi v Kocbekovo dnevništvo. Sorazmerna neposrednost pripovedi, ki odlikuje Tovarišijo nasproti Listini, dobiva svoje izrazilo tudi v omenjenem jezikovnem dejstvu. Sicer pa različnost v tem smislu nakazujeta že naslova obeh srednjih dnevnikov našega avtorja. Diplomatična definicija listine kot slovenskega dokumenta o dejanju pravne narave, sestavljenega in potrjenega ob upoštevanju določenih obrazcev, v povsem dobesednem pomenu za Kocbekovo knjigo sicer ne more biti uporabna, zato pa v prenesenem kaj hitro, saj za dobesednost manjkajo pravzaprav le določeni obrazci: tu so slovesna lega pripovedi in premnoga najusodnejša dogaňanja v zgodovini slovenskega naroda, ki jih je treba razumeti tudi kot pravo ustvarjajoča in pravno opisujoča, seveda v najširšem smislu urejevanja in določanja človeškega sobivanja. Na drugi strani stoji Tovarišija še v času ustvarjanja možnosti za kaj takega, gre bolj za moralno zavezanost viziji, ki se udejanja in pozneje izpisuje na slovesen način — to pa zmorejo le človeške bližine, tovarišija. Vse do usodne izjave, pozneje imenovane Dolomitska oziroma do kolikor toliko dokončnega začetka zavedanja njenih posledic, gre to prvo obdobje odnosov znotraj narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Kocbek je to dobro naznačil s tem, ko je na tem mestu spustil zastor Tovarišije.

Taras Kermauner je bil nekoč — zaplenjenega — mnenja, da sta Tovarišija in Listina kot »kapitalni deli slovenske skušnje, misli, doživetij«, odkrivajoči in določajoči tudi bistvene sestavine slovenskega arhetipa, »sestavni in nepogrešljivi del nastajajočega slovenskega svetega pisma«. ³⁰ Če pustimo ob strani neproduktivni predel te misli — Kocbek spričo dejstva, da je (tudi po svoji misli) zgolj pričevalec (nekega že obstoječega svetega pisma v določenem času in prostoru), ³¹ nikakor ne more biti avtor svetega pisma, ozi-

²⁹ E. Kocbek, n. d., 189—208.

³⁰ T. Kermauner, Kocbekov dar ob 70-letnici. Nova revija, 6. letnik, Ljubljana 1987, 974.

³¹ To moremo soditi zlasti po 14. oktobru Listine, kjer je Kocbek na strani tistih — pravzaprav je njihov pontifex maximus —, ki jim je zgolj humanistično stališče zadregarsko. V Tovarišiji (135. stran tretje izdaje) pa razločno čuti potrebo po Jezusovem utemeljevanju revolucije, posebno po vezanju osvobodilnega napora in verovanjskega čiščenja v Slovencih.

roma določenega njegovega dela, ki je pač stvar prerokov in apostolov — in se obrnemo k značilnostim, ki obe imenovani deli zares povezujeta s svetimi pismi, moremo ugotoviti v njiju svetim knjigam podobno prisotnost najrazličnejših literarnih vrst v nastavkih, se pravi neosamosvojenih znotraj še celovitega besedila: celo dnevnik v dnevniku se najde (Turjak, naš Alkazar, 22. september Listine), da praktično vsakodnevne aforistike (Vidmar: »Lirika je dogodek v človeku, epika je človek v dogodku, dramatika je človek iz dogodka«.) in esejistike, zasnutkov dramatike (celo formalno, npr. petro-pavlovski dialog med Kidričem in Kocbekom 15. septembra Listine), kratkega življenjepisa (npr. vojakova zgodba 16. julija Listine) ter poezije (npr. 25. oktober Listine) sploh ne poudarjamo posebej. Toda že po jezikovni razslojenosti Tovarišija in Listina spet odstopata od svetopisemskosti, ki vsaj na Slovenskem pomeni izbran in visok slog. Težko bi vanj spravili odstavek 22. januarja Tovarišije, ki se pričinja z Mačkom, ki je planil v hišo, in ki premore precej verističen slovar.³² Temu so nasprotujoči zlasti filozofskorefleksivni predeli besedila, a ne le ti: že omenjenega 22. januarja so trije odstavki, začetni s »Streljanje, streljanje!«,³³ primer izbranega upovedovanja tudi zunanjega dogajanja. Takšno vsebovanje različnih registrov jezika bliža Kocbekovo dnevništvo romaneskni literarni vrsti. Tej bliža tu osrednje obravnavani besedili tudi njuna razčlenjenost na poglavja (po šest v vsakem), ki je za dnevnik precej nenavadna in pravzaprav mogoča edino s poznejšim urejanjem zapiskov, kjer se pri zaokroževanju v poglavja kot pomenske enote besedila,³⁴ kar pri Kocbeku nedvomno so, tudi kaj — kar bi zmotilo takšno organiziranost teksta — izpusti. Seveda pa takšno zaokroževanje dnevniških zapiskov v poglavja dnevnikov ne more biti, če noče biti moteče in vsiljivo, neodvisno od naravnega poteka zgodbe besedila, ki je najprej odvisna od avtorjevega doživljanja in preživljanja kompozicije zunajbesedilne, točneje predbesedilne resničnosti.

Po vsem izrečenem moremo ugotoviti, da gre Kocbekovim dnevnikom med tovrstnim slovenskim pisanjem izjemno mesto. Najprej seveda v pogledu postopka njihovega nastajanja, kjer nismo soočeni samo z dnevniškim zapisovanjem, temveč je puščenega več časa in prostora razmislekom o umetniški ravni — tudi podvigom na njej — omenjenega procesa, dokumentarna pa s tem samim seveda ne izgublja. Druga stvar je seveda ponarejanje zgodovine, ki se je vsaj v eni redakciji Tovarišije dogodila na 29. april. Vendar ne gre spregledovati tudi avtorjevih izvenbesedilotvornih sposobnosti, ki so ga pripeljale, ob soigri okoliščin, v odločilna medvojna dogajanja na Slovenskem, vsaj nekoliko pa tudi širše: tudi iz tega naslova izvira nekaj pomembnih, ne le razumljivih dogajalnih različnosti Kocbekovega dnevništva s sočasnimi dr. Cankarja in dr. Novačana. Vsaj zaenkrat predstavljajo njihova pričevanja najpomembnejši dosežek dnevniške literarne (ali tudi neliterarne) vrste med Slovenci. Toda o vrhu tega trikotnika ne more biti nobenega dvoma: tu je Kocbek sam.

³² E. Kocbek, *Tovarišija*, 1972³, 485.

³³ E. Kocbek, n. d., 488, 489.

³⁴ Poglavja Novačanovih dnevniških zapiskov z Bližnjega vzhoda in iz Italije (A. Novačan, *Jeruzalem-Kairo 1942–1945*, Ljubljana 1986) so recimo plod čisto zunajbesedilnega dejstva vpisa v en, oziroma drug zvezek.

SUMMARY

Edvard Kocbek's diaries, insofar as they have been made accessible to the general public, are of three types: diarial records in their original form from the time of the author's day-to-day records (*Dnevnik 1940*, *Dnevnik 1951—1952*, *Dnevnik 1975—1976*); monthly summaries of diarial records (1938 — August, September; 1941 — the second half year; 1942 — its first months); and the diaries which the author prepared for publication on the basis of his diarial records (*Tovarišija*, *Listina*, *Proi* and *Drugi povojni pariški dnevnik*). Complete documentary value is offered only by the texts of the first type, while the latter two types achieve, at best, the character of documentary diarizing, a documentary presentation, but not always a documentary authenticity. (*Tovarišija* contains in two of its editions—the first and the second Slovene printing, as opposed to the third—significantly different testimonies about one of the author's public speeches!) A strong sign of decisively important subsequent interferences with the original text is also the way in which the most extensive portions of Kocbek's diaristic prose published under his own authorization (the wartime *Tovarišija* and *Listina*) are organized into chapters; the chapters depend not on the circumstances of recording (e.g. the sojourn in a particular place; different notebooks), nor on the lapses of time (weeks, months, years), but on the stream of narration. Another witness of an intensive reworking is the sporadic *actum* nature of the diary, whereas the original records could only be of the *datum* kind. The diversity of literary genres embryonically present in the still homogeneous text (a diary within a diary, aphoristic and essayistic passages, pieces of poetry, short biographies, etc.) brings *Tovarišija* and *Listina* close to biblicality; on the other hand they are removed from it by making use of different language styles and registers, ranging from verism to the choicest standard—note that biblicality, at least in Slovenia, can only mean high style. In spite of all the difficulties one might have with their testimonial dimension, both *Tovarišija* and *Listina* are indispensable tellers about the national-liberation fight of Slovenes against Fascism and Nazism, opening through the author's Christian personalistic worldview in combination with his high-up position in the Communist-led resistance an angle of perception hardly to be repeated.

JEZIKOSLOVJE S SIMPOZIJA OBDOBJA 8

0 Julija 1988 so bili natisnjeni referati z 8. simpozija slovenskega jezika, književnosti in kulture, ki je bil od 1. do 3. jul. 1986.¹ Med temi referati jih je 16 uvrščeno v razdelek Jezik, prihajajo pa do polovice spod peresa slovenskih oz. drugonarodnih in drugojezičnih avtorjev. Ker ti zborniki doslej praktično niso bili ocenjevani, pač ne bo napak, da se enkrat prikažejo tudi kritično, da se jim tako rekoč »izmeri dalja in nebeška stran«, tokrat toliko nujneje, ker zadevajo žive probleme slovenskega jezikoslovja in jezika našega časa.

Prispevki so seveda različne tematike in vrednosti. Urednik (F. Jakopin) jih je (z zaporedjem) razdelil v 4 skupine: prva ima za tematiko oznako slovenskega jezika in njegovih zvrsti (D. Brozović, A. Schellander, H. Laussegger), druga je slovaroslovna (I. Cernelič-Kozlevčar, J. Peterman, M. Humar, S. Suhadolnik, deloma še B. Müller), tretja slovnica (G. Neweklowsky, L. Kroupová/V. Mejstřík/V. Petráčková, E. Tokarz, V. Nartnik, N. Mečkovska, deloma še B. Müller), četrta obravnava prevajanje (M. Stanovnik, T. Pretnar, K. Salamun-Biedrzycka). Vsega besedila je za 200 strani, kar vsekakor pomeni znatno pomnožitev slovenistične literature.

1 Pa se pomudimo ob teh sestavkih (prevajalskih se ne dotikam), obsegovno različno glede na to, kako važna vprašanja po naši misli obravnavajo, v zvezi s tem pa, katere in kakšne pomisleke vzbujajo.

1.1 V prvem tematskem krogu Dalibor Brozović obravnava slovenski knjižni jezik (on ga imenuje standardni) kot kompleksen jezikovni pojav (245—260). Brozović slovenski jezik kar dobro pozna in celo tudi govori (bil je nekaj časa lektor srbohrvaščine v Ljubljani). Slovenski knjižni jezik se mu s tipološkega stališča zdi »v več ozirih /.../ izvirnejši jezikovni sestav«. Sicer pa je njegov referat mešanica nekonkretne nedoločnosti, navajanja vsem znanih dejstev ter ekstravagantnih primerjav, posledica njegovega enciklopedičnega poznavanja jezikov in tovrstnih interesov. Zakaj? Nosilci sicer nakazanih negativnih težej v razvijanju jezika niso identificirani, bibliografije v referatu ni dobesedno nobene (izjema sta le dve avtorjevi deli). Tudi to pisanje je dokaz več za od mene že zdavnaj izrečeno mnenje, da se zunaj slovenistike komaj kdo resno znanstveno ukvarja s slovenščino.

Rečeno naj potrdimo z nekaj mislimi: »se standardni jezik nije razvio evolucijskim putem u predindustrijsko doba tako da već gotov zatekne suvremenu civilizaciju, a znamo da to u Sloveniji nije bio slučaj usprkos postojanju tradicijskoga Trubareva temelja iz doba reformacije« (247). Po domače rečeno: slovenski knjižni jezik nima več kot 400-letnega izročila (ampak po vsej verjetnosti šele od konca 18. stol.). Take teze dejanski poznavalec zgodovine slovenskega knjižnega jezika seveda ne more sprejeti, kakor tudi ne zreducirane podobe tega jezika v 16. stoletju (»Trubarjev temelj«), ko imamo vendar že tedaj vsaj še Dalmatina (srbohrvaški jezik bo še dolgo čakal ne le na prevod celega svetega pisma, ampak tudi na prevod vsaj njegove nove zaveze); imamo pa v 16. stol. tudi Krelja in vsaj še Bohoriča.

Zavajalna je tudi Brozovičeva misel, da »dobar dio postojeće dijalektne diferencijacije zapravo je usprkos intenzitetu prilično površan i recentan, pojavio se praktički tek nakon postavljanja reformacijskih temelja suvremenom standardu« (247). — Slovenska narečna razčlenjenost je gotovo veliko starejša celo od 16. stol.; po tem času je res v večji meri nastopil slovenski samoglasniški upad, a ta ni prizadeval naglašene, zlasti ne dolgega, samoglasniškega sestava. Sicer pa: kaj naj si konkretnega predstavljamo pod »dobar dio« pa pod »recentan« in »površan«? — Ali: »slovenska latinica nema neke svoje vlastite fizionomije kao što je imaju neke druge slavenske latiničke grafije« (250). Pa jo vendar ima: npr. v iz bohoričice že 16. stoletja prevzetem razlikovanju med *u* in *v*, *i* in *j*, v zapisovanju mehkih *l* in *n* z dvočrkjema *lj* in *nj*, v zamenjavi dvočrkij za šumevce (*č ž š* — edino to je pre-

¹ Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura, Obdobja 8, Sodobnost, Ljubljana, 1988, 487 str.

vzeto po gajici, a je bilo pri nas v evidenci že davno pred Gajem);² končno je (sicer slaba) individualna značilnost slovenice še zapisovanje osmih samoglasnikov fonemov z le 5 črkami (česar nima noben drug slovanski knjižni jezik). Pri tem naj pokritiziram še »izostanak bilo kakvih grafema, jednostavnih ili složenih, za neke foneme (/ɔ, ɛ, ə/ ili /o, ɛ, ə/« (250), ko vendar za nasprotje med širokima in ozkima *e* in *o* le imamo na razpolago posebne »složene«, grafeme, namreč z ločevalnimi znamenji (*ê ô — é ó*) in le za polglasnik v navadni pisavi ne, ga pa v mnogih primerih uganemo iz oblikoslovnega vedenja v oblikoslovnih (veter — *-tra*) ali besedotvorni (*pes — pasji*) paradigmi. (Zakaj tukaj Brozović navaja *ə* dvakrat, ni jasno.)

Če se ustavimo še pri kaki sicer redki konkretnosti, potem npr. pri naravi »odnosā slovnskijh dijalekata i dijalekata kajkavskog narječja« (257).

Tu je pri Brozoviću slovanski jezik mimogrede na isti ravni s kajkavskim narječjem, saj se Brozovičeva ubeseditve da razviti v čisto vzporednost: dialekti slovenskega in kajkavskega narečja. Slovenistični pogledi na razmerje slovenskega jezika in kajkavskega narečja so imenovani »impresionistički i ponekad naivni« (257), glede na to, da Brozoviću »nije istinita /formulacija/ da su /slovenskima dijalektima kajkavski/ bliži nego drugim srpskohrvatskim dijalektima« (257). (To podčrtavanje ima morda kak specialen pomen.) Pri tem se Brozović opira zlasti na »male riječi«, ki jih nekaj na str. 255 tudi navaja (gre za veznike, členke, prislove — kateri med njimi je tudi zelo zelo star in pokrajinsko omejen, npr. naš *anti*). Sloveniste, ki mislijo, da je kajkavsko narečje (pravzaprav bi morali govoriti o kajkavski skupini narečij kot naslednikov — v slovenistični ubeseditvi — kajkavske narečne podstave) z *genetskega* stališča vendar najbližje slovenskemu jeziku, Brozović »časti« npr. še s stavkom »Slične su zablude odvele veoma daleko bugarsku slavistiku« glede torlaškega narečja v Srbiji.

Če si ogledamo argumente za odvrnanje kajkavščine od slovenščine, zlahka ugotovimo, kako netrdni so. Pri tem se oprimo na Brozovičev sestavek Kajkavsko narječje v knjigi Jezik Stjepana Babića (Zagreb, 1966, 118—125).

Recimo, da Brozoviću ne nagajamo z goranskim dialektom, povsem ločenim od drugih kajkavskih narečij, ležečim v glavnem na drugi strani Kolpe nasproti slovenskemu kostelskemu narečju,³ za katerega (namreč goranskega) Brozović piše le naslednje: »Akcentuacija slična kao u prigorskom dijalektu, ali s priličnim slov. utjecajima, a *t', d', št', žd'* daju č. j. *šč, žj*« (121) (pri *št', žd'* je pač mišljeno *st', zd'*). In če se za prigorski dialekt (leži nasproti slovenskemu severnobelokranjskemu (npr. Metlika)) reče: »Akcentuacija je slična zag.-medimurskoj«, za to narečje pa (120): »očuvao je uglavnom osnovnu kajkavsku akcentuaciju, ali pojedini su govori izgubili " naglasak na posljednjem slogu (*žēna* ali *žēna < ženā*), a mnogi na posljednjem slogu mijenjaju *˘* u *ˆ* (*leti* 7 *letī*) itd.«, in če »osnovno kajkavsko akcentuacije« (*lipa mēso suša*) primerjamo npr. s prekmursko, vidimo, da je to neka faza v razvoju tudi slovenske: predstopnja *lipa...*), nato pa sledi diferenciacija z naglasnim slovenskim pomikom *mesō*. Vredno si je iz Brozovičevega sestavka (120) izpisati tudi poved »I Belić i Ivšić ostavili su Gorski kotar /tj. goransko narečje/ izvan podjele.«

O naglasu si izpišimo še: »Sa slov. j. i zapadnim čak. govovima veže k. n. dobro čuvanje /ʔ/ tzv. metatonijskog ʔ, koji je u štok. narječju obično zastupljen s ʔ kao u osnovnoj riječi.« K posameznostim »odsotnostim« v slovenščini na str. 122 do 123: tudi slovenščina pozna tip *kōza*; ali »sastav od 7 samoglasnika« (dve vrsti *e* in *o*, a brez polglasnika, če izvzamemo prigorsko narečje) ne spominja na slovenščino?; *o < q*; kje je kolikost pri *telo, delo, pes*?; odpadli »posljednji nenaglašeni samoglasnici: *sim* [= *səm*], *kak*, *zgor* isl.; čarni/černi < *r*; mehkejšost šumevcev č in dž (kako pa je s š in ž?); čarni »samo u križ.-podr. često prelazi u cr«; *da|l* — pri nas še v 16. stol. skoraj splošno (ponekod tudi še sedaj ohranjeno), na zahodu tudi *daq* in *daŋ* (kakor v naših panonskih oz. drugih govorih); morje; *no|š*, *gra|t*; »ali u kajkavščini/ i v prelazi u f (*krof*, a onda *trgoŋca*) — kar je tudi značilnost vsega slovenskega severovzhoda —/ »prema slov. u« (kar je prav [*u*], pa je to znano za preostalo slovenščino (Mostec: *pref/proŋ, sŋka*); *f* hižaj (prim. prekm. in celo na Mostecu *f* hišejh) — posebnost kajkavska pa je po moji vednosti res *kruh* —

² Prim. Kopitar, Dobrovski, Vodnik, Čop.

³ Kolikor si strnjnosti ne zamišljamo preko južnobelokranjskih govorov.

krupa; za *žrij irēja (oreh)* prim. moščansko — le da v obratni smeri — *horbini* za *w orbini*); protetični *v, h: vūhu, hrga* tudi na Mostecu, pač pa ne *j* (jogēñ), kolikor ne gre sem *Jana; cvetje* — *sveča*; za *lj* — *l'* prim. mošč. *suljaj* — *kule*; za *nj živa; najti, najdem*.

Res bi me zanimalo, kje je v glasoslovju in naglasu še toliko ujemanj med kajkavščino in katerim drugim sh. narečjem! (Ali med vsemi kajkavskimi in vsemi slovenskimi?)

Ali pri oblikoslovju: 1. rod. mn. *žen, let, otrok, nožof*; 2. končnice *-am -ami -ah* ipd. v daj., or. in mest. mn.; 3. *sini* (brez »umetka« *-ov-*: tega je marsikje manj tudi v slovenskih narečjih v primeri s knjižnim jezikom); 4. *f hiže/i*, na *stolę/i* — tako prvotno tudi v slovenščini, npr. v 16. stol. v *srceji/i*; 5. or. ed.: *vol'o soljo* (ne pa tudi *vol'om*, pač pa prim. prekmurski orodnik te vrste); 6. slovenščina ima celo tudi kategorijo živosti tipa »zrušil krova«, le da v otroškem govoru; 7. tudi v slovenščini so odpravljeni rezultati 2. palatalizacije (*roki, nogi, snehi*); 8. dva *sini* je analogija po tri *sini* (štok. dva/tri/četiri *sina*, pač pa slovensko narečno dve *ženske*).

In vendar je Brozovičev sklep k temu (123—124): »Općenito uzevši, kajk. je deklinacija sličnija čak., osobito zapadnoj, negoli štok. i slovenskoj.« Tiste stvari, ki so v kajkavskem oblikoslovju enake čakavskim, pa so, sodeč po navedbah v isti knjigi, večinoma tudi slovenske.

Tudi če Brozovičev sestavek beremo še dalje (124), vidimo, da so kajkavske značilnosti hkrati tudi slovenske: 1. *jas(t)*; 2. *kaj* — *gdo/što*; 3. *ki oz. ki/kteri/šteri* (za *kteri* prim. mošč. *kér*, za *šteri* prekm.); 4. *of* — *te* — *on* (slovensko res večinoma *ta* — *tisti* — *oni*); 5. *velkega*; 6. stare imenske končnice: v *naše/i stare/i hiže/i* (slov. naši stari hiši, toda Mostec: *te stari hiši*); 6. določna oblika v prilastku privednika, možna celo v povedku (prim. *prleščina*); 7. *veksi, mlajši, spametnejši/bogatejši*; 8. za *petemi* cirkvami (sklanjanje glavnih števnikov, tudi *e-jevski* tematični samoglasnik znan slovenščini); 9. »praktički nema imperfekta i aorista« (ali ga »ima« teoretično?); 10. prihodnjik *bom/bodem posekel* ali *posečem*; 11. *delajo*; 12. *bi* brez glasovnih končnic; 12. *namenilnik (spāt, žēl)*; 13. *kupovati kupuval* (to da se povezuje s torlaško narečno skupino (!), je pa po naši vednosti tudi slovensko); 14. *vel. nosete* (tega sedaj v slovenščini ni več, pa menda tudi ne več v knjižni srbohrvaščini); 15. *z jame, z meno(m)* (kot v slovenščini, proti *vzhjsl. zahodne polovice s mesta*); 16. *jezero '1000'* (znano tudi našemu jeziku); 17. »velik broj deminutiva« (kakor tudi v slovenščini); 18. *si bil?* (isti besedni red (te) naslonke kakor v slovenščini); 19. *nikalnica: Kaj sem ti ne rekel, da ne kriči f hiže?* (prim. *prleško*); 20. *slajši kak* *cukor* (štok. *nego, slovensko kakor/kot/ko*).

Nobenih drugih značilnosti za kajkavščino Brozovič tu ne omenja: pa naj bi kljub temu kajkavščina ne bila bliže slovenskemu jeziku kakor sh. narečjem!

1.2 Pa pustimo Brozoviča in si oglejmo Antona Schellandra sestavek *Sodobni slovenski jezik na Koroškem: Vprašanje govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji* (261—274). Sestavek ima dva dela: v prvem gre za »razmišljanje o pojmovanju socialne zvrstnosti govornega slovenskega jezika«, v drugem pa se obravnava »govorni slovenski jezik v koroški dvojezični situaciji«. Kar se tiče drugega, pač v glavnem je, kakor besedo obrača avtor, prvi pa je nabit z apriornim zavračanjem mojega pojmovanja t. i. knjižnih splošno-slovenskih socialnih zvrsti (izraz socialne zvrsti Schellander vendarle jemlje po meni), tj. zbornega ali splošno- oz. knjižnopogovornega. Avtor meni, da gre samo za zvrsti »govornega« jezika, sicer pa samo preimenuje, kar je izkazano pri meni: knjižna zvrst > zborna zvrst; zborna zvrst > dovršeni zborni govor; neknjižni jezik > nezborna zvrst; pokrajinski pogovorni jeziki > pokrajinski govori; narečja > krajevni govori (266). Torej Toporišič redivivus, le da hkrati renominatus. Avtor je za poved »Precejšnja pojmovna nejasnost, negotovost, pa tudi zmeda se nekako od sredine šestdesetih let naprej pojavlja v slovenskem jezikoslovju /prej je očitno bilo vse v najlepšem redu/, žal ne samo v strokovnem tisku, temveč tudi v jezikovnih učbenikih, v zvezi z raznimi deloma si nasprotujočimi konceptijami zvrstnosti slovenskega jezika« (262). Seveda to ne velja za čas, ki ga navaja Schellander in ki »slučajno« sovpada z mojim Slovenskim knjižnim jezikom 1 (1965); teorijo socialne četvernosti, ki jo preimenovano sprejema tudi Schellander, sem uvedel šele l. 1970 in jo potem uveljavljal tudi pri Žagarju in v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981), zmedo pa so začeli nato z učbeniki za usmerjeno izobraževanje

(česar se pa Schellander seveda ne trudi pokazati). V l. 1965 je izšel moj Slovenski knjižni jezik 1 (ki ga Schellander navaja šele za l. 1979 in me tako pomlaja za 14 let, pri SKJ 4 za 9 let, da dobi drugačno časovno perspektivo dogajanja) in tam se pogovorni jezik pojavlja, v skladu z izročilom, kot nekaj ne čisto določenega med knjižnim jezikom in narečjem.

Podrobneje se tu ne moremo spuščati v Schellandrova umovanja, zaustavimo se le pri naslednji povedi s prve strani razprave, opirajoči se na predhodno zapisano misel M. Rupla o »stavi zlahkne knjižne slovenščine«: ta »je v tej obliki /tj. pred moderno vokalno redukcijo/, čeprav vznikla iz osrednjih narečij, dosti bližja obmejnim govorom, pa ima za vse Slovence mnogo večjo zblizevalno moč, kakor bi jo imel knjižni jezik Pohlinovali ali Metelkove podobe«. Ta Schellandrova poved se glasi: »Vsi poznejši poskusi enostranskega približevanja zborne norme osrednje-slovenskim ali drugim nezbornim govorom, pa tudi današnji poskusi njenega razširjanja s pomočjo t. i. splošnega pogovornega jezika so doslej spodleteli in tudi v prihodnje po vsej verjetnosti ne bodo uspeli v vseslovenskem okviru.«

Poznavalcu stvari je komaj mogoče verjeti, da bi se bila »slovenska zborna zvrst /.../ razmeroma kmalu po svojem nastanku odklopila od svoje neposredne osrednjeslovenske govorne podlage«, ko pa je ta dejansko še danes v celoti merodajna za celoten glasoslovni in naglasni sistem, za večino oblik, za besedje, skladnjo, seveda če upoštevamo npr. področje z Ljubljano v središču; izjema je pač le moderni samoglasniški upad, katerega odprava v knjižnem jeziku pa je predvsem posledica vztrajanja pri starejših oblikah knjižnega jezika (tudi le pisnih), medtem ko so mejna narečja ene ali druge oblike le podpirala, nikdar pa dajala, kar v tej ali oni obliki ne bi bilo prisotno tudi v prav osrednjih slovenskih narečjih. O tem se lahko dobro prepričamo celo tudi pri t. i. novih oblikah iz sredine 19. stol., npr. pri osnovničnem samoglasniku *e* pridevniških besed (lepega = tega), ali o pri o-jevskih osnovah (za bratom prim. tlòm, psòm). Tukaj se je predvsem etimologiziralo, ne pa gledalo na obmejne govore (in kateri so tu mišljeni, ali tudi zahodno-slovenski?). Pa menda vendar slovenski knjižni jezik ni sračje gnezdo, nastalo z znašanjem dračja na suhe, presahle veje osrednje slovenščine!

Zanimivo bi bilo tudi vedeti, v čem se moja Slovenska slovnica neupravičeno loči glede norme od SSKJ, ki da bo šele prava podstava za »akademijsko slovnico slovenskega jezika« (261). Ali je res dovolj kar etiketiranje, dokazovanje pa nam ni treba?

Od vseh kritikov moje sheme delitve knjižnega jezika na zborni in splošno-ali knjižnopogovorni zvrst v dejanskem življenju govornega knjižnega jezika doslej nobeden ni ovrgel. In da se tu kaže potreba po neki normiranosti — tudi tega nobeden ni ovrgel z analizo ustreznih govornih dogodkov (iz katerih pa jaz sem posnel normo svojega splošnopogovornega jezika), ampak le zanikal (Schellander npr. sploh bibliografsko skriva dve moji osnovni razpravi s tega področja, namreč o pogovornem jeziku in o naših pojmovanjih/poimenovanjih zvrstnosti slovenskega jezika). Tudi Schellandrova izjava, da se mu zdi »še ena /namreč splošnopogovorna/ standardizirana govorna varianta tudi s stališča koroškoslovenskega jezikovnega položaja odveč« (nem. povzetek, 275), ni nič drugačna, ko hkrati vendar tudi sam vidi, da je prav tako dejstvo kratki nedoločnik, na drugem mestu (265) pa našteva še »skladenjske posebnosti«, »besedje, ki ga /SSKJ/ označuje kot pogovorno«, »možnost popolne redukcije nenaglašanih samoglasnikov v določenih položajih«, »sproščanje izgovora nenaglašanih -il in -el pri deležniku na -l« in še (266) »več priložnostno povzročenih prehodov (ščasoma, žženo)«, pa še »oblikoslovne posebnosti /... kot/ v glavnem posledica glasoslovnih«, kar je »prosto po Toporišču«. Ja kaj pa čemo več?

13 V članku Herte Lausegger (Interakcija odraslih z najmlajšimi v slovenskem plajberškem govoru, 277—287) je bolj sama tuja učenost s premalo konkretnega gradiva. Medtem ko ima njen koroški rojak Schellander naravnost izbran jezik, je ta pri Lauseggerjevi velik problem, strokovno izrazje pa pretirano poimenovalno s t. i. internacionalizmi, dostikrat tudi nepočetno in nerodno. Pa bi se v veliko stvareh dalo povedati tudi po domače: redundanten — *odvečen*, komunikacija — *sporočanje*, fenomen — *pojav*, o. kod — *o. govorica*, vokal — *samoglasnik*, predakcentski — *prednaglasen*, redupliciran — *podvojen*, sintaksa — *skladnja*. Pa: litavski — litovski; ali: tonemskost (besedni pojav) — intonacija (stavčni), sicer pa avtorica za zadnje rabi izraz melodija.

1.4 Zelo važen je sestavek Ivanke Černelič-Kozlevčar: Reševanje besednovrstnih vprašanj v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (289—300). Če preskočimo ne posebno potrebni kratek pregled delitve besednih vrst v slovenskih slovnica (289—291 — njegov namen je menda predvsem pokazati neizvirnost nekaterih mojih teoremov ali poimenovanj stvari), za glavni del članka (291—296) lahko rečemo, da avtorica v njem predvsem prikazuje in sprejema naslonitev slovarja na besednovrstno »teorijo« Slovske slovnice 1956 štirih avtorjev.

Po našem bi avtorica morala soočiti obe sedanji slovenski besednovrstni teoriji, tisto iz SSKJ in iz SS 1976 (oz. SS 1956 — SKJ 1—4). V tem primeru bi ugotovila, da so v slovarju besedne vrste kot v slovnici 1956, namreč sam., prid., prisl., štev. itd., poleg tega pa še nesklonljivi prilastek, nekaj, kar je poimenovano »sam.«, tj. posamostaljena raba »besede, ki ni samostalnik, a nastopa kot samostalnik«, medtem ko je nesklonljivi prilastek »beseda, ki ni pridevnik, nastopa pa kot nesklonljivi prilastek« (XIX). Glagoli so označeni z dov. oz. nedov., členek je, pač kot v SS 1956, nekaj z nejasnim besednovrstnim statusom, deležnik in deležje nista ločena, itd. npr. še prisolov, ki pomeni tudi prisolovno rabo, kot medmet medmetno, ne torj samo medmete, veznik tudi vezniško rabo, posebni besedni vrsti pa sta tudi števnik in zaimek itd. — V nasprotju z vsem tem so v SS 1976 besedne vrste naslednje: samostalniška beseda (vključno z vsem posamostaljenim in s samostal. zaimki), pridevniška beseda (vključno s števnik, pridevniškimi zaimki, sklonljivimi deležniki in izprislovnimi konverznimi pridevniki), prisolov (vključno z deležji, a brez členkov in povedkovnikov, pa seveda tudi z zaimenskimi prislovi, ne pa tudi s predložnimi zvezami, ki spadajo v frazeologijo), povedkovnik, glagol, pa predlog, členek, veznik in medmet (pri vezniku in medmetu vsekakor tudi ustrezne besedne zveze ali morda morfemi).

Avtorica opozarja, da »so se morala v SSKJ reševati zlasti naslednja vprašanja: razmejitev členkov in prisolovv oziroma veznikov, upoštevanje predikativov /.../, besednovrstna vrednost zaimkov in števnikov, /.../, način prikazovanja /.../ neosebnih glagolskih oblik, /.../ konverznih prehodov med besednimi vrstami« (291).

1.4.1 Povedkovnik.

Pri samostalniku da so v SSKJ »izsamostalniški povedkovniki praktično razmejeni« (291) z oznako »v povedno-prislovni rabi«. Že ta naziv nam v resnici pove, da so pojmovani kot prislovi v povedku oz. kot povedki in prislovi. Ali pa povedno-prislovna raba ne pomeni, da se rabijo kot prislovi in povedkova določila?

Primer *mráz* (avtorica se ne drži prve knjige slovarja, pri Toporišiču pa upošteva samo dela do 1966): Ali imajo izsamostalniški povedkovniki res tudi prislovne vzporednice (avtorica navaja samo *mráz* in *strah*, pog. še *prijatelj*, ki se gotovo ne rabijo tudi kot prislovi). Važna je še avtoričina ugotovitev, da za isto oznako (»povedno-prislovna raba«) stojijo tudi primeri kot *bil je hud mráz* (r. t.), kar bi kazalo, da je slovarnikom *mráz* v zvezi *bilo je zelo mráz* v resnici prisolov, v prej navedeni *bil je hud mráz* pa le povedkovo določilo, torej samo skladijska zadeva. V resnici slovar (vsaj pri *mráz*) najprej navaja *je bil hud mráz* (»povedno-«) in šele nato *bilo je mráz* (= -prislovno«). Ker pa je prvo mogoče pretvoriti ob nikalnici (*ni bilo hudega mráza*), to spet ne bi bilo povedno —. Sicer je pa zanimivo, da je avtorica pripravljena tudi tip *hud mráz* imeti za povedkovnik, kar se ujema z mojo teorijo, da so vse besede ob pomožnem glagolu (kadar ta pač je pomožen) povedkovniki.

Pridevniških povedkovnikov, ki bi bili vzporedni samostalniškimi, slovar nima: »pridevniške /.../ besede, ki so v stavku levi prilastki, pa tudi povedkova določila« (295). Za primer vzemimo prid. *hud -a -o*, kjer pa se povedkovnik vendar kaže v pomenu 2 (*si še hud name*) proti pridevniku (*hud oče*); tu ima pomen 2 le oznako »v povedni rabi«, torej ne povedno-prislovni, in sicer verjetno tudi zato, ker ima ta pridevnik še prislovno podgeslo *hudó* z oznako »prisl. od hud«, kjer bi bila prislovna raba pod 1 (blago se je *hudo* podražilo — pomensko se nanaša na 7. pri *hud*), povedna pa pod 2 (*si še hud name*). Pri pridevniškem pomenu se obe rabi pridevnika mešata: *hudega psa — pes je bil /.../ hud*, pa v 3 in 4 (*hudo je, če ... oz. materi je hudo zaradi sina*).

Za povedkovnike iz prisolov je rečeno (295), da so »v SSKJ deloma s pojasnilem v povedni rabi izločeni«, za primer pa je naveden iz prve knjige slovarja *dobro*, kjer je ta vrsta obdelana pod 4, vendar je tudi v 5 obdelana brez oznake, pač pa z »navadno eliptično«, npr. *dobro*, da si ostal doma, in v 7 z oznako

»v medmetni rabi«, kar je čisto napačno (dobro, pa naj bo po tvojem). Da SSKJ ne razpolaga s pojmom povedkovnika, kažejo tisti povedkovniki, ki nimajo (več) vzporednice v drugi besedni vrsti, npr. *bot*, kjer stoji kar oznaka prisl.: zdaj sva si *bot*, pa smo si *botf*; od pozneje prim. še *kos* »prisl. /.../, v povedkovni rabi: nalogi ni *kos* (kakšna je nepovedna raba tega prislova?)».

Kot povedkovniki menda sploh niso obravnavani prvotni medmeti, kakor npr. *fej*, »medm.«, kjer je v SSKJ najprej naveden povedkovnik (*fej* te bodi), šele nato medmet (*bumf*, je počilo) in nato povedkovnik, res da za poševnico (sname torbo in — *bumf* v kot). Povedkovnost tu potrjujemo z glagoli z enako podstavo, npr. *bumfnil* je v blato. (Seveda tudi niso medmeti — ampak okrnjeni glagoli — velelnice kot npr. *hajd -te* (opraviš si, zdaj pa *hajdi*), kar se da razviti še bolj (*hajdi od hiše*.) To se ni spremenilo niti v IV. knjigi: *puc* »medm.«, in sicer tudi za *puc ga*; ali v II. pri *mu* »medm.« tudi za *še mu ni rekel*, nikar da bi omenjali otroško *krava reče mu = krava muka*.

1.4.2 Posebno slabost razodeva SSKJ z besedno vrsto »nesklonljivi prilastek«, za katerega pa avtorica (292) pravi, da »se ne pojmuje besednovrstno«, kar naj bi se videlo iz razlage te oznake: »Beseda, ki ni pridevnik, nastopa kot nesklonljivi prilastek« (298; SSKJ I. XIX). Torej sicer ni pridevnik, je pa vendar besedna vrsta, saj je nesklonljivi prilastek tudi *tam* v *človek tam* (*tam* pa je besedna vrsta). Na drugem mestu (295) avtorica vendar priznava: »Oznaka nesklonljivi prilastek je z besednovrstnega stališča res sporna.« Malo pred tem (292) pa moje mnenje, da gre tu za »besedotvorno sestavino zloženke« nekako zavrača z Riglerjem, ki da pisanje skupaj teh primerov zavrača s stanjem v jezikovni rabi, z vplivom angleščine, z naslonitvijo na tip *hruškov liker*, opozarjajoč še »na možnost rabe tudi brez odnosnice tako kot pri pridevniku« (292—295). Torej je tu Riglerju pridevnik, B. Pogorelec po avtorici samostalnik. Poskusnemu snopiču slovarja »nesklonljiv pridevnik«, SP 1962 »okamnel, nesklonljiv prilastek«, T. Korošcu pa beseda s pridevniško funkcijo in imenovana nesklonljivi prilastek (vse na str. 292).

1.4.3 Da imajo samostalniki tudi medmetne vzporednice (291) bo pač res, saj je vsak zvalnik dejansko medmet, primer *bomba!* z oznako »kot vzklik« je pa le povedkovnik (sicer pa tukaj v slovarju manjka vsaka pomenska razlaga), pač pa je medmet tipa *fant*, *kako pojejo* (prim. *ej*, *kako pojejo*).

Zanimivo bi bilo natančneje spoznati »sistematični pregled« (297) »kletvic, podkrepitev in podobnih primerov« (291), ki da so »zelo blizu medmetnosti« (r.t.). Konkretno si lahko predstavljamo kietvice, npr. s *hudič*: Pod 7 je primer, označen sicer »v medmetni rabi« ni *hudič* dejansko povedkovnik, v *hudič (ga) vedi* samostalnik v vlogi osebk, medmet je le v *kdo*, za *hudiča*, *vas je poslal tja* (medmet frazeološki), v zvezi *Hudiča je prinesel* pa je *hudič* nikalni zaimke (= *nič*); prim. podobno *človek bi rekel*, *hudič ga ve*.

1.4.4 »Sam samostalnik v določenem sklonu« kot prislov (291) pač ni pogosto možen, razen kolikor ne bi šlo za mernostne tipa *Leta sem te čakala* (< *leta in leta*), figo več = *hudiča več* = *nič* = sam. b. Za potrditev v imenovalniku: *sila zanimivo vprašanje*.

1.4.5 Opombe o »členski rabi samostalnikov«, ki pa da je v slovarju prikazana kot medmetna, če je taka beseda pastavčna (*figo*, tebe že ne bom ubogal), sicer pa kot prislovna (moraš voziti *minimum* trideset kilometrov), zbuja najprej pomislek o obliki: prav bi bilo *členkovna*, členska se nanaša na člen: *figo* v prvem primeru pa je nikalni povedkovnik *minimum* pa ima vrednost prislova *najmanj*, torej ni členkoven, čeprav se da zamenjati z *vsaj*, ker je predoločen (prim. *maximum = največ = do zgornje meje*).

1.4.6 Končno je omenjen še prehod samostalnika v prislov (stati *vrh* hriba) (292), v prvi knjigi SSKJ prikazano pri *dno*, kar je primerljivo z *vrh hriba* pa *konec vasi*. Tu ne gre za kak prehod samostalnika v prislov, ampak za prehod njegove oblike, npr. *vrh(u) hriba*. *Konec* je označen s predl., a to vendar ne more biti, saj je pomensko prepoln, predlogi pa to niso; po mojem gre tu za prislove: knjiga bo izšla *konec/na koncu* januarja (prim. še stal je *čisto konec* vrste; isto je s *koncem*). So pa ti prislovi precej vezani frazeološko, in le to, tj. da morajo stati v besedni zvezi, jim je skupno s pravimi predlogi. Da ni vse, kar je vezano frazeološko (pa stoji na prvem mestu zvezi) predlog, kažejo tudi nekateri drugi primeri, npr. pridevniške rodilniške zveze (npr. *dobrega srca*) ali enake

oz. tožilniške prislovne (*lepega dne, tisto noč*), kjer nobena sestavina v tem pomenu tudi ne more stati sama.

1.4.7 Ker slovarniki ne razpolagajo prav s pojmom samostalniška beseda, imajo pogosto težave s posamostaljenimi izrazi in s samostalniškimi zaimki. Prvo se kaže v »trooblikovnosti podgesla« (293), pri konverznih samostalnikih iz pridevniške besede, kar sem že grajal (avtorica te kritike ne navaja, priznava pa, da je »taka rešitev /.../ glede na upoštevanje kategorije spola pri postavitvi samostalniškega gesla sporna« (r. t., pa z opombo 66, kjer se meša tudi opomba 67). V opombi je napačno posplošeno, da bi v teh primerih moralo biti »tri podgesla« (298): prav je, da toliko podgesel, kolikor je takih besed, npr. za *bel beli -ega* (beli ima potezo), *bela -e* (ni rekel ne bele ne črne), *belo -ega* (v belo oblečen). — Večinoma tropske pa so posamostalitve vrstnih pridevniških zaimkov, npr. *kateri* (v SSKJ tu samo obliki za m. in ž. spol, pravilno za oznako »v samostalniški rabi« (pri vprašalnem) oz. »navadno v samostalniški rabi« (pri poljubnostnem zaimku).

Velika napaka slovarja pa je, da ne zaznamuje eminentne samostalniške lastnosti, namreč spola pri samostalniških zaimkih (prim. *jaz mene /.../ zaim.* ali *kaj česa zaim.*, kar menda pomeni, da so ti zaimki brez spola v nasprotju s posamostaljenim *kateri*, kjer imamo opombo »pri upoštevanju spola in števila«!

V zvezi s tem se čudno bere pojasnilo avtorice (293), da zaimki v slovarju »nimajo oznake za vrsto, kar je kritika /tj. avtor tega sestavka/ imela za pomanjkljivost«. To je namreč resnična napaka, ne le kritikovo dozvedanje. Pri tej avtoričini formulaciji se zamegljuje še dejstvo, da se v SSKJ zaimki v glavi ne ločijo niti besednovrstno (kot sam., prid., prisl.), ne vrstno v okviru dane besedne vrste (npr. pri samostalniških osebnih, pa tipa *kdo — kaj...*), ne po razredih v okviru ene vrste (*kdo, nekdo, nihče...*), saj so vsi označeni le z zaim. (V samem zaporedju enakozvočnic se v slovarju pri tem dela še napaka, da je prej navedena konverzna beseda kot podstavna (npr. *nihče -éta m, nihče -éta s, šele nato nihče, nikogar zaim.*).

Teoretična revščina SSKJ se kaže tudi pri posamostaljenih glavnih števnikih (prim. *dva -é -é*: ta je besednovrstno nedoločen, razlagan pa tako, da se pod 1 najprej navaja »samostalniška raba« (*ena in ena je dve*), nato pa prilastkovna (*dva brata*), tj. spet se mešata oznaki za besedno vrsto in stavčne člene. Pravilno bi bilo (kakor sem povedal v kritiki) seveda: *dva brata, dvema sestrama/dekletoma*, nato pa sam. *dva in dva je štiri*. Zanimiv je avtoričin komentar k moji ustrežni kritiki (294): »Samostalniška raba pri števniku res ni prikazana skladno s samostalniško rabo pri drugih pridevniških besedah, kar je mogoče šteti za pomanjkljivost.« (Implicirano: Ni pa nujno!) Tudi sicer so še, tj. kljub moji kritiki, nejasne predstave o samostalniškosti števnikov. Avtorica (295) priznava, da so števniški pridevniški v zvezah kot *petim/nekaj/dvoje otrokom* (vplivno razmerje med jedrom in prilastkom je avtorici »prilagajalno« nam. ujemalno), za izraze kot *z rešto/troje otrok, z nekaj moči* pa meni, da so »samostalniki z rodilniško vezavo ali pa prislovi, ki imajo glede na vezavnost vrednost samostalnika« (r. t.). Seveda so to čisti samostalniki količine (prim. *rešta otrok, morje potrpljenja*), lahko tudi posamostaljeni (z *veliko trpljenja, z nekaj kodrčkov*) iz navadne pridevniške ali zaimenske besede.

Avtorica je pozabila povedati, da v slovarju to tako seveda ni obdelano, kakor se prepičemo npr. pri *malo*: »prisl.« 1. *malo pomemben/velja*; 2. *malo časa je že sam* (tu je *malo* že sam., prim. *majhna količina časa*), toda v istem razdelku je tudi primer s pridevniško vrednostjo (z *malo besedami*). Čemu tu zavijati, ko je jasno, da je SSKJ šel napačno pot? Ali hočemo z zmotami in slabostmi še v enozvezkovni slovar? (Za prvo knjigo prim. *dosti*: »prisl.«, kjer se ravno tako mešata sam. in pridevniška vrednost: *dosti časa* (sam.), *v dosti primerih* (prid.), *dosti sadja* (sam.), šele nato *dosti spi* (prisl.).

1.4.8 Samo bežno se ustavimo še pri pridevniški besedi, za katero avtorica (pri pridevniku, 293) pravi, da je njihova »besednovrstna pripadnost pokažava z navedbo trooblikovnosti za spol, z oznako prid., prid. neskl. ali pa z razlago«, npr. *črn -a -o prid., gala prid. neskl., bratov -a -o* 'svojljni pridevnik od brat'. Dejansko je v prvem prikazani s trooblikovnostjo in oznako prid., z razlago ob trooblikovnosti pa niso razvezovani samo pridevniki, ampak tudi prid. zaimki (prim. *čigav -a -o zaim.* 'vprašuje po pripadnosti' 'ali izvoru', oz. *čigar zaim. neskl.* 'izraža lastnino', pri čemer se sploh ne ve, katere besedne vrste je. Slovarniki ni-

majo prave predstave o pridevniških zaimkih, saj nekatere izmed njih obravnavajo kar kot pridevnike, kar avtorica priznava (294 — kdo je lastnik te ideje, ni povedano) za drugostne zaimke, ne da bi navajala ustrezno mojo kritiko nasilnega popravljanja z oznakami. Sem spada tudi ponesrečeno uvrščanje množilnih števnikov med pridevnike (prim. *dojen -jna -o prid.*), hkrati pa avtorica (294) zatrjuje: »V SSKJ je sprejeto pojmovanje števnikov iz SS 1956«, vendar »z izjemo množinskih števnikov, ki so uvrščeni med pridevnike« — zakaj, ne pove, a prim. s seboj imam *troje/trojne grablje* (z istim pomenom).

1.4.9 Pripomniti naj kaj še k zaimku *ki*. Avtorica (294) meni, da *ki* »nastopa le v vezniški funkciji in zmeraj v kombinaciji z osebnim zaimkom« (za kar navaja še Janežiča 1865) »in bi ga lahko imeli kar za oziralni veznik«. Vendar vsi oziralni zaimki nastopajo lahko le v oziralnih stavkih, *ki* pa se npr. od *kdor* loči po tem, da ima oziralnost izraženo s prosto členico, torej *koga + r = ki njega/ga*, *čiga + r = = ki njegov* (torej se ne rabi samo ob osebnih zaimkih). V slovarju je *ki* obravnavan seveda le kot zaimek.

1.4.10 K pridevniškim besedam spadajo še deležniki (*prepevajoč -a -e*), a naši slovarniki jih tam, kjer obstojijo, ne ločijo od enakih deležij (*prepevaje/prepevajoč*); prim. še pri *hoteti* izpostavljeno *hote* brez vsake besednovrstne oznake, oz. *hoteč -a -e*, kjer se s trooblikovnostjo nakazuje pridevniškost, pri čemer pa je deležijski (*pospravljalna je svoje reči, hoteč oditi*), drugi je sicer deležniški (*dežela, hoteča se osvoboditi*), a kot polstavčno jedro, medtem ko prilastkovna raba ni prikazana (nemara *hoteči ljudje*). — Tu je bila lepa priložnost za deležijsko podgeslo *hoteč* ob kot starinsko navedenem *hote*. Pri *goreti* so pod trooblikovnim geslom (*goreč -a -e*) navedena samo deležja (*goreč s svetlim plamenom*, je bakla osvetljevala prostor), za pridevniško rabo pa je bralec poslan h geslu *goroč -a -e*, ki pa je zaznamovan kar s prid. (Tu bi seveda bilo treba ločiti primere, ki so deležniški, od pridevniških, merilo zanje pa je (ne)možnost rabe pomožnega glagola: ob ne vem kolikih prilastkovnih rabah je samo ena povedkovniška: za delo je ves *goroč*.)

1.4.11 Glede razlikovanja deležnika in deležja avtorica (296) trdi naslednje: »Ker v naši slovnični tradiciji še ni bilo razlikovanja med deležniki in deležji, čeprav je bila njihova različna funkcija že ugotovljena, so ta prikazana pod skupnim podgeslom, kar je kritika zavrnila.«

Avtorica seveda ne pove, kdo je bil kritik. Za nerazločevanje deležnika od deležja je tokrat kriva »slovnici tradicija«, čeprav je celo v SSKJ razlika med enim in drugim tudi izkazana: *deležje* — nesklonljivi deležnik v funkciji povedka (brez primera) proti *deležnik*: glagolska oblika v pridevniški ali prislovni funkciji: deležnik na *-č* (spet brez primera). V mojem SKJ 3 (1967), 166 je deležnik čisto jasno ločen od deležja, npr. oni na *-č*: »se rabi kot pridevnik, ki se v spolu, sklonu in številu ujema s samostalniško besedo (*goreča hiša, goreče želje*) ali pa kot nepregibna glagolska oblika, ki zamenjuje povedek (*sedeč na rtu, je brač*). Samo v tej drugi vlogi nastopa deležnik na *-e* (*pesmi prepevaje, so šli ...*). Deležnik v drugi vlogi imenujemo deležje.« — Toda SKJ seveda ni »slovnici tradicija«, slovnična tradicija pa tudi ne obstaja, če slovarniki zavržejo besednovrstne in vrstne razredne oznake pri zaimenskih besedah ali če se jim hoče množilne števnike in nekatere zaimke prestaviti med pridevnike.

Avtorica (294) sicer priznava, da »se je v SS 1956 /ločilni števniki tipa *doje*/ pojmoval kot samostalnik z desnim prilastkom v rodilniku oziroma zaradi nepregibnosti kot prislov«, to pa ji je tudi že dovolj za različno obravnavo tipa *devet* in *desetero* v slovarju (namesto *desetero*, ki ga v slovarju ni, vzemimo *doje*): *pet in pet je deset — v deset(ih) zvezkih* proti *doje: doje ust/prijatelj* ob hkratnem *doj -a -e: dvoji otroci, v dvojih saneh*.

1.4.12 Še k prislovom. — Avtorica (295) ugotavlja: »Med prislovi je /v SSKJ/ dosti besed, ki po zdajšnjem pojmovanju besednih vrst niso prislovi.« (Kdo je to, pri njej pozno, pojmovanje uveljavil, seveda ni povedano, je pa, da so povedkovniki »deloma s pojasnilom« »v povedni rabi izločeni.« »niso pa dobro razmejeni členki in prislovi« (r. t.). Avtorica priznava, da so v SSKJ kot členki obravnavane le enote (ki bi jih bilo nekatere dobro imenovati členice), npr. *koli* v zvezah kot *kdor koli/kdorkoli, le- oz. -le (le-ta, tale)* in *naj ter bi* (zadnjega samega avtorica sedaj imenuje glagol (kdo je pri bi vpeljal to poimenovanje, seveda ne pove).

Kaj so pravi členki, v tem referatu še zmeraj ne zvemo, namreč: besedna vrsta, ki v drugem stavku ali kot pastavek zastopa samosvoj stavek (npr. Na podstrešju so samo trije kolovrati, več jih ni), kakor sem predlagal merilo za njihovo ugotavljanje.

1.4.13 Avtorica seveda ne pove, da je sicer omenjena lastnost (»oziralni prislovi /.../ so v /vezniški/ funkciji predstavljeni samostojno kot vezniki« (295)) seveda huda zmota, saj so zaimenski prislovi tudi v vezniški vlogi. O zapletih v zvezi s »prislovi« in drugim v položaju pred samostalnikom smo opozorili že zgoraj.

1.4.14 Na koncu še o osebnih glagolskih oblikah tipa *prosim, daj*, o katerih govori avtorica na koncu svoje razprave. Raba tipa *Pojdi, prosim, domov* je slovarnikom »medmetna« (avtorici pa je to členek), tip *daj* pa je označen kar z medm. (296), medtem ko tip *na nate* ni omenjen, a je v slovarju tudi označen z medm. Avtorica ne omenja moje misli, da gre tu enostavno za glagole z omejenim pregibalnim vzorcem, pri tipu *daj -te* pač za oslavljeni pomen. Prim. *ne vem kdo/ne vem kdo, bog ve kdo, vrag si ga vedi kdo* ipd.

Tako, vzorčno omejeno, bi bilo treba tudi sicer upoštevati še kje, npr. pri *na vse kriptlje*, kjer bi bilo *kriptlje* treba imeti za tožilnik samostalnikov moškega ali ženskega spola in ne vzpostavljati imenovalnika (v SSKJ »*kriptlje* m. mn. neskl.«), nato pa »v tož.«, saj je tožilnik vendar sklon.

1.4.15 Še k tipu *brate* kot zvalniku, kjer avtorica (291) oznanja moje mnenje, da bi se take »oblike navajale kar v zaglavju«. V slovarju sta primera tipa *dobro srečo, brate*, ustrežno podgeslo pa nima nikakršne besednovrstne oznake (kakor sicer tudi deležniki in deležja ne, imajo pa jih posamostaljeni pridevniki (prim. *beli -a -o* sam. oz. sam. govoreči). Če je v primeru *brate* res zvalnik, bi ostal pri svojem, če pa je *-e* samo priponsko obrazilo, zasluži samosvojo geslo. Prim. geslo *bog*, kjer se pod 2 navaja z oznako »v medmetni rabi, z oslavljenim pomenom« *bog, koliko lepote*, kar je enako kot *bože, kako hladne roke ima*, prim. še (frazеološko) *ljubi bog, ali je mogoče in bože mili, kaj bo, če zamudim* (besedni red v drugem primeru moj); prim. še *Marija, je to drago*. V stavku z njim je *bog pomagaj* seveda *bog pomagaj* ni prislov, ampak frazeološki povedkovnik (tu enkrat v slovarju brez oznake).

1.4.16 Prava velika škoda je, da se I. Černelič-Kozlevčar v teoriji besednih vrst da voditi tudi (ali predvsem) skupinskim interesom slovarnikov in ne more postati (dovolj jasno in dosledno) samo služabnica resnice, pravega spoznanja.

1.5 K sestavku Jürgena Petermana Frazеologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV), Nekaj osnovnih vprašanj vloge frazeologije v slovarju (301–310) bi se oglasil le v zvezi z njegovim predlogom, da naj bi se izraz frazeologem zamenjal z izrazom frazem. Ta drugi izraz bi jaz, ki sem uvedel frazeologem, uporabljal kot podpomenko za frazeologeme fraze, tj. pomensko in doživljajsko izpraznjena rekla in rečenice (v SSKJ: »besedna zveza, ki zaradi pogostne, nepristne rabe izgubi svojo vsebinsko vrednost, public«). Frazеologem je enota frazeologije, pojmovane kot sestav stalnih besednih zvez (in povedi). — Splošna Petermanova sodba o frazeologiji v SSKJ (310): »Raziskava kaže, da obstoječe frazeološko gradivo v SSKJ ni obdelano slovaropisno zadovoljivo.« V opombi se k temu pritrdilno oglašča urednik Obdobji 8, F. Jakopin, opozarjajoč na svoje mnenje ob poskusnem snopiču slovarja.

1.6 Marjeta Humar prikazuje Tipologijo v Slovar slovenskega knjižnega jezika nesprejetega besedišča (311–324), izdanega od skupine avtorjev obdelovalcev besedne zbirke 1987 v dveh knjigah; to je v nekem smislu poročilo o svojem lastnem delu ob besedišču, ki prav pride podrobno raziskujočemu strokovnjaku. Seveda bi bilo prav, ko bi bilo besedje iz Besedišča kako primerjano z onim v Slovarju; saj ta marsikaj, kar bi moralo v besedišče, obravnava, in gotovo tudi narobe, posebno na podlagi merila pokrajinsko — splošno.

1.7 Na svoj način zanimiv je tudi sestavek Staneta Suhadolnika Prizadevanja za Prešernov slovar (325–336), prikazujoč naše in drugih napore, da bi prišli do dobrega slovarja Prešernovega besedja. Avtor ima seveda prav, ko misli, da pristnega Prešernovega besedja v oblikoglasnem pogledu še nimamo izdanega, ker nimamo »zares znanstvene objave Prešernovega dela«.

1.8 Med tehtnejše sestavke zbornika gre Gerharda Neweklowskega nemško pisani sestavek K pogostnosti oblikoslovnih kategorij v slovenskih proznih besedilih (337—349). Slovenci smo pred Neweklowskim imeli (iz mojega seminarja) tak poskus z M. Eri-Berik razpravo Pogostnost in skladijska vloga sklonov v besedilu Seligovega Triptiha Agate Schwarzkobler (SR 1976).

Razprava Neweklowskega žal sicer ostaja pri tradicionalni besednovrstni teoriji, v kateri se ne ločijo povedkovniki, prislovi in členki, pri zaimek pa ne samostalniški in pridevniški, medtem ko se prislovne besede navajajo skupaj z neprislovnimi (vse deloma zaradi soudeležnosti študentov pri raziskavi). — Po mojem avtor nima prav, ko trdi (338), da »nauk o besednih vrstah počiva na zelo netrdnem temelju«. Raziskovalci podobnih vprašanj bi morali vendarle izhajati iz realnih besednih vrst, in npr. deležnike jasno uvrstiti med pridevniške besede, kot glagol pa obravnavati osebne oblike (vključno z onimi z opisnima deležnikoma na *-l* oz. *-n/-l*), pa deležja in nedoločnik oz. namenilnik v glagolski zvezi (*mora spati — gre spat*) in pač še tip *rizadevanje, napraviti vse najbolje*, ločiti prislove (sem gredo tudi izdeležniški tipa *molče*) od povedkovnikov in členkov (tu res vse predolgo čakamo na rezultate raziskave, ki je v pripravi) — kar šele bi bil pogoj za absolutno vrednost raziskavnih izsledkov pogostnosti v jeziku. Tradicionalne besedne vrste kakor zaimek ali števniki bi bile v taki raziskavi le podmnožice glavnine ustreznih besednih vrst, tj. samostalniške, pridevniške, prislovne besede (in pač tudi povedkovniške).

Iz razprave izhaja, da bi bilo glagolov nekoliko več kakor samostalnikov (kar ni verjetno, če si ogledamo normalni slovenski stavek tipa *Janez je videl Micko* ali *Janez je na prtu*), sledijo pridevniki (pač brez deležnikov?), pa prislovi, zaimek in števniki, od slovničnih besed pa predlogi, vezniki in medmeti (ali se pri zadnjih ločijo navadni (tipa *Oh*) od povedkovniških (tipa *Janez pa bumf* po vratih), ni jasno. Težišče komentarja pri tem je na primerjavi podatkov za prozna oz. publicistična besedila.

Zaostajanje teorije se kaže tudi pri obravnavi pregibnostnih vzorcev, kjer se npr. pri samostalnikih ločijo samo 4 sklanjatve (torej kakor da se v vsem korpusu ne bi bil pojavil tip *mami* ali *Karmen* ali *Andreja* *Praprotnik*, ali pa posamostaljeni primeri tipa *Koseski* ali *Krško* (pri meni 3. oz. 4. sklanjatve).

Zanimivo je razmerje za števila: ed.: mn.: dv. = 72,8 : 26,6 : 0,54 odstotkov. Skloni imajo pogostnostno zaporedje I T R M O D (tako tudi pri pridevniku), spoli pri pridevniku si sledijo kot m ž s (45 : 40,3 : 16,7), časi kot pret., sed., prih., predpret., osebe 3, 1, 2, število tudi tukaj ed., mn., dv.

Med kategorijami pogrešamo razlikovanje tvornih in trpnih oblik pri časih (od teh oblik pa se je — neupravičeno — pomaknil med sicer neosebne oblike pogojnik, ki pa tudi ni izkazan v svoji dvojnosti, tu najdemo tudi velelnik). Povednih časovnih oblik je 1877, pogojnih samo 97, in velelnika celo le 32 primerov. Omenimo naj še, da bi bilo pri glagolu *biti* nujno razločevati pomenski skupini, namreč vezno in polnopolnomo (kakor sem za to razliko mogel odkriti objektivni kriterij lahke prepoznave). Mimogrede: V slovenščini nimamo predloga *s/z* (346), ampak *z/s* (prim. razliko med slov. in sh.: *z očetom/materjo/bratom — s teboj : s ocem/majkom/tobom — [z] bratom*).

Zbrani podatki služijo avtorju tudi za primerjavo slovenščine s srbohrvaščino.

1.9 Skupina treh avtorjev (L. Kroupová, V. Mejstřík, V. Petráčková) iz Prage se je javila k Nekaterim vprašanjem družljivosti pridevnikov (Na podlagi slovaropisne prakse, posebej SSJC in SSKJ) (351—358). Mimogrede: prevajalka povzetka v slovenščino »spojitelnost« napačno prevaja z *vezljivost*, prevod pa je tudi sicer okorno tuževalen, neslovenski v izrazju. — Razprava je zanimiva zaradi primerjave čeških jezikovnih dejstev z našimi, zlasti glede na to, kolikor je pri nas v manjši meri kot v češčini mogoče odvisni del samostalniške besedne zveze izraziti s pridevnikom iz samostalnika, ki bi stal (stoji) v enaki vlogi desno od odnosnice. Kakšna točno so ta razmerja, avtorjem v tako kratkem sestavku seveda ni bilo mogoče ugotoviti.

1.10 Barbara Müller iz Berlina prinaša Funkcijske besede moderne slovenske slovnice in slovaropisja (359—366). Avtorica skuša biti med nami nekako prosvetiteljska (prim. 359: »J. TOPORIŠIČ (1976: 348 ff) pa je v svoji slovnici vendar že bistveno podrobnejši«). — Kaj nam je res sposobna dati avtorica sama, naj bi dokazala njena obravnava ene vrste veznikov (366): »Za zgled je ob vrsti protivnih veznikov prikazano, kakšne perspektive se v tem oziru odpirajo za prihodnost.«

To novost avtorica najprej ponazarja s primeri *jaz delam, ti pa lenariš oz. ti lenariš, jaz pa delam*, s čimer je nakazana prestavljivost obeh prvin vezniške zveze pa še možnost pretvorbe v zvezo *medtem ko jaz delam, ti lenariš*. Vendar je to vse že čisto jasno najti pri meni. Ravno tako znano je pri nas tudi načelo pretvorbe povedi tipa *Obljubil je, pa ni držal besede*, kar se podredno pove s *Ceprav je obljubil, ni držal besede* (ker gre v takih primerih za povedi, jih moramo seveda pisati z veliko začetnico). Za dokaz pri meni (SS 1976, 523–524): a) kontrast ali razlika: *Ti boš mlinar, jaz pa ti bom nosila hrano* 7 *Medtem ko boš ti mlinar, ti bom jaz nosila hrano*; b) nasprotje: *Vem, pa ne povem* 7 *Ceprav vem, ne povem*; c) zamenjava: *Nisem zvedel, kaj so delali, ampak kaj so govorili* 7 *Namesto da bi bil zvedel, kaj...;* č) izvemanje: *Vsi bodo dosegli svoj cilj, le jaz ga ne bom dosegel* 7 *Cilj bodo dosegli vsi razen mene*. (Zadnje polstavčno: ... vsi, izvemši mene.)

Tudi še nekaj drugih perspektiv avtorice mirno lahko gledamo že iz slovenske slovenistične preteklosti.

1.11 Emil Tokarz je (v poljščini) prispeval sestavek Vprašanja vezljivosti samostalnikov dejanja v sodobnem knjižnem jeziku (367–375). Naravnost ganljivo je brati stvari, ki so v ogromni večini za slovenščino pri nas že ugotovljene, Tokarz pa jih — ob popolnem preziranju ustrezne slovenske literature — tako poučno ponuja prav nam v vednost.

1.12 Vlado Nartnik je podal svoje misli k Obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica (375–382), z nejasno poanto in nekimi prav tako malo jasnimi, vendar že uvodoma izrečenim omalovaževanjem, kakor je naslednje (375): »zmogljivosti domačega /tj. slovenskega/ jezikoslovja so videti preskromne, da bi presegle evropsko malotenje dvojine. Razlagalne zmogljivosti domačega jezikoslovja predstavlja vsaj na zunaj kar obravnava dvojine v povojnih slovnica.« Glede na to se seveda nujno vprašujemo, kaj tako pomembnega prinaša v to vejo znanja sam avtor (ki pa se noče ukvarjati hkrati tudi s tistim, kar ni prišlo ravno v povojne slovnice, pa je morda le kje izraženo.)

1.13 Zadnji jezikoslovni prispevek Obdobja 8 je Nine Mečkavske sestavek Razlike med sestavi zaimkov v slovenskem in vzhodnoslovjanskih jezikih (383–397). Razlike ugotavlja glede na morfološko enakost vprašalnih in oziralnih zaimkov, pa tistih, s katerimi se na vprašalne odgovarja ipd. Glavne najdbe glede slovenščine so: 1. slovenski zaimki so morfološko razvidnejši, vprašalnih pa je več; 2. v slovenščini se bolj izražajo kolikostna razmerja (tu pač misli na tipa *kolikšen in koliker h kakšen oz. kateri*); 3. v slovenščini je manj izrazita nedoločnost.

K marsičemu v razpravi je mogoče marsikaj pripomniti, tu seveda le s stališča SS 1976/1984 (ki jo avtorica komaj pozna).

Prva stvar je npr. vprašanje, ali ima tudi slovenski knjižni jezik količinske zaimke npr. tipa *koliko* (384–385). Mečkavska se tu opre na SSKJ in izjavi, da jih ni (»v osnovnom«), čeprav mora v isti sapi v opombi (396) navesti moje drugačno mnenje, ki se potrjuje celo s primeri takih zaimkov ničte sklanjatve (prim. še pogovorno z *večimi ljudmi, z dostimi besedami, z mnogimi ljudmi* — mogoče pa je tudi *po tolikih letih = po toliko letih*). V tem pogledu avtorice ne opravičuje slepo zaupanje SSKJ. Vendar je vse tako nič ne moti, da ne bi nadalje razmišljala o izgubi (utrata sloven. mestoimenjnyx čislitel'nyx) te vrste slovenskih zaimkov (385), pri čemer spet v mnogem greši oz. izvaja napačne sklepe (tako je velika razlika med *tolikšni fantje* in *toliki/o fantje/oo*).

Glede na to, da Mečkavska na nekaterih mestih (npr. 391) upošteva vse polno neknjižnih oblik zaimkov, bi bilo treba to upoštevati tudi pri razmišljanju o oziralnih zaimkih. Morfem *-r* je, kot znano, kakor znak oziralnosti tako zelo posplošen le v knjižnem jeziku in nekaterih slovenskih narečjih, drugod, npr. na Mostecu, pa tega *-r* sploh ni pri oziralnih zaimkih (prim. *Kdu če, lahku gre: Kom ti, tam jez*). Glede na to (in še na marsikaj) ter npr. na Brižinski spomenike (*ničže*) bo komaj res, da bi »r-pokazatelj po analogii vključil v nekatere neotnositel'nye mestoimenija: *nikakršen, vsakršen, čigavršen*« (386), ampak je verjetno *-r* sploh izšel od nikalnih zaimkov; ti pa so v nasprotnostnem razmerju s totalnimi (torej: *nikogar — vsakogar* in pač šele nato *kogar*, ker se je stari *ize* v *kir* odgubil od črede). Od Mečkavske navajani *čigavršen* pa seveda je oziralen, in sicer oziralno poljubnost (prim. SSKJ *čigavršen = kogar(koli)* in primer *sprejel bi čigavršno že pomoč*).

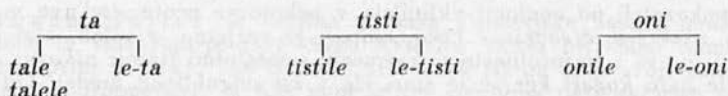
Skoraj popolno zablodo predstavlja razmišljanje Mečkovske o vprašalnih zaimkih in kar iz tega sledi (586—587). Tu se nikakor noče informirati iz SS 1976 (in literature, ki teorijo te knjige potrjuje), in potem napačno izvaja: (1) da tip *kdo* — *kaj* predstavlja delitev samostalnikov na živo in neživo: to kategorijo namreč zaimka samo sovebujeta, v resnici pa *kdo* predstavlja človeškost (*Koga si videl?* — *Anko/Dekle/Jožeta*); *koliko* in *kateri* se ne nanašata oba na števniko, ampak samo prvi, medtem ko drugi označuje vrstnost (*kateri: slovenski, desni, prvi*), in le v tem sklopu tudi vrstno števniškost (*prvi, drugi... zadnji*). — Tudi pri prislovnih zaimkih nimamo kar mešanice tipa *kako, kdaj, kje, kam, od kod, zakaj, čemu* itd. (586). Pri nas imamo to lepo urejeno: okoliščinski so prostora (*kje, kam, kod*), časa (*kdaj*), vzročnosti (*zakaj, čemu*) ..., lastnosti pa načina (*kako*), mere (*kako*) in vsaj še količine (*koliko*). To se pri nas imenujejo vrste, priporočljivo pa bi bilo po našem zgledu ločiti tudi razrede, ki jih je pod vsakim vprašalnim zaimkom veliko, pri meni v SS 1976 (271—272) deset vrst (če oziralna razreda odvezamemo, torej 8 vrst odgovarjalnih). Za primer tisti pod vprašalnim *kje: kjer, kjer koli — nekje, kje* (poljubnostni) — *marsikje (mnogokje, redkokje) — povsod, nikjer — drugje, (rauno tam) — tam*, ne pa kar mešano: *tu, tam, povsod, ponekod, nekje*; ali: *kdo, nekdo, nikdo* (nezaznamovano je *nihče*), *malokdo, marsikdo, vsakdo*.

Tudi v t. i. skupini stopenjskih zaimkov (587—588) je treba misliti na urejenost: torej ne *nihče, nikdo, malokdo, nekdo, marsikdo, vsakdo*, ampak *nihče, kdo, nekdo, redkokdo, malokdo, marsikdo, mnogokdo, vsakdo*. To seveda niti ni »v načelu petčlenska /.../ stopenjska opozicija« (587) v tem smislu, kakor kažejo primeri Mečkovske, ampak v tem, kakor jih v moji vrsti nakazujejo pomišljaji, pri čemer se četrta skupina pri meni imenuje mnogostna, tretja, poljubnostna, pa pri Mečkovski manjka. V njeni preglednici (587) bi bilo dobro razvidneje ločiti samostalniške zaimke od pridevniških in te od prislovnih, potem pa še marsikaj popraviti: (1) Pri samostalniških zaimkih bi bilo treba ločiti tipa *kdo* in *kaj* od vrstnih in količinskih posamostaljenih (*nihče, vsakdo — nobeden, vse*) ter navadno od zaznamovanega (*nihče — nikdo*); (2) pri pridevniških spet ločiti zaznamovano (*nikak*) ali manj navadno (*nikogaršen*) z nezaznamovanim (*nikakršen*) ali navadnejšim (*nikogaršnji*), sicer pa tipa *nekak* ali *nekakšen* ne razdvajati, ampak ju pojmovati v smislu *tak(šen)*, ter si zapomniti, da *nikateri* v živem knjižnem jeziku ne obstaja; nemogoče je tudi *vsekateri*; (3) pri prislovnih paziti (pač v tisku) na vrstičnost (*kadarkoli, vedno*) — tu se nenadoma tudi pojavi oziralnopoljubnostni (*kadarkoli*), čeprav te vrste zaimkov dotleju tu ni bilo; in *nekoč* gotovo ni sopomenka za *nekako*.

Nezadovoljivo je tudi povezovanje parov zaimkov tipa *nekdo — kdorkoli* v smislu nedoločnosti (589); tu bi prej pričakovali tip *nekdo — kdo*, v vsakem primeru pa to naravnost vpije po eksemplifikaciji: prvo v smislu A. Musića (*Nekdo je prišel — Če/Al/Naj bi kdo prišel — o tem je pisano pri meni*), nekaj čisto drugega pa je *Kdorkoli je prišel, vsak je razstavo hvalil = Kdor že je prišel, vsak ...*

Po našem pri zaimkih s *-šen* ne gre za »lastnost predmeta« (590), ampak v osnovi za njegovo bližino (prim. *tak — takšen — takšenle* /zadnjega avtorica ne pozna/) oz. za sredstvo, da pridevniški zaimek lahko postane neničto pregiben (prim. *Kakor oče, takšen sin > Kakršen oče ... oz. nikogar sluga > nikogaršnji sluga*). Pri zaimkih z (po našem) *-olik* ne gre kar za »količestvennyj komponent *kolik-/tolik-*« (591) (prim. v sh. še *ovolik, onolik*), temveč gre tu za običajno razmerje vprašalnega *kolik-* in njegovih razrednih oziralnih in odgovarjalnih (ta izraz, ki ga Mečkovska prinaša v naše izrazje in pojmovanje, je koristen) tvorjen. Koristno pa bi bilo tudi v naši teoriji najti tipu *koliker* njegovo pravo mesto (gl. zgoraj).

V odstavku o »oddaljenosti referenta« (pri avtorici *ta — tisti — oni, tale — tistile — onile* itd.) (591) bi bilo prav uvesti prikaz naslednjega tipa:

in s tem vzporedno tudi drugje:

tak	sem	tam	zdaj
takle le-tak	semle le-sem	tamle le-tam	zdajle
takšen	semkaj	tamkaj	zdajci
taklele	semlele	tamkajle	
takšenle	semkajle	tamlele	

Nobenega smisla nima sem vleči od povsod natepene variante, kakor sta k *tam* primera *tamdí* ali *tamkaje* ali h *kdaj* tudi *zdajci*, *zdajčki*, *zdajkar* (ali k *sem* še *semo*), ali (str. 59) k *zdaj* še *zdači*, *zdač*, *zdajčka*, *zdajka*, *zdaka*.

Pri koncu avtorica govori o stilni zaznamovanosti pri zaimkih, uvodoma ob slabo izbranih zgledih zgoraj ravno navedenega zgleda *zdaj*, *zdajci*, *zdači*... (prim. še tam: *tamo*, *tamdí*, *tamdik*, *tamodik*, *tamkaj*, *tamkaje*, *tamtod* ipd.). — Ustavimo pa se pri zaimkih tipa *onega/one*. Avtorica (393) meni, da ti zaimki kažejo na »maksimalno oddaljen predmet«. Od kod ji ta misel, mi ni znano. Pleteršnik (pod *oni -á -ó*) navaja, kot pričakovano, 'tisti, ki ga trenutno nočem ali ne morem imenovati', SSKJ pa, sicer ob napačni oblikoslovni oznaki neskl.) kot 'oseba, stvar, ki se noče (je) noče, ne more imenovati' (SSKJ sam navaja tudi mest.: *ali si res bil pri onem, pri padarju*). (Sicer pa je o *oné* pisal J. Šolar: Kazalni ali osebni zaimek?, Jis 5 (1959/60), 224.) Ni pa za zaimke *oné -éta*: avtoričin primer iz SSKJ: *Jaz da bi se odkrival pred takim onetom*.

Za konec naj zapišem, da avtorici gotovo ne bi bilo škodovalo, ko bi se bila bolj ozirala na to, kar je od obravnavanega pri nas že ugotovljeno, ne pa da nam ponuja posiljeno oz. tudi postano zelje, in to v razmerah, ko imamo sami dovolj svežega sočivja. — Kot možnost za v glavnem negativni odziv na premnogo njeno misel pa je prispevek vendarle dobrodošel, saj tako strokovnjaku sedaj ne bo meglil pogledov na važne stvari.

2 Gledano v celoti, za jezikoslovne prispevke v Obdobjih 8 lahko rečemo, da so nam resno opozorilo na marsikaj nepravlega v teoriji o zadevah slovenskega jezika in tudi za negativno praktično početje npr. v učbeniku ali priročniku, kakršen je SSKJ.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta v Ljubljani

NEMSKI PREVOD SRBSKIH IN HRVATSKIH LJUDSKIH PESMI*

Že od predromantike poteka nepretrgano in načrtno zanimanje za ustno pesništvo. Herderjeva ideja, da ljudska poezija ne predstavlja samo značaja posameznega naroda, ampak da je tudi njegov najvzvišenejši izraz, je postala splošno sprejeta. Goethejevo poistovetenje pojma poezije s pojmom ljudske poezije razumemo danes tako, da ustno pesništvo pojmuje kot dediščino, ki pripada celemu narodu. Brata Grimm sta potrditev takšnih idej in teorij našla v Vukovi *Maloj prstonarodnoj slavenoserbskoj pesnarici* (1814), s čimer sta opozorila namško bralstvo na kulturo slovanskih narodov.¹ Srbska in hrvatska ljudska poezija sta se vedno nahajali pod srečno zvezdo, saj so bili njuni prevodi zmeraj željno pričakovani. Verjetno tudi zato, ker so se z njim ukvarjala najslavnejša imena nemške kulture: J. W. v. Goethe, J. Grimm, Talvj, E. Gerhard, E. Wesely, P. v. Goetze, L. A. Frankl, S. Kapper,

* Hans Diplich — Franz Hutterer, *Hoch am Himmel steht ein Falke*, Liebeslieder übertragen aus dem Serbokroatischen, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München 1986.

¹ Folklorni zgodovinar G. Cocchiara trdi, da »treba priznati da je Karadžić bio jedan od onih evropskih folklorista koji su imali široke poglede i koji su narodnu poeziju videli kao suštinsko pitanje nacionalnog života i kulture« (*Istorija folkloru u Evropi 1*, Beograd 1984, 335). Glej tudi M. Mojašević, »Zu Jacob Grimms Deutung serbokroatischer Volkslieder«, *Zeitschrift für Slavistik*, X, 5, 1965, 672—681. M. Mojašević, *Nemačko-jugoslovenske kulturne veze*, Beograd 1974.

J. N. Vogl.² Vse od prvega Grimmovega prevoda (1818) pa do tega Diplich-Huttererjevega, ki je pred nami, so v nemščino prevajali predvsem epsko poezijo. Zato je ta knjižica prevodov lirskih pesmi iz doslej najboljše antologije ustnih lirskih pesmi — iz *Antologije narodnih lirskih pesama* Vladana Nedića (Beograd 1977) — še tolikanj dragocenejša.

Sestavljalci antologije *Hoch am Himmel steht ein Falke* so se odločili samo za četrto poglavje Nedićeve zbirke, zato so opustili prevajanje obrednih, običajskih, stanovskih, verskih in družinskih pesmi. Od 139 pesmi četrtega poglavja, v katerem so ljubezenske pesmi s celotnega južnoslovanskega ozemlja, so izbrali 50 pesmi (od tega 29 iz Vukove zbirke). Svojo antologijo so drugače zasnovali, saj so delno menjali zaporedje pesmi iz Nedićeve knjige. Na začetku nemške zbirke je kratek, eno stran obsegajoči uvod »Zu den Liedern«. V njem je zapisano, da je ljudske pesmi zbiral Vuk Stefanović Karadžić in da je bil njihov odmev precejšen, še posebej v Nemčiji. V samo enem stavku so našete teme teh pesmi, omenja pa se tudi prisotnost turcizmov v njih. Z nemožnostjo ustreznega prevoda avtorja opravičujeta tiskanje originalnih pesmi in njihovih prevodov v isti knjigi.³ Na koncu knjige se nahaja opomba o virih, razumljivo pa je, da so citirani tisti viri originalov, katere je navajal Vladan Nedić.

Hans Diplich, ki je po rodu Romun, je do zdaj prevajal in prepesnjeval predvsem romunske pesmi. Franz Hutterer pa je po poreklu iz Jugoslavije. Zato je bilo delo za njiju lažje, saj — kot omenja urednik nemške izdaje — nosita v sebi tako tradicijo narodov južne Evrope kot tudi izročilo njihovih ljudskih verzov.

Ta trditve se potrjuje v večini primerov, pri večini prevodov. Prevajalca sta prilagajala srbohrvatski original nemški atmosferi in nemškemu značaju. Srbski trohej (serbischer Trochäus) sta zaznamovala z uporabo, ki jo srečamo v srbskem in hrvatskem ustnem pesništvu. Ta verz je v okviru književnosti 19. stoletja opredeljen s kodom natančno določene knjižne tradicije. Tako je npr. osmerek (5+3)

*Čija je ono devojka
što rano rani na vodu* (...) (str. 6)

preveden v običajni nemški osmerek (4+4)

*Wem gehört doch dieses Mädchen,
Geht in aller Früh zum Wasser* (...) (str. 7)

Ali:

*U Milice duge trepanice,
prekrile joj rumen jagodice,
jagodice i bijelo lice* (str. 18) verz (4+4)

*Lange Wimpern hat mir schön Militza,
Sie beschatten ihre roten Wangen,
Rote Wangen und das weisse Antlitz* (str. 19) verz (4+4)

Za zelo uspešen prevod lahko štejemo prevod pesmi »Oj devojko, dušo moja« (»Liebes Mädchen, meine Seele«, str. 20—21), kjer so ujeti ustrezni duh, ritem in slog nemškega jezika, hkrati pa je ohranjena zvestoba srbohrvatskemu originalu. Ta prevod ni pesmi odvzel nič od tega, kar je po M. Leskovcu odlika dobrega prevoda, namreč »one čari koja je ljulja na melodiji ritma«.

Prevod pesmi »Soko leti visoko« (str. 24) pa bi lahko imeli za prepesnitev, saj nemško besedilo »Hoch am Himmel steht ein Falke« v dolgem verzu ne sledi niti obrazcu srbskega ustnega sedmerca niti učinkom elipse in ustaljenih ljudskih izrazov v slogovnem pogledu. Prevajalec bi morda lahko za verz

² Glej disertacijo M. Čurčina *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig 1905.

³ »Das Nebeneinander von serbisch-kroatischer Urform und deutscher Neuform möge das Wagnis rechtfertigen und das Bemühen erkennen lassen, die Liedhaftigkeit und die herbe Kraft des Originals in die deutsche Übertragung herüberzunehmen« (*Hoch am Himmel steht ein Falke*, str. 5).

Oj devojko dušice

namesto

O, du Mädchen, meine Seele

uporabil deminutiv »dušica« in ne zvezo »moja duša«. Prevajalska negotovost se še posebej kaže v zadnjih verzih te pesmi. Tudi makedonska ljudska pesem »Cafnalo žuototo cveke« je nezanesljivo prevedena. Izgubila se je glagolska rima, ki daje ritmični zamah naslednjim verzom. Tudi v prevodu pesmi »Boga moli lepota devojka« (»Fleht zu Gott die Maid, die schöne Jungfrau«, str. 34–35) sta neustrezna tako ritem kot metrična struktura. Pripravnost in domiselnost prevajalca pa prideta do izraza pri kratki štirivrstičnici:

*Oj, na ove duge noći
ko ne ljubi crne oči
ne pada mu san na oči,
već mu pada jad na srce.
(str. 40)*

*Ach, ihr langen langen Nächte!
Wer sie liebt, die schwarzen Augen,
Dem füllt Schlaf nicht auf Lider,
Und sein Herz bedrückt der Kummer.
(str. 41)*

Skoda je, ker je v prevodu odpadel skladenjski paralelizem *ne ljubi / ne pada / već mu pade*, saj daje prav ta slogovni vidik ritmično vzpodbudo zgoščenemu sporočanju. Prav tako so svoj slogovni učinek izgubile okrnjene slovanske antiteze, izgubil pa ga je tudi morfološki paralelizem na koncu verzov (samostalniki *noći/oči/oči sg. srce*). Ob podrobnejši analizi, kot jo omogoča značaj tega prikaza, bi se pokazalo, da imamo lahko za prepesnitev tudi nekatere druge pesmi. Zato bomo nakazali samo nekatere površnosti v prevajanju, predvsem neupoštevanje deminutivov in paralelizmov:

*Trepni krilom pod nebom sokole (str. 72)
Hoch am Himmel steht der Falke, berget (str. 73)*

*Sto ti je, Jano, vino pijano? (str. 78)
Was ist, Jana, mit dem Weine? (str. 79)*

*Udovičice, golubičice / ne roni suze, ne kvari lice (str. 76)
Junge Witwe, du mein liebes Täubchen,
Weine nicht, den Schaden hat die Wange (str. 77)*

Prevod pesmi »Konja kuje Kraljeviću Marko« (»Marko Kraljewitsch beschlägt den Scharatz«, str. 86–87) bi bil pravzaprav proza, če ne bi bil grafično razdeljen na verze. Pesem se bere kot proza, ker se je v prevodu izgubil ritem asimetričnih deseterecev. Podobnih primerov je še več, še posebej v drugem delu knjige.

Prevajanje kot poseben način medjezikovne komunikacije je sicer mučno in težko delo, a nikakor ne jalovo. Plodno je tudi, kar se obravnava v knjigi tiče. Trud prevajalcev, da kljub odsotnosti ekvivalentov v obeh jezikih zmanjšata izgube na minimum, je bil večinoma uspešen. Kadar sta bila postavljena pred dilemo, ali oblika in/ali vsebina, sta se odločala za vsebino, v določenem številu pesmi pa sta uspela zadržati tudi ustrezno obliko originala.

Kulturološki vidik prevoda, da je jezik, iz katerega se prevaja, tako izraz kulture nekega naroda kot tudi zakladnica njegove zgodovine in civilizacije, na žalost ni bil upoštevan v zadostni meri. Tudi če je to predstavljalo težavo za prevajalca, bi jo lahko premostila z dodatnim naporom. Njuna prizadevnost bi prišla do izraza pri najdevanju podobnih situacij, s čimer bi rešila uganko funkcionalno smiselnega predstavljanja dveh situacij v dveh različnih jezikih. Čeprav nisem ljubiteljica pisanja opomb pod prevedeno pesem, bi morda v nekaterih primerih tudi takšna opomba predstavljala eno od rešitev. V zvezi s kulturološkim vidikom prevajanja se zastavljajo še naslednje dileme: ali je potrebno, da prevod pomenja to, kar je pomenjal original v svojem jeziku v času, ko je nastal, in drugič, ali je prevod adaptacija v sodobni pesniški izraz. Ta vprašanja se zastavljajo z zavestjo, da lahko poleg dvoma o možnosti prevajanja istočasno razpravljamo tudi o dobrem (= adekvatnem) ali neuspelem prevodu. Prevajalcema je bilo zagotovo težko. H. Diplich in F. Hutterer sta se očitno zavedala, da prevajata iz poezije v poezijo, a se tega načela nista dosledno držala, saj je bilo včasih zanju važnejše načelo prenašanja

iz jezika v jezik. Prevodom očitno manjka verzifikacijske umetnosti, pa tudi elementa osnovne ritmične razlike med jezikoma ni opaziti.

Škoda je, da je v prevodu verzni svet domišljije in pesniške modrosti delno izgubil svoj metaforični jezik strasti in čutov. Tudi dober predgovor, ki bi opisoval svet ljudskega peva, njegove teme, slog in verz, bi izredno koristil nemškemu bralcu.⁴ S tem bi bila antologija tudi za nepoučene razumljivejša. Toda kljub pomanjkljivosti ima pričujoča knjiga velik pomen, saj so nemškemu bralcu zdaj dostopne tudi srbske in hrvatske lirске pesmi. S prevodi slovenskih in makedonskih pesmi, ki so v antologiji Vladana Nedića, pa bi bila podana ne le celota, nujno potrebna za razumevanje ustnega pesništva naših krajev, ampak morda tudi tista lastnost človeške senzibilnosti, ki pravi, da se brez pesmi ne da živeti. Da s pesmijo smo in živimo.

Mirjana D. Stefanović

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

Prevedel Rajko Korošec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVAR PREKMURSKEGA GOVORA*

0 Na pobudo in ob uredništvu V. Novaka smo pred časom dobili priložnik živega prekmurskega govora. Ker je od zadnje obsežne študije prekmurščine s strani domačih raziskovalcev minilo že skoraj petdeset let,¹ je Slovar beltinskega prekmurskega govora (dalje SBC) toliko bolj dobrodošel prispevek k našemu poznavanju tega zanimivega in od ostalih še posebno različnega slovenskega narečja. Ta slovarček nudi bogato narečno gradivo, izvirajoče iz osebnega znanja domačina, kmeta Franceta Novaka. Precejšen delež pri tem delu ima urednik: »Besedno gradivo je bilo

⁴ G. Cocchiara vzneseno pravi: »U odnosu na razum, mašta je prethodnik sposoban za večno obnavljanje. Kada piše stihove, kada peva, zar i racionalni čovek ne postaje ponovo dete te, stoga, i nerazuman.«

* France Novak, Slovar beltinskega prekmurskega govora (dopolnil in uredil Vilko Novak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1985. 138 str.

¹ Sodobno znanstveno raziskovanje prekmurskega narečja se začena z monografijo Á g o s t a P á v l a, A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana [Glasoslovje slovenskega govora na Cankovi] (= Magyarországi szláv nyelvjárások 1, ur. Oszkár Asbóth, Budimpešta: A Magyar Tudomány Akadémia, 1909), ki pa je, na žalost, bibliografska redkost. To delo dopolnjujeta dve temeljni razpravi: A legujabb vend irodalom nyelve [Novejši prekmurski />vendski</> knjižni jezik] (Nyelvtudomány 6/1 [1916], str. 1—27); Vend szövegyűjtemény s az eddigi gyűjtések története [Zbirka prekmurskih />vendskih</> besedil in zgodovina njihovega zbiranja] (Nyelvtudomány 6/3 [1916], str. 161—187 in 6/4 [1918], str. 262—282), kot tudi nekateri krajši članki. Še vedno čaka na objavo Pávlova slovnica Vend nyelvtan [Prekmurska />vendska</> slovnica], rokopis dokončan l. 1942 (hrani se v študijski knjižnici v Murski Soboti). To je normativna slovnica prekmurščine, zasnovana na živem prekmurskem narečju.

Druga dva raziskovalca prekmurščine sta prav tako prekmurska rojaka: S t e v a n K ü h a r je objavil narečna besedila, zapisana v njegovi rojstni vasi Bratonci: Národno blágo vogískij Slověncov (ČZN 7 [1910], str. 107—127); Národno blágo vogískij Slověncov (ČZN 8 [1911], str. 47—76; ČZN 9 [1913], priloga str. 1—16; ČZN 10 [1914], priloga str. 17—57); faksimile teh besedil ter drugo Kúharjevo prej objavljeno in neobjavljeno gradivo je nedavno izšlo v: Števan Kúhar, Ljudsko izročilo Prekmurja [zbral in uredil Vilko Novak], Murska Sobota: Pomurska založba [1988]). Anton Vratuša se je ukvarjal z razširjenostjo glasoslovnih inovacij na Gorickem in v Porabju: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju (Slovenski jezik 2 [1939], str. 215—228), ponatis brez zemljevida v Panonski zbornik [uredil Franc Zdravec], Murska Sobota: Pomurska založba, 1966, str. 20—28. Prekmursko narečje (po njegovo »ugrska slovenština«) je obravnaval tudi Matija Valjavec v svojem monumentalnem delu Prinos k naglasu u (novoslovenskom jeziku (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 1878 do 1897), vendar je gradivo črpal pretežno iz pisanih virov.

potrebno urediti, postaviti v abecedni red, ga opremiti z naglasnimi znaki, s končnicami, urediti knjižni pomen in pri germanizmih najti izvorno obliko...« (str. VI). Eden od zastavljenih ciljev je razširiti naše poznavanje besedišča, glasoslovja in oblikoslovja prekmurskega narečja: »[o]benem s pripravljajočim se slovarjem stare, zgodovinske knjižne prekmurščine [...] kliče slovar beltinskega govora po nadaljevanju sestavljanju slovarjev ostalih prekmurskih govorov, ker bomo šele tako dobili kolikor toliko popoln besedni zaklad in glasoslovno ter oblikoslovno podobo prekmurskega narečja« (str. VII). Delo je potencialno velikega pomena za slovanske jezikoslovce, etnologue, literarne zgodovinarje in folkloriste. Ker se ne prištevam med strokovnjake zadnjih treh področij, se bom dotaknil le nekaterih stvari, ki zadevajo vrednost tega dela za slovansko jezikoslovje in še zlasti urednikovo željo, podati ustrezen opis »glasoslovn[e] ter oblikoslovn[e] podob[e] prekmurskega narečja.«²

0.1 SBG prinaša bogate posebnosti prekmurskega besedišča in nudi veliko študijskega gradiva komparativistu. Pri Pleteršniku ali v SSKJ ni besed kot *bajusi* 'brki' (prim. pri Pleteršniku *barusa*), *blék -a* 'vamp' (ta beseda je resda poznana bralcem Kranjčevega Strici so mi povedali iz Ivanovega maščevanja nad brati), *borójca* 'brinje' (Pleteršnik navaja *borovica*), *póuvati -vlen* 'pridelovati, rediti, graditi', *sédeno mlejko* 'kislo mleko', če naj omenimo samo nekatere.

0.2 Vendar pa se prav dialektologu utegne poroditi tudi metodološki pomislek. V uvodu urednik omenja, da se je avtor F. Novak kmalu po rojstvu preselil v Bogojno, kljub temu pa doma ohranil svoj rodni beltinski govor. Poleg tega da se je seznanil tudi z govorom svojega novega okolja, pa »spoznal [...] od njega že nekoliko različni ravénski govor bogojanski« (str. V). Za dialektologa je prvo in najpomembnejše merilo pri določanju zanesljivosti informatorja, da je le-ta vse ali skoraj vse življenje preživel v rojstni vasi in ni imel tesnih stikov z drugimi govori oz. knjižnim jezikom. Le tako smo lahko kolikor toliko prepričani, da imamo opravka z enim samim jezikovnim sestavom. V danem položaju pa se raziskovalec, ki hoče zadostiti tem zahtevam, sprašuje, ali je F. Novak sploh zanesljiv informator za beltinski govor.

1 Fonologija in naglas v SBG.

1.0 Urednik opozarja, da besede v SBG »niso zapisane docela znanstveno fonetično, vendar so opremljene z naglasi (ostrivec za dolžino, krativec za kračino), ozki -e- pod krativcem ni označen, medtem ko je pod ostrivcem vsak -e- ozek« (str. VI). Zakaj tako? Iz tehničnih razlogov, zaradi tiskarskih omejitev? Brez dvoma je dosledna znanstvena predstavitev prozodije in glasoslovja narečja težavna naloga. V slovarju takega obsega in namena bi bil natančen fonetični zapis morda odveč. Kljub vsemu je škoda, da urednik ni skušal razčistiti vsaj nekaterih dvoumnosti, brez katerih bi bil SBG zanesljivejše jezikoslovčevno orodje. Doslednejši in natančnejši podatki bi bili v tem primeru še posebej dragoceni. Kot je znano, prekmurski govori ohranjajo precejšnjo mero konservativnosti prav v glasoslovju in prozodiji (omenimo le ohranitev kračin v nekončnih zlogih iz praslovanskega starega akuta, npr., *žába > žába) in so zato velikega pomena za teoretično vzpostavitev zgodovine slovenskega in posredno tudi splošnoslovanskega jezika. Ker pa SBG nima namena biti docela znanstveno delo, se bom tu omejil le na tisto, kar ne zadošča zahtevam, ki si jih je v uvodu zadal urednik sam.

1.1 Zapis je bolj ali manj fonološki, se pravi, predvidljive fonemske spremene niso zaznamovane (npr. *závec -vca* [záfca]).³ Izražene pa so nepredvidljive (morfofonemske) spremene, npr. *déteo -tla*, *potrgálec -uca*, *povédati -véjn*, *potegúvati -vlen*, *vózmázati se -žen se* (spremembe poudaril M.L.G.). To je povsem sprejemljivo. Ker

² Doslej je o delu kritično poročal J. Toporišič: Janoš z Micikov po domače, (7 D 21. 8. 1986, str. 36 [= Jezikovni kotichek 77]). V tem prispevku avtor obravnava predvsem glasoslovne ter oblikoglasne doslednosti in nedoslednosti v slovarju. Opozoril je na manjkajoči kratki ozki *e*, na deloma nedosledno oblikoglasje, na nerazločevanje kolikosti pri *ö* in *ü* ter *r* (pri le-tem ne gre pričakovati kolikostnih nasprotij: vsak naglašeni *r* je namreč v doslej poznanih prekmurskih govorih kratek), na odsotnosti naglasnih znamenj, na nenaglasnost, na neurejenost pri zapisovanju osnovnih oblik v geselski glavi, na napake pri dvonaglasnosti in še kaj. Informativno je o SBG pisal tudi S. Barbarič. Ob priročnem slovarju beltinskega govora, JiS 31/8 (1985–86), str. 296 in Jezik naš dokaze hrani, Stopinje 1987, str. 29–32.

³ Izjema je *vézec -sca*.

urednik opozarja, da besede »niso zapisane docela znanstveno fonetično«, je treba splošno doslednost, s katero tretira segmentno fonologijo, samo pozdraviti. Nekatera odstopanja od tega bodo obravnavana v nadaljevanju.

1.1.1 Edino fonološko pravilo je podano na strani 120 med gesloma *okániti*, *-ànin* in *okopíti*, *-ijn*: »v pred zvenečimi soglasniki izg[ovarjamo] f.« Mesto tega pravila pa kaže, da se /v/ v resnici izgovarja kot [f] pred *nezvenečimi* soglasniki. Drugače bi za besede *právda*, *prevzetíja*, *odàriti*, *ogàniti* pričakovali izgovor *práf-da, *prefzetíja, *fdàriti, *fgàniti, kar je malo verjetno.

1.2 V primerih, ko je naglas na črki z diakritičnim znamenjem (*ö*, *ü*), mesto naglasa ni označeno in prav tako ne kolikost samoglasnika, npr. *betegüvati -üjen*, *blüjzi*, *Böltinci*, *börkle*, *bregüše*, *čüdo*, *dojüunica*, *drük*, *drüžina*, *düjša*, *glüji*, *grüda*, *grüjška*, *gümlö*, *gvüšno*, *kökec*, *krüj*, *künjja* itd.⁴ Lahko bi domnevali, da je pri /ü/ dolžina odražena v dvoglasniku (ali v zaporedju fonemov?) *üj* kot v besedi *düjša*, kjer primerjalno gradivo kaže na dolžino, prim. čak. *düšä*. Bi morali domnevati, da to ustreza zaporedju dolgi samoglasnik + zvočnik, kot je nakazano z Novakovim zapisom *dréjvo*, *hüdóu*, *nasléjgnje*, *róuža*, torej *düjša?⁵ Bi to veljalo tudi za tip *krüj* (pričakujemo kračino, kot slov. knj. *krüh*)? Pravzaprav tudi ne moremo predvideti (v nasprotju z drugimi prekmurskimi govori), da je mesto naglasa dejansko na teh zlogih, saj je v beltinskem govoru zaokroženost *ü*-ja očitno možna tudi v nenaglašanih zlogih, npr. *küpüvati*, *küšüvanje*, prim. na Cankovi *kipüvati* (Pável 52^{3a})⁶ (< *kupováti), *kišüvanä* (51¹).⁷ Poleg številnih nenaglašanih besed tega tipa sem našel še druge brez naglasne znamenja, npr. *Antikristuš*, *bidrača*, *bijček*, *bundaš*, *cigar*, *delaven*, *grahour*, *grijsti*, *grmlajca*, *hijštvo*, *jedinec -nca*, *jejstovina*, *nindri*, *posrečiti se -in se*, *šankrejt*, *špajz -a*, *spaša -e*, *špice -ic*, *tajiti*, *talige -g*, *oratnijce*, *oremeniti -a -o*, *žveplati -an*, *žvinga -e*. Te primere je bodisi spregledal urednik ali stavec ali pa je bil urednik negotov glede njihovih naglasov.

1.2.1 Precej dvomnosti najdemo tudi pri oblikah, ki naj bi jih tvorili iz gesel. Oglejmo si samo nekatere primere. Od glagolskih oblik sta navedena nedoločnik in sedanjik v 1. os. ednine. Na isti strani (101) najdemo naslednja gesla in oblike: *spoloviti -ijn*, *sporóučiti -in*, *sponositi -in*, *spozapréjti -en*. Ali naj to pomeni, da ima beltinski govor v naglasni paradigmi *c* (končniški naglas v sedanjku) dve varianti i-jevske pripone, tj. *-ijn* proti *-in*? Večina končniško naglašanih glagolov tega tipa se končuje na *-ijn*, torej bi lahko sklepali, da je to pravilna oblika.⁸ Najdemo pa jo tudi nenaglašeno, npr. *dreselíti -ijn*, *dužíti -ijn*, *odletèti -ijn*, *precedíti -ijn*, vendar je to le težko verjetno. Dalje, kje so naglašene sedanjske oblike *sponosin*, *spozapren*?⁹ Pri rekonstrukciji manjkajočih ali dvomnih podatkov raziskovalec ne bi

⁴ Pričakovali bi, da so vzrok za tako stanje tiskarske omejitve. Vendar pa se iz nekaterih primerov vidi, da so ustrezna ločevalna znamenja bila na voljo, prim. *föhreceg -a*, *glád -üj*, *gyö*, *šörki*.

⁵ Za drugi del dvoglasnika v tipih *dréjvo*, *düjša* bi bil boljši zapis z *i* (torej *dreivo*, *düiša*), ki bi se ujemal tudi z zapisom dvoglasnika *ou* v tipu *hüdóu*. Tako že J. Toporišič, n. m.

⁶ Gradivo za Cankovo je iz Ágost Pável 1909. Prva številka se nanaša na stran, številka nad njo pa na vrsto, šteto od zgoraj.

⁷ Iz SBG vrednost nenaglašane *ü*-ja ni razvidna. Najdeta se dve vrednosti: *gibíti -bijn* 'gubiti, izgubljeti' toda *pogübiti -ijn*, *spogübiti se -ijn se*, *pistíti -in* 'pustiti' in *püštíti -ijn* 'pustiti, spustiti, pripustiti'.

⁸ Z dvomljivo končnico *-in* najdemo: *gojíti -in*, *mrzíti -in*, *opojíti -ijn*, *pognojíti -in*, *státi -ojin*, *zablíjščati se -in se*, *zasvojíti -in*. Iz teh primerov bi lahko domnevali, da /j/ na koncu korena ne dovoljuje končnice *-ijn*. Vendar najdemo: *dojíti -ijn*, *trojíti -ijn*, *vtajíti -ijn*, *zajojíti -ijn*, *zbojáti se -ijn se*, *zdojíti -ijn*, *zdvojíti -ijn*, *zgojíti* (brez naglasnega znamenja) *-ijn*.

⁹ Dalje imamo *pistíti -in* v nasprotju z *raspistíti -ijn*. Ali sta ta dva primera res naglašena različno, in če sta, kako izgleda sedanjska oblika glagola *pistíti*? Ali je enaka kot *püštíti -ijn*? Iz danih podatkov je nemogoče tvoriti tudi sedanjke glagolov: *áldüvati -jen*, *drevenèti -ejn*, *drgetàti -čen*, *genòti se -nen se*, *grablàti -an*, *hamràti -an*, *henjàti -an*, *igràti -an*, *jeklàti -lan*, *miniti -in* (prim. *preminiti -ijn*), *obdarüvati -jen*, *ognojíti se -in se*, *oženiti se -in se*, *pehàti -an*, *pelàti -an*, *podežgàti -en*, *odpelàti -an*, *podkovàti -ven*, *sprevoditi -in*, *vözmetàti -čen*, *vözraavnàti -avnan*, *zatajiti -in*, *zategüvati -jen*.

smel delati zaključkov na osnovi poznavanja naglasa v drugih slovenskih narečjih, saj se prekmurski naglas močno razlikuje od preostalega slovenskega, kaj šele od južnoslovenskega; prim. slov. knj. *pobráti, pobérem, pobrál*, kar je v martinjskem govoru *pobrǎti, pobarǎin, pǎqbro* (iz gradiva M. L. G.). Navedli bi lahko številne podobne primere.

1.2.2 Nekatera gesla najdemo z dvema ali več naglasnimi znamenji, npr. *ábécé, ájandék, áldúvati -jen, álomáš, ápát, átanódnet, átanodniked, átoednók, bógomólec -lca, dôbročíniteo -la, dôkotáti -an, dôldávati -jen, dôglédati -vlen, dôl priségnoti se -nen se*,¹⁰ *dól semlěti -mělen, dopòugně, fédervájs, glòspapér, gòr držàti -in, gòr pláčati -an, hěrbija, lěgvár, lějkožijvec -vca*, itd. V zloženkah tipa *bógomólec, dôbročíniteo, gòr držàti, fédervájs* je večglasnost razumljiva, prav tako v *ábécé*. Vprašljivi pa ostajajo primeri kot *ájandék, álomáš, ápát, hěrbija, lěgvár*, pri katerih bi eno od naglasnih znamenj lahko pomenilo nenaglašeno dolžino (ali ustrezno samoglasniško kakovost) iz posojajočega jezika, prim. madž. *ajándék, állomás, apát, lek-vár*. Če je res tako, ni jasno, zakaj imamo v nekaterih od teh primerov vendarle različne kolikosti oz. kakovosti kot v izvirnem jeziku, npr. *ápát, lěgvár* (pri katerih se kolikosti oz. kakovosti morda ujemajo z madžarskimi) proti *ájandék, álomáš* (pri katerih se ne morejo ujemati). V vsakem primeru o naglasu teh prevzetih besed v beltinskem govoru lahko le nezanesljivo sklepamo.

1.2.3 Za rekonstruiranje praslovenskega naglasa — projekt, s katerim se še vedno ukvarjajo številni znanstveniki po vsem svetu — najdemo v SBG tudi nekaj zelo uporabnega gradiva. Nedavno je sovjetski naglasoslovec Dybo posvetil članek naglasnim arhaizmom pri izpeljavi.¹¹ Velik delež pri tem ima prekmursko naglaševanje, za katerega je Dybo črpal gradivo pri Valjavcu. Prišel je do zaključka, da so v prekmursčini izglagolski samostalniki na *-*óje* posplošili končniški naglas ne glede na naglas glagolske podstave, vendar so v posameznih govorih ohranili naglas na osnovi v nekaterih izpeljankah iz glagolov praslovenskih nepremičnih naglasnih tipov (paradigmi *a* in *b*). To je sklepal iz naglaševanja pri Šteyanu Kúzmíču (v Dybojevi transkripciji): *vrženě, süneně, spadnjeně, poteknjeně, oznanjeně, postavljeně, skvarjeně, tvorjeně*,¹² itd. Če bi Dybo upošteval SBG, bi lahko ugotovil, da se v živem prekmurskem govoru ohranja razlika med končniško naglaševanimi izglagolskimi izpeljankami (običajno iz glagolov paradigme *c*) in tistimi, ki so naglašene na osnovi (običajno iz glagolov paradigme *a* in *b*); za prvo prim. v SBG *čteně, raspetě, spaně, tkaně, vcepljeně, vdubleně, vtelopeně*; za drugo prim. *činěnje, lüjpanje, mēgnjenje, mišlěnje, spōznanje, stoorěnje* (prim. *stooriti -in!*), *těrjanje, velěnje* (prim. *velěti -ijn!*), *vijdejnje*. Jasno je, da bi bil delež prekmursčine pri rekonstruiranju praslovenskega naglasa lahko velik: SBG bi ji z nekaj popravki in izboljšavami lahko uvrstil mesto pomembnega vira pri tem prizadevanju.

1.2.4 Kot smo videli, v SBG ostaja precej naglasnih problemov odprtih. A ker je zapletenost naglaševanja nenaglasoslovcu težko razumljiva, smo obravnavali le pomanjkljivosti in nedoslednosti v okviru samega SBG; ob strani smo pustili marsikaj, kar bi bilo še želeli od takega slovarja (npr. radi bi imeli več podatkov o naglasu oblikospreminjevalnih vzorcev kot le za rod. ed. pri samostalniku in sed. 1. os. ed. pri glagolu). Te pomanjkljivosti in nedoslednosti se zdijo nepotrebne, saj se iz drugih primerov vidi, da je urednik imel dober občutek za mesto naglasa in koli-kostne razlike.

2 Oblikoglasje in oblikoslovje.

2.1 Večina pripomb, ki zadevajo oblikoslovne podatke SBG, je vsebovana v obravnavi naglaševanja. Tu naj dodamo le še nekaj misli. Ena od značilnosti prekmursčine je posebna razvrstitev neobstojnega samoglasnika na koncu osnove. Kot je znano, so prekmurski govori v določenih besedah to premeno odpravili, tako da imamo na Cankovi na *dôqčáci* 'na delčcu' (6⁹⁸), *bikác, bikáca* (57⁴¹), *dvá golóybáca*

¹⁰ Ali je razlika med skupaj pisanimi glagoli tipa *dôlglédati* in narazen pisanimi tipa *dól priségnoti se*?

¹¹ Vladimir Antonovič Dybo. Slovoobrazovanje i akcentologija. Akcentologičeskie arxaizmy v proizvodnyx kak istočnik dlja rekonstrukcii akcentnyx tipov proizvodjaščix, v: Sopotavitel'noe izučenie slovoobrazovanija slavjanskix jazykov (ur. G. P. Neščimenko). Moskva: Nauka, 1987, str. 142—149.

¹² Valjavec jih transkribira *-ñé* in *-ñě*.

(145¹⁷), *pějsäk*, *pějsäčän* 'peščen' (38⁴), s premeno pa *žrěbäc*, *žrěpca* (36²⁷), *klánäc*, *fklánäc* (46^{42,43}), *kötäo*, *kötla* (46^{44,45}). V SBG je v nekaterih primerih premena samoglasnika z *ø* jasno označena: *bòbovec -vca*, *bògomòlec -lca*, *bojazlívoc -vca*, *bratánec -nca*, *čèker -kra*, *cimper -pra*, *čüden -dna -dno*, *čüdüdèlec -lca*, *dúžen -žna -žno*, *gróubanec -nca*, *jèdec jèca*, *kàmenec -nca*, *kòrbeo -bla*, *načétek -tka*, *ocvérek -rka*, *okénček -čka*, *plèsec -sca*, *šmškavec -nca*, *vózec -sca*, *vozéo -zla* (naglas?), *žálec -lca*. Upošteva je to zakonitost lahko domnevamo, da v naslednjih besedah ni premene: *bikec -a*, *cviker -a*, *čunék -a*, *dèdek -a*, *güdek -a*, *krápec -a*, *küjšec -a*, *migec -a*, *mítvéc -a*, *nevölen -a -o*, *ògnjec -a*, *ogràček -a*, *püter -a*, *ščíjpek -a*, *tjèden -a*, *tkálec -a*, *vdárec -a*, *žálostén -a -o* (iz tega sklepamo na oblike *bikeca, *čunéka, *dèdeka, *güdeka, *krápeca...). Po tej logiki pričakujemo, da *dáven -a -o* predstavlja obliki *dávena in *dáveno, vendar pa se najde zveza *dáono vejk*. Tretji tip gesel vsebuje dvoumne podatke o premeni: *bogátec -ca*, *čonkéo -lá*, *kàmen -la*, *kèbeo -la*, *làgev -va*, *lápec -ca*, *locén -na*, *lüster -ra*, *lüden -na -o*, *mèter -ra*, *mlátec -ca*, *mòstec -ca*, *òceo -la*, *ocivèsen -na -no*, *ògnjegásec -ca*, *òster -ra -ro*, *prpeo -ra rázloček -ka*, *sámec -ca*, *sèrec -ca*, *stvàrec -ca*, *žéden -na -no* (*bogátca, *bogáca ali *bogáteca, *čonklá ali *čonkelá, *kámlla, *kàmenlla, ali *kámella, *kèbla ali *kèbela, *làgva ali *làgeva...). Potrebna bi bila dosledna in nedvoumna predstavitev oblikoglasne podobe osnove.

3 Besedišče.

3.1 V zvezi z besediščem tile dve pripombi: Glede na to, da je urednik vložil toliko navora v iskanje porekla in izvornih oblik prevzetih besed, je škoda, da ni navedel strokovne literature, iz katere je črpal podatke.¹³ Z ustreznim znanstvenim aparatom bi bil SBG lahko popolnejše orodje pri študiju izposojenk v prekmurščini. Drugo, izposojenke in izpeljanke iz izposojenk se v slovarju ne razlikujejo. Pod geslom *béteg -a* najdemo oznako madž. *beteg*, kar seveda pravilno označuje vir izposojenke. Nato sledijo gesla *betegüvati -üjen* iz madž. *betegeskedik*, *betežasti -a -o* iz madž. *beteges* in *betežniyk -a* iz madž. *beteg*. V teh primerih nimamo opravka z izposojenkami in pravem pomenu besede, ampak z izpeljankami iz izposojene podstave s slovanskimi priponami. Primerjava morfemov res kaže vzporednost: madžarska pripona {*ked*}/{*kod*}/{*köd*} označuje ponavljalnost podobno kot slovenska {*üv*}/{*üj*}, vendar je v madžarščini glagol izpeljan iz pridevnika *beteges* in ne neposredno iz *beteg*. Pri *betežasti* pripona {*ast*} tvori pridevnik iz samostalnika, v madžarščini pa {*es*} modificira pomen pridevnika *beteg* 'bolan'. Kljub delnim podobnostim so te besede v vsakem od obeh jezikov tvorjene avtonomno po njegovih sistemskih zakonitostih: celotna besedna družina je v prekmurščini torej tvorjena iz izposojenke *beteg*. Posebna skupina so številni kalki, pretežno iz nemščine, ki niso posebno označeni in tudi ni naveden njihov vir, npr. *gòr držàti -in* (prim. nem. *aufhalten*), *gòr nájti -den* (*auffinden*), *gòr obésiti -in* (*aufhängen*), *vömetàti -èčen* (*auswerfen*), *vömréjti* (*aussterben*), itd.

4 SBG seveda ne smemo presojati s stališča tistega, kar bi lahko bil, ampak predvsem s stališča tega, kar je. Nedvomno predstavlja edini široko dostopen priročnik za študij živega prekmurskega narečja. Avtorja nista imela namena izreči zadnje besede o prekmurščini, tudi ne napisati izčrpnega in popolnega slovarja, pač pa le zbirko besed, ki jih je zapisal nejezikoslovec in ki so drugačne ali odsotne v Pleteršnikovem slovarju, torej nekakšen diferencialni slovar beltinskega govora (SBG, str. V). S stališča tako zastavljenega cilja je SBG pomemben dosežek in dobrodošel prispevek slovenski dialektologiji. Moral bi biti vzpodbuda drugim slovarnikom za zbiranje narečnega gradiva v Prekmurju in drugod. Druga izdaja SBG pa bi ob upoštevanju tudi tu navedenih pripomb lahko še bolj služila slovenskemu in drugemu slovanskemu jezikoslovju.

Marc L. Greenberg
Kalifornijska univerza, Los Angeles

¹³ Pri enem samem primeru je naveden vir: ob geslu *cikóuti -ov* najdemo opombo »prim. slov. *cipóte* znč. [zaničljivo] noge; *cingale* (F. Bezlaj: Etimološki slovar)«.

LINGVISTIČNI ČASOPIS SOL

Od 1986. godine u Zagrebu izlazi lingvistički časopis SOL. SOL je znanstveno, stručno i nastavno glasilo studenata i nastavnika opće lingvistike Odsjeka za opću lingvistiku i orijentalne studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U njemu se objavljuju izvorni znanstveni, stručni i pregledni radovi, te ostali prilozi iz lingvistike (posebno opće) i recentnih lingvističkih disciplina kao što su sociolingvistika, psiholingvistika i pragmalingvistika. Časopis je otvoren i za nelingvističke discipline koje se na bilo koji način vežu s jezičnom problematikom. SOL je zamišljen, kako kaže Uredništvo (br. 1) »kao podsticaj teorijskom, istraživačkom i kadrovskom razvoju lingvistike kod nas, a na taj način — koliko je to u moći lingvistike — i podsticaj za unapređivanje jezične prakse u našem društvu«.

SOL ima nekoliko rubrika: Razgovori (u kojima se objavljuju razgovori s poznatim našim i svjetskim lingvistima), Studije, Clanci, Istraživanja, SOL (odnosno radovi studenata), Prikazi knjiga i Bibliografija s natuknicama o najnovijim domaćim i stranim knjigama i časopisima iz područja lingvistike i srodnih disciplina.

Ovim prikazom predstaviti ćemo nekoliko zanimljivih članaka SOL-a objavljenih u brojevima 3 i 4 prošle godine.

U rubrici Razgovor nastupa Rudolf Filipović, najaktivniji član Zagrebačkog lingvističkog kruga (ZLK) i pokretač časopisa *Suvremena lingvistika* (SL). Najprije Filipović govori o značenju ZLK i SL u razvoju jugoslavenske lingvistike uopće ističući za Hrvatsku dva značajna datuma: 1955. godinu, kada je osnovan ZLK (i po čijem su uzoru osnovani neki slični lingvistički krugovi u drugim sveučilišnim centrima) i 1962. godinu (kada je počela izlaziti SL).

Zatim Filipović upoznaje čitaoce s projektom *Engleski elemenat u evropskim jezicima — Projekt jezičnih kontakata (EEEJ)* koji je rezultiran u njegovoj knjizi *Teorija jezika u kontaktu*. U knjizi su prikazane osnove moderne teorije jezika u kontaktu koju su 50-ih godina postavili E. Haugen i U. Weinrich. Neke principe te teorije je Filipović u svojem istraživanju revalorizirao, redefinirao i reinterpretirao. Prvi problem bio je odnos posrednog i neposrednog dodira jezika davaoca i jezika primaoca, koji je jedan od ključnih principa kontaktne lingvistike te je prijeko potreban u analizi jezičnog posuđivanja koji reguliraju dvije jezične operacije: supstitucija i importacija. Drugi problem koji nije zadovoljila HW-ova teorija se odnosi na adaptaciju. Filipović unosi u metodu istraživanja i teoriju jezika u kontaktu primarnu i sekundarnu adaptaciju. Proces jezičnog posuđivanja reguliraju dakle supstitucija i importacija (obje zastupljene u HW teoriji). Međutim, supstitucija nije bila dovoljno precizno definirana, zbog toga Filipović uvodi transfonemizaciju (odnosno zamjenu fonema jezika davaoca fonemima jezika primaoca) i transmorfemizaciju te reinterpretaciju »importacije fonema« na osnovi fonologizacije i aktiviranja latentnih fonema.

Treći dio posvećen je znanstvenom projektu *Hrvatski dijalekti u SAD — Hrvatsko-engleski bilingvizam* kojem je zadatak opisati i proučiti hrvatske dijalekte koji se govore u SAD. Projekt je baziran na principima neposrednog posuđivanja sa zadatakom istražiti i analizirati jezične kontakte na svih 6 razina (posebno na sintaktičkoj i stilističkoj). U početku je istraživanje bilo usmjereno samo na lingvističke probleme, ali je uskoro prošireno na psihološke i sociološke. Projekt se odvija na dva nivoa: istražiti sociološki položaj naših iseljenika u SAD i utvrditi stupanj njihovog bilingvizma. Prof. Filipović daje nekoliko zanimljivih zaključaka toga projekta: u toku tri generacije gube svoj materinji govor oni iseljenici koji su u momentu doseljenja znali engleski jezik i koji ne žive sa svojim sunarodnjacima; u održavanju jezika pomaže obitelj, crkva i škola; proučavanje hrvatskih dijalekata pokazuje da sociološka komponenta služi kao pozadina lingvističkom fenomenu; čuvanje običaja i etničkog nasljedstva usko je vezano s održavanjem materinskog dijalekata.

Na kraju saznajemo o »Etimološkom rječniku anglicizama u evropskim jezicima« koji će biti objavljen kao rezultat projekta EEEJ i u kojem se anglicizmi analiziraju na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Taj rječnik se izrađuje na osnovi teorije iznesene u knjizi *Teorija jezika u kontaktu* i na principima: prvi od njih određuje jezike koje ulaze u Rječnik, drugi pokazuje koje se vrste riječi obrađuju, treći određuje razine na kojima se obavlja analiza, četvrti definira razliku između primarnih i sekundarnih adaptacija, peti regulira analizu fonološkog oblika anglicizma, šesti

pokazuje kako se tipovi transfonemizacije označavaju u fonološkoj adaptaciji anglicizama, sedmi rješava pitanje adaptacije na morfološkoj razini, osmi regulira adaptaciju na semantičkoj razini i deveti određuje da je Rječnik sastavljen prema izvornim anglicizama.

Jasna Levinger u rublici Članci piše o Sporazumjevanju i nesporazumima u konverzaciji. Jedan od mogućih pristupa tumačenju konverzacije je obrada funkcije jezika. Uspješno funkcioniranje jezika ovisi o simultanom aktiviranju svih komponenata od strane pojedinca u okviru jedne govorne zajednice. U okviru govorne zajednice nailazimo na niz govornih situacija u okviru kojih se odvijaju govorni događaji koji sadrže govorne činove koji čine konverzaciju. Konverzaciju određuju kontekstualizacioni znakovi koji izričaju daju vrijednost koju on ima kada je upotrebljen u specifičnom kontekstu. Nesporazumi u konverzaciji se često ne tumače kao lingvističke greške, nego se svrstavaju u kategoriju socijalnih promašaja. Aktivno sudjelovanje u konverzaciji zahtijeva od sudionika: a) strukturiranje konverzacije, b) prihvatanje promjene stila, c) prosuđivanje o vrsti odnosa sudionika i d) vještinu u izostavljanju i naglašavanju pojedinih elemenata konverzacije. Autorica na primjerima scenarija filma Otac na službenom putu ilustrira elemente koji omogućavaju sporazumjevanje ili pak stvaraju nesporazume u konverzaciji.

U rublici Istraživanja Damir Horga i Gordana Mikulić pišu o Sažetku kao mjeri razumijevanja. U uvodu autori govore o procesu prelaska misli u govor te o prijelazu iskaza u misao navodeći mišljenja najznačajnijih lingvista našega stoljeća. Prema Vigotskom prijelaz misli u artikulirani iskaz je posredan i uključuje unutarnji govor, čiji je osnovni zadatak da misao pretvori u artikuliranu govornu formu. Chomsky govori o postojanju drugog nivoa organizacije govornog iskaza — o dubinskoj strukturi iz koje transformacijama nastaju površinske gramatičke strukture u svoj svojoj raznolikosti. Pod utjecajem generativne gramatike, a posebno razvojem psiholingvistike, razumijevanje teksta se promatra kao specifičan proces koji ima dodirne točke s govornom formom jezika. Efikasno čitanje, odnosno razumijevanje teksta osim vizualnih informacija pretpostavlja i oslanjanje na ortografske, morfološko-sintaktičke i semantičke informacije. Preko analize stimulansa čitalac iz teksta konstruira propozicijsku bazu teksta. Neke od propozicija su eksplicitne, neke implicitne. One su hijerarhijski povezane, najvjerojatnije će ispitanik prvo procesirati nadređene propozicije. Niz propozicija možemo nazvati makrostrukturom teksta. Cilj eksperimenta je bio izmjeriti razumjevanje pročitane teksta na engleskom jeziku uzimajući u obzir kao kriterij pisanje sažetka na materinskom jeziku. Ispitanici su bili studenti Filozofskog fakulteta (75) koji uče engleski u okviru općih predmeta. Varijable su izabrane tako da pokrivaju 4 karakteristike: razumijevanje teksta na engleskom jeziku, poznavanje stranog jezika, znanje o svijetu, kognitivne sposobnosti. Rezultati su pokazali da sažetak ima relativno visoke korelacije s varijablama vokabulara (.41), gramatike (.43) i BTL (to je jedan od spoznajnih testova kojim se mjeri verbalni faktor i faktor opće inteligencije) (.44); a nešto niže varijable IT-2 (ispitanik utvrđuje kojem od 4 geometrijska tijela odgovara zadani nacrt) (.28) i poznavanje stranih riječi (.28). Budući da još uvijek postoji veliki postotak ljudi koji su loši čitaoci (jer ništa ne nauče čitajući), potrebno je što više spoznaja o razumijevanju i pamćenju tekstova. U tome je upravo i svrha ovoga istraživanja.

Kao što smo rekli rubrika SOL objavljuje radove studenata, tako u br. 3 nailazimo na pet preglednih članaka posvećenih opisu jezika. Ljubica Savić piše o Jeziku natječaja u novinama, Adela Biondić o Jeziku formulara, Kristina Leš o Jeziku vijesti na radiju, Darko Sačić o Jeziku novinarske reklame i Aida Bagić o Jeziku poezije. Najbolji je rad Ljubice Savić o jeziku natječaja u novinama koji je bio nagrađen nagradom za studentske radove Sveučilišta u Zagrebu školske godine 1986/87.

Budući da je u nas sve manje lingvističkih časopisa, neki od njih prestali su izlaziti nedavno (npr. *Suvremena lingvistika* 1983), izlazak SOL-a moramo svestrano pozdraviti. Treba pozdraviti i zamisao Uredništva koje je nastojalo (br. 1) da SOL »bude mjesto uključivanja studenata u znanstveni rad i mjesto susreta mladih i iskusnijih istraživača«. SOL je to zasigurno i postao. Nadajmo se da će taj vrijedni lingvistički časopis naići na širok krug čitatelja, jer svojom kvalitetom to zaslužuje.

Vesna Požgaj-Hadžić
Filozofska fakulteta, Ljubljana

DR. OTON BERKOPEC

V petek popoldne, 16. IX. 1988, je po daljši bolezni umrl član drugega razreda SAZU, slavist in slovenist prof. dr. Oton Berkopec. Za svoje pomembno in posredovalno in slavistično izvirno delo, ki ga je opravljal nekaj desetletij za spoznavanje jugoslovanske, zlasti pa slovenske literature v češki vseučiliški in literarno-kulturni javnosti, je bil najprej 5. februarja 1971. leta izvoljen za dopisnega člana, 24. aprila leta 1981 pa za rednega člana. Pokojni akademik dr. Berkopec je bil rojen 6. decembra 1906. leta v Vinici v preprosti belokranjski ljudski hiši. Po zaključnem slavističnem študiju v Ljubljani in Pragi je postal dr. Berkopec lektor za slovenski jezik na Karlovi univerzi v Pragi. Zato je glavni del svojega življenja preživel v Pragi, kjer je ves čas svojega bivanja neutrudno objavljaval v češkem jeziku, ki se mu je popolnoma priučil, razprave, članke, ocene in poročila o slovenski književnosti in kulturi v čeških revijah in časnikih, hkrati pa tudi v slovenskih revijah, zbornikih, časopisih in samostojnih publikacijah.

Pokojnik je opravil izredno pomembno delo kot znanstveni in publicistični posredovalec med češko in našo kulturo, predvsem književnostjo, na eni strani in med slovensko in tudi jugoslovansko kulturo na drugi strani. Bil je pobudnik, prevajalec, ocenjevalec, pisec številnih uvodov in spremnih besed, bibliografskih pregledov, člankov o slovenskih problemih in ustvarjalcih v raznih čeških časnikih in časopisih ter napisal številne prispevke o slovenskih književnikih, kulturnih in političnih delavcih tudi za veliko češko enciklopedijo.

Slavistiko je študiral v Pragi pri prof. M. Murku, Horáku, Ljackem in Francevu. Z disertacijo A. S. Puškin in srbska narodna pesem je dosegel leta 1935 na praški Karlovi univerzi doktorat iz slavistike. Istega leta je končal višjo bibliotekarsko šolo za znanstvene knjižnice in bil od leta 1929 do 1946 bibliotekar referent za jugoslovanske književnosti v Slovanski knjihovni v Pragi. V letih 1935—1939 in od leta 1945 do 1952 je bil lektor slovenskega jezika na Karlovi univerzi. V letih 1946 do 1947 je bil kulturni ataše pri ambasadi FLRJ v Pragi. Konec leta 1947 se je vrnil kot bibliotekar v Narodno in univerzitetno knjižnico v Pragi in prevzel najprej oddelek za akvizicijo, nato pa oddelek za raziskovanje bibliotekarstva v Znanstvenometodičnem kabinetu in kmalu še oddelek za avtorsko pravo in stvarno katalogizacijo do leta 1958. Takrat je bil imenovan za znanstvenega sodelavca pri Slovanskem inštitutu Češkoslovaške akademije znanosti, kjer je delal v oddelku za literarno zgodovino in bibliografijo. Od leta 1962 je bil vodja bibliografije slavik v češkem tisku in v Inštitutu za jezike in literature Češke akademije znanosti.

Berkopčevi članki in razprave, v katerih je seznanjal češko javnost s slovensko in jugoslovansko književnostjo, niso izhajali le v dnevnih listih, marveč pogosto v uglednih čeških revijah, kakor so bile na primer: *Slovanský přehled*, *Češkoslovensko-jihoslovanská revue*, *Slavia* itd., v časnikih pa *České slovo*, *Rudé právo*, *Literární noviny* itd. V nemškem jeziku je objavljaval članke v *Slavische Rundschau* in v predvojnem času po svoji strani za kulturo izredno kakovostnem dnevniku *Prager Presse*. V češki enciklopediji Ottův slovník je objavil nekaj sto zapiskov o jugoslovanskih književnikih, književnostih, zgodovini in umetnosti.

S sodelovanjem s češkim pesnikom Josefom Horo je izdal v češkem prevodu tik pred drugo svetovno vojno antologijo slovenske poezije pod naslovom *Hvězdy nad Triglavem*. V sodelovanju z uglednima češkima pesnikoma Františkom Halasom in Vilémom Závado, ki je pred leti bral svoje pesmi tudi na SAZU, je prevedel dr. Berkopec v češki jezik in objavil v Pragi dva izbora jugoslovanskih ljudskih pesmi: leta 1954 *Zpěvy hrdinství a lásky* (Pesmi junaštva in ljubezni) in leta 1958 še *Jugoslávské zpěvy* (Jugoslovanske pesmi). Obe knjigi spremlja Berkopčeva študija.

Skoraj ob vsaki priliki, ko je izšla doma kakšna pomembnejša knjiga, je opozoril češko literarno in kulturno javnost nanjo in njenega pisca.

Poleg slavistike se je najbolj ukvarjal z znanstveno bibliografijo. Zaradi natančnosti in zanesljivosti si je pridobil ugled doma in v tujini. Leta 1940 je izdal obsežno bibliografsko delo *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykopyt a národopis v Jugoslavii*, leta 1964 bibliografijo *France Prešeren v češki literaturi*. V letih 1969—1971 je objavil razpravo *Delo I. Cankarja v čeških prevodih* in v luči češke publicistike v začetku stoletja. V francoščini je izšel v Pragi leta 1965 bibliografični

pregled Littératures yougoslaves en Tchecoslovaquie 1945—1964. K njegovim bibliografskim pregledom pa je treba prišteti vsaj še spis T. G. Masaryk a Jihoslované, ki ga je objavil v Pragi leta 1938. Leta 1965 je objavil v Pragi bibliografski pregled Michail Jurjevič Lermontov v české literatuře, leta 1970 pa še pregled Michail Solohov v české literatuře.

Ceprav je akademik Berkopec kot slavist opozarjal z nekaterimi primerjalnimi članki in razpravami tudi na češko, jugoslovansko in rusko književnost, je vendarle največjo pozornost posvečal slovenski književnosti, ki jo je z raznimi članki in primerjalnimi razpravami predstavljal češki kulturni javnosti v tolikšni meri, kakor še dotlej nihče. Njegove zasluge na tem področju so neizbrisljive. Žal nima danes sebi enakega naslednika, ki bi s tolikšnim znanjem in vestnostjo, ljubeznijo, širokostjo in objektivnostjo sproti poročal in razpravljal o različnih pojavih v slovenski književnosti, kakor je znal to pokojnik. Ceprav ni mogoče v tem govoru našteti vsega njegovega dela, ker je preobširno, se vendar moram spomniti vsaj še nekaterih:

Opozoriti moram na spise kakor Slovinská literatura po válce, J. S. Machar in Slovenci in spis Slovinská literatura v Ottovem slovníku naučnem. O pesniškem delu Otona Župančiča je objavil dva eseja. Drugega, ki je izšel leta 1962, je objavil z naslovom Veliký básník malého národa. V reviji Československo-jihoslovanská revue je objavil leta 1938 esej o Cankarju, leta 1939 pa v isti reviji esej o Rihardu Jakopiču. V Slavistični reviji je objavil v letniku 1961—62 pomemben spis Doneski k literarnim stikom Prešerna in Čopa s Fr. L. Celakovskim in Fr. Palackim. V takrat po svetu znani nemški reviji Slavische Rundschau je leta 1939 objavil razpravo Die Anfänge des Buchdruckes bei den Südslaven. V isti reviji je leta 1939 izšel njegov pregledni spis Die Slovenische Bibliographie.

Pisal je še o F. Levstiku, Prešernu, Aškercu, Mešku, R. Maistru, I. Preglju, o svojem slovensko-slavističnem vseučiliškem učitelju dr. I. Prijatelju, o Vidmarjevi knjigi o Župančiču in še o marsičem. Dolga leta je učil na Karlovi univerzi kot lektor slovenščine, hkrati pa tudi predaval o slovenski književnosti. Da so v Ottovem slovníku zlasti Slovenci in tudi Jugoslovani tako številčno zastopani, je velika Berkopčeva zasluga. Glavno njegovo delo je zajela bibliografija, ki je izšla z uvodnim spisom o njem v Letopisu SAZU leta 1972.

Ceprav nisem mogel podrobneje in posamično omeniti vsega njegovega dela, ker je preobširno, smem skleniti te besede, namenjene v spomin pokojnemu akademiku dr. Berkopcu z ugotovitvijo, da je njegovo znanstveno, bibliografsko in posredovalno delo za poznavanje slovenske in jugoslovanskih književnosti v češkem kulturnem svetu doslej na tem področju največje in najtehtnejše. Neutrudljivo in z veliko ljubeznijo belokranjsko-slovenskega in jugoslovanskega kulturnega delavca je vršil pokojni akademik dr. Berkopec svoje znanstveno in publicistično poslansko delo vse življenje, dokler je mogel. Z njim nas je globoko zadolžil. Slovenci in češki pisatelji smo ga že pred vojno upravičeno imenovali »slovenskega kulturnega konzulca«. Ni se s svojim obširnim delom zapisal le v anale naše Akademije, marveč neizbrisljivo v zgodovino slovenske književnosti in kulture sploh.

Bratko Kreft
SAZU, Ljubljana

V OCENO SMO PREJELI

- Hungaro-Slavica* 1988. X Meždunarodnyj s"ezd slavistov Sofija, 14—22 sentjabrja 1988 g. / X. Internationaler Slavistenkongreß Sofia, 14.—22. September 1988. (Ur. Péter Király in Attila Hollós.) Budimpešta: Akadémiai Kiadó, 1988. 318 str.
- Česká literární věda 1973. Slavistika.* (Ur. Alena Vachoušková in Helena Sofrová.) Praga: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1987. 407 str.
- Umjetnost riječi* XXXII/2. 3. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1988. 107 + 109 str.
- Panorama češskoj literatury.* 9. Praga: Panorama, 1987. 167 str.
- Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics.* (Ur. A. A. Barentsen, B. M. Groen, R. Sprenger.) Amsterdam: Rodopi, 1987. (= Studies in Slavic and General Linguistics 10.) (VIII) + 298 + (II) str.
- Rudolf Maister-Vojanov, *Izbrane pesmi.* (Spremnna beseda Franc Zadavec.) Maribor: Založba Obzorja, 1988. 87 str.
- Jože Šifrer, *Pisatelji in knjige.* Maribor: Založba Obzorja, 1988. 318 str.
- Janez Keber, *Leksikon imen.* Izvor imen na Slovenskem. Celje: Mohorjeva družba, 1988. 479 str.
- Janez Rotar, *Trubar in južni Slovani.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988. 417 str.
- France Novšak, *Albansko-slovenski slovar s temelji albanske slovnice.* Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 1988. 448 str.
- Europa orientalis* VII/1988. Contributi italiani al X congresso internazionale degli slavisti, Sofia. Salerno: Istituto di Linguistica, Università di Salerno. 572 str.

Glavna financerja Raziskovalna skupnost SR Slovenije in
Kulturna skupnost SR Slovenije.

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in
Znanstveni inštitut Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.